

2.5. Raetia.

2.5.1. Eining.

2.5.1.1. VOLLMER, IBR, 513; FABRICIUS, in Germania, 7, 1923, p. 19; E. STEIN, Beamten, p. 284, 11; ER, II, 1096; R. SAXER, Vexillationen, 51, CIL, XVI, 94.

Vindplaats: Eining.

Bewaarplaats: Museum van Landshut.

Toestand: sterk fragmentair.

[Imp(erator) Cae]s(ar) divi Hadrian[i f(ilius) divi Traiani Parthici n(epos)] divi Nervae pr[on(emos) T(itus) Aelius Hadrianu]s Antoninus [Aug(ustus) Pius pont(ificus) max(imus) trib(unicia) po]t(estate) X imp(erator) II [co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae)] [eq(uitibus) et ped(itibus) q(ui)] m(ilitaverunt) in al(is) IV et [coh(ortibus) XIV q(uae) appellatur ...] [... et II Tun]gror(um) (milliaria) vexi[ill(atio) et ...]... et s[unt in Raetia sub] Iulio Rufo ...

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Hadrianus, kleinzoon van de goddelijke Traianus Parthicus, achterkleinzoon van de goddelijke Nerva, Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 10de keer, imperator voor de 2de keer, consul voor de 4de keer, vader des vaderlands, aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 4 alae en de 14 cohortes die genoemd worden:... en de cohors II Tungrorum, duizend man sterk, vexillatio ... en die gelegerd zijn in Raetia onder het gouverneurschap van Iulius Rufus.

Diploma militare, brons, 5 x 4,5 x 0,12 cm.

1. cohors II Tungrorum milliaria vexillatio: wordt voor de eerste maal in Raetia geattesteerd door dit diploma. De eenheid loste vermoedelijk een vexillatio van de cohors IV Tungrorum, die voor de laatste maal vermeld wordt in het diploma van Oberschneiding (= 2.5.3.1.), af. Volgens H. Thaller & R. Saxer kan hier ook de cohors I Tungrorum milliaria vexillatio hersteld worden¹.

1. C. Iulius Rufus: behoudens dit diploma vermelden nog twee waterleidingsbuizen C. Iulius Rufus. Loopbaan: patrimoni procurator te Rome en procurator Raetiae².

¹Zie H. THALLER, in ÖJh, 39, 1952, kol. 93, n. 11; R. SAXER, Vexillationen, 51; H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 169; K. DIETZ, in BVbl, 53, 1988, p. 151.

²Zie H.G. PFLAUM, Carrières, 129; CIL; PIR(2), I, 531; E. RITTERLING, Fasti, II, p. 112, nr. 9; G. WINKLER, Statthalter, p. 61, nr. 9; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 78, nr. 11.

Datering: 147.

2.5.2. Straubing.

2.5.2.1. A. RADNÓTI, Neue rätische Militärdiplome aus Straubing und Eining, in Germania, 39, 1961, p. 93 e.v.; AE, 1961,173; 1978, 591; U. SCHILLINGER-HÄFELE, Vierter Nachtrag zu CIL XIII und zweiter Nachtrag zu Fr. Vollmer, Inscriptiones Baivariae Romanae, in BRGK, 58, 1977, p. 583, 254; RMD, 25.

Vindplaats: Straubing (Serviodurum).

Bewaarplaats: Stadt Museum Straubing, inv. nr. 5340.

Toestand: sterk fragmentair.

[Imp(erator) Caes(ar) d]ivi Traiani [Parthici f(ilius divi Nervae nepos Tr]aianus Hadr[ianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) ...]I co(n)s(ul) III p[... equit(ibus) e]t pedit(ibus) qui mil(it(averunt) in alis duabus et coh(ortibus)] septe[m quae a]ppell(antur) ... [... et II Tung?]r(or)um (milliaria) vex(illatio) e[t...] ... et IIII Tung[r]or(um) ... et sunt in R[aetia sub ...]

1. 3: p[roco(n)s(ul)] of p[(ater) p(atriae)].

1. 4: alis tribus: A. Radnóti; RMD.

1. 6: zie noot 1.

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Traianus Parthicus, kleinzoon van de goddelijke Nerva, Traianus Hadrianus Augustus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de ... keer, consul voor de 3de keer, ...

aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 2 alae en de 7 cohortes die genoemd worden:

...

de cohors II Tungrorum, duizend man sterk, vexillatio, ..., en de cohors IIII Tungrorum... en die gelegerd zijn in Raetia onder het gouverneurschap van ...

Diploma militare, brons, 5 x 6,6 x 0,7 cm.

1. [II Tung]r(or)um (milliaria) vex(illatio): van de naam van de cohors was oorspronkelijk enkel de letter r bewaard evenals de aanduiding (milliaria) vex(illatio). Vermits op het diplomafragment uit Einig van het jaar 147 (2.5.1.1.) de cohors II Tungrorum milliaria vexillatio aanwezig is, moet volgens A. Radnoti voor deze oplossing geopteerd worden. Dit zou betekenen dat de cohors reeds onder keizer Hadrianus in Raetia aanwezig was. Waar A. Radnoti en M.M. Roxan de mening waren toegedaan dat dit diploma zowel de cohors II Tungrorum als de cohors IV Tungrorum vermeldde, blijkt uit de herstelling van U. Schillinger-Häfele duidelijk dat het enkel gaat om de cohors IV Tungrorum milliaria vexillatio. De cohors II Tungrorum dient derhalve in de herstelling van

dit diploma geschrapt te worden¹.

2. cohors IIII Tungrorum: was milliaria tijdens de regering van keizer Severus Alexander toen de eenheid gelegerd was in Mauretania Tingitana (AE, 1966, 606 = 2.12.3.3). De numerieke sterkte op dit ogenblik is evenwel onzeker. CIL, XVI, 181 en 182 vermelden een cohors IV Tungrorum vexillatio in Mauretania Tingitana in 156/7. Het diploma van Oberschneiding van 138-140 (2.5.3.1.) laat veronderstellen dat wij ook hier reeds met een vexillatio van deze eenheid te maken hebben².

Datering: De aanduiding cos III toont aan dat het diploma na 119 uitgereikt werd. Indien p[(ater) p(atriae)] aangenomen wordt, moet voor een datering tussen 128, het jaar dat de keizer deze titel ontving, en 135, toen hij door de troepen voor de tweede maal tot imperator uitgeroepen werd, geopteerd worden, indien p[roco(n)s(ul)], voor een datering tussen 121 en 125. Tijdens deze laatste periode verbleef de keizer in de provincies. De vorm van de afkorting en het gebruik van septe[m] in plaats van VII doet de vroegere datum prefereren³.

2.5.3. Oberschneiding.

2.5.3.1. H.J. KELLNER, Römisches Militärdiplom von Oberschneiding, Landkreis Straubing-Bogen, Niederbayern, in Das archäologische Jahr in Bayern 1981, p. 132-133; IDEM, Raetische Militärdiplome, in BVbl, 48, 1983, p. 165-172; AE, 1984, 706; RMD, 94.

Vindplaats: Oberschneiding, 1981, tijdens de voorbereidende werkzaamheden van een nieuwbouw.

Bewaarplaats: Prähistorische Staatssammlung, München, (inv. nr. 1981, 3267).

Toestand: zeer fragmentair.

[Imp(erator) C]aesar d[ivi Hadriani f(ilius) divi Traiani Pa]rthici nepos divi [Nervae pronepos T(itus)] Aelius Hadrianus [Antoninus Aug(ustus) Pius] pont(ifex) max(imus) trib(unicia) po[t(estate) III co(n)s(ul) III p(ater) p(atriae)] [e]quitib(us) et peditib(us) qui mil(itaverunt) in [al(is) IIII et coh(ortibus)] XIII quae appell(antur) [... et IIII Tungrorum) (milliaria) ve]xil(latio) et ... [... et s]unt in Raetia sub C[---

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Hadrianus, kleinzoon van de goddelijke Traianus Parthicus, achterkleinzoon van de

¹Vgl. E. BIRLEY, in BVbl, 45, 1980, p. 82; Zie ook H.-J. KELLNER, Raetische Militärdiplome, in BVbl, 48, 1983, p. 168. In RMD, p. 129, n. 36 treedt M.M. Roxan deze stelling bij.

²Vgl. RMD, 94, n. 3.

³Zie A. RADNÓTI, p. 95-96; U. SCHILLINGER-HÄFELE, in BRGK, 58, 1977, p. 584; RMD, 25; H.-G. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 168.

goddelijke Nerva, Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 3de maal, consul voor de 3de maal, vader des vaderlands. Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 4 alae en 13 cohortes die genoemd worden:... en de cohors IV Tungrorum, 1000 man sterk, vexillatio en ... en die gelegerd zijn in Raetia onder het gouverneurschap van ...

1.4: mogelijk ook trib(unicia) po[t(estate) IIII co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atria)]]: AE.

Diploma militare, brons, 6 x 7 cm.

1. XIL: voor de eerste maal verscheen de cohors IV Tungrorum op het diploma van Straubing van 121/125 (= 2.5.2.1.). Het diploma van Künzing (= 2.5.5.1.) toonde aan dat een vexillatio van deze eenheid in de periode van ca. 121/125 tot het 2de kwart van de 2de eeuw in Raetia gelegerd was. De vermelding XIL na de cohors V Bracaraugustanorum kan enkel tot vexillatio vervolledigd worden en kan slechts op de vermelding van de cohors IV Tungrorum betrokken worden. Hierdoor wordt de aanwezigheid van deze eenheid in Raetia zeker tot 138/140 geattesteerd¹.

C[---: van de naam van de procurator is enkel de C bewaard gebleven. H.-J. Kellner wees erop dat een identificatie met C. Julius Rufus (proc. Raetiae ca. 147) niet wenselijk is gezien de dan toch wel uitzonderlijk lange duur van zijn mandaat en het feit dat in deze periode de vermelding van het praenomen niet gebruikelijk is. Men dient derhalve voor deze periode rekening te houden met een nieuwe procurator waarvan het gentilicium begint met een C².

Datering: 138-140.

2.5.4. Manching.

2.5.4.1. K. KRAFT, Ein neues Militärdiplomfragment aus Manching (Raetien), in Germania, 34, 1956, p. 75-82; AE, 1957, 1-56; F. WAGNER, Neue Inschriften aus Raetien, in BRGK, 156/7, 1958, p. 253, 145; H.U. NUBER, Bemerkungen zu Militärdiplomen und ein neugefundenes Fragment aus Munningen, Ldkr. Nördlingen, in Germania, 47, 1969, p. 178-181; AE, 1969/70, 447; RMD, 32.

Vindplaats: Manching, 1955, tijdens archeologisch onderzoek van het plaatselijk Keltische oppidum.

Bewaarplaats: Prähistorische Staatssammlung, München, inv. nr. 1956,563.

Toestand: sterk fragmentair

¹Zie hierover in detail H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 168-169 en supra.

²Vgl. ook G. WINKLER, Statthalter, p. 61 nr. 9.

[Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) di]vi Nervae
[nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus) p]ontif(ex) maxi(mus)
[trib(unicia) potest(ate) ...]I
[eq(uitibus) et ped(itibus) qui milit(averunt) in al(is) IIII et
coh(ortibus) XII (?)] quae app(ellantur) ...
[... et IIII Tungr(or)um) (milliaria) vex(illatio) ... et sunt in
Raetia sub ...]

1.4: XIV: het juiste aantal vermelde cohortes kon door K. Kraft en F. Wagner niet aangegeven worden. Afgaande op de diplomata van 107 (CIL, XVI,55) en na 147 vermoedde hij tussen de 11 en de 13 (14) cohortes. H.U. Nuber komt daarentegen op een totaal van 14 cohortes hetgeen door RMD overgenomen wordt. Op basis van vergelijking met andere diplomata komt H.J. Kellner tot de slotsom dat op dit diploma slechts 12 cohortes voorkwamen¹.

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Traianus Parthicus, kleinzoon van de goddelijke Nerva, Traianus Hadrianus Augustus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas ..., Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst hebben gedaan in de 4 alae en 12 cohortes die genoemd worden: ...

en de cohors IIII Tungrorum, duizend man sterk, vexillatio... en die gelegerd zijn in Raetia onder het gouverneurschap van ...

Diploma militare, brons, 3,85 x 5,1 x 0,09-0,14 cm.

1. cohors II Tungrorum milliaria vexillatio: volgens K. Kraft kan wegens plaatsgebrek deze eenheid niet opgenomen worden. Door een gewijzigde invulling van de verschillende eenheden meent H.U. Nuber toch plaats te zien voor de aanwezigheid van de cohors II Tungrorum, hoewel hij niet ontkent dat de voorziene ruimte krap is (zie ook RMD). Naar aanleiding van de publikatie van het diploma van Künzing (2.5.5.1.) dient van deze laatste hypothese afgestapt te worden².

2. cohors IIII Tungrorum milliaria vexillatio: deze eenheid werd door K. Kraft niet opgenomen. H.U. Nuber neemt deze eenheid op naar aanleiding van het diploma van Straubing (121/125) (zie ook RMD; 2.5.2.1.). De aanwezigheid van deze eenheid wordt door de diplomata van Oberschneiding (2.1.3.1.) en Künzing (2.5.5.1.) bevestigd³.

Datering: K. Kraft suggereert een datering tussen 117-121 of 125-128 op basis van de omissie van p.p. en procos. in de titulatuur van Hadrianus. Volgens A. Radnoti kan dit diploma in de jaren 125-128 geplaatst worden wegens de vaststelling dat op

¹H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 169.

²K. DIETZ, in BVbl, 53, 1988, p. 146 e.v. Ook H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 169.

³H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 165 e.v.; K. DIETZ, in BVbl, 53, 1988, p. 146 e.v.

het fragment van Straubing, en dit in tegenstelling tot het diploma van Manching, de cohors I Flavia Canathenorum nog niet voorkomt, hoewel juist dit diploma betrekking heeft op het oostelijk deel van het leger. H.U. Nuber en RMD nemen deze datering over. Deze argumentatie gaat evenwel hier mank aangezien niet alle alae en cohortes op een diploma moeten voorkomen, maar enkel deze eenheden die militairen zien afzwaaien (zie de uitdrukking militaverunt). Bijgevolg is het al dan niet voorkomen van een eenheid op een diploma een vrij zwak argument. Bovendien is de aanwezigheid van de cohors I Flavia Canathenorum op dit diploma volgens H.-J. Kellner hoogst twijfelachtig¹.

2.5.5. Künzing.

2.5.5.1. K. DIETZ, Neue Militärdiplomfragmente aus Rätien, in BVbl, 53, 1988, p. 137-155, vnl. 146-152; AE, 1988, 903.

Vindplaats: Künzing, 1978, tijdens opgravingen in de vicus ten zuiden van het plaatselijke castellum. Het werd gevonden in de nabijheid van een houten gebouw waarin ijzer gesmeed en brons gegoten werd.

Bewaarplaats: Prähistorische Staatssammlung, München.

Toestand: uitermate sterk fragmentair. Het uitzicht en de vondstomstandigheden doen besluiten dat het diploma reeds in de oudheid met het oog op smelten vernietigd werd. Bij de opgraving kon een verdere verbrokkeling niet vermeden worden wegens de verregaande corrosie.

[equit(ibus) et pedit(ibus) qui mil(itaverunt) in alis .]II
q[ua]e appell(antur) --- 17 ---] ... [et coh(ortibus)
XIV ...] ... [et IV Tung(rorum)] vex(illatio) [... et sunt in]
Rae[tia sub ...]

aan de cavalieristen en infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de ... alae die genoemd worden ... en de 14 cohortes: ... de cohors IV Tungrorum vexillatio... en die gelegerd zijn in Raetia onder het gouverneurschap van ...

Diploma militare, brons, 2,4 x 2,8 x 0,1 cm.

1. cohors IV Tungrorum vexillatio: de combinatie van VEX(illatio) en de andere eenheden die hersteld konden worden lieten hier volgens K. Dietz² enkel een herstelling tot de vernoemde eenheid open.

¹A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 113, n. 107. Zie evenwel H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983 p. 169 : "so ergibt sich, dass die Cohors I Canathenorum milliaria sagittariorum erst um die Mitte des 2. Jahrhunderts n. Chr. nach Raetien gekommen ist ..." en "Zunächst kann die von Nuber gegebene Truppenliste dadurch bereinigt werden dass zwei Truppenteile aus ihr zu streichen sind: Cohors I Flavia Canathenorum mill. sag. und Cohors II Tungrorum c.L.mill. vex.

²K. DIETZ, in BVbl, 53, 1988, p. 150.

Datering: op basis van de vondstomstandigheden kan het diploma in het 2de kwart van de 2de eeuw gedateerd worden. Wegens de vermoedelijke vermelding van de cohors IV Tungrorum vexillatio moet het diploma in ieder geval vóór 147, het jaar waarin deze eenheid door de cohors II Tungrorum vexillatio vervangen werd, gedateerd worden. De cohors II Tungrorum vexillatio wordt voor de eerste maal door het diploma van Eining (= 2.5.1.1.) in Raetia geattesteerd¹.

¹Zie ook H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 168-169; RMD, II, p. 131, n. 58.

2.6. Noricum.

2.6.1. Klagenfurt (Kärnten).

2.6.1.1. P.S. LEBER, in PAR, 5, 1955, p. 34; IDEM, in Carinthia, 151, 1961, p. 569-471; IDEM, Die in Kärnten seit 1902 gefundenen römischen Steininschriften, 1972, 67; AE, 1982, 755; P.A. HOLDER, Auxilia, 2271.

Vindplaats: Arndorf, bij Virunum, "gefunden auf den Feldern des Blasibauers Schmid ... auf dem Zollfeld"

Bewaarplaats: ingemetseld in het huis Zigullstrasse 11, Klagenfurt.

Toestand: sterk verweerd en bijgevolg moeilijk leesbaar.

Iomatio / Velsonis f(ilio) / mil(iti) c(o)hor(tis) IIII Tun(gro-
rum) / stip(endiorum) XXXIII (et) Firminae / f(iliae) a(nnorum)
III f(ilius) fac(iendum) cur(avit).

1.4: mogelijk ook stip XXIII: P.A. Holder, Auxilia, p. 56, n. 3.

Voor Iomatius, zoon van Velso, soldaat van de cohors IV Tungro-
rum, met 33 dienstjaren (en) voor zijn dochter Firmina, 3 jaren
oud, zijn zoon heeft het laten vervaardigen.

Grafmonument, kalksteen, 68 x 56 x 10 cm. Het opschrift bevindt
zich in een dubbel raam (40 x 41 cm). Hoogte van de letters: 7
à 3 cm.

1. Iomatius: Illyrische naam (AE), Keltische naam (P.S. Leber),
enkel hier geattesteerd. De betrokkene werd volgens P.A. Holder
tijdens de regering van Vespasianus gerekruteerd. Ondanks zijn
33 dienstjaren werd deze militair nog niet met verlof gezonden.
Hij draagt evenmin de tria nomina en heeft bijgevolg nog niet het
burgerrecht ontvangen¹.

2. Velso: Illyrische naam (AE), Venetische naam (P.S. Leber & G.
Alföldy). Vgl. Velsonia in Oberdrum bij Oberlienz. Sechts twee
maal geattesteerd. De man is afkomstig van Noricum².

3. Firmina: naam van mediterrane (?) herkomst. Vgl. Firminus,
naam overall verspreid maar bijzonder sterk in Noord-Italië³.

Datering: 1ste helft 2de eeuw. De naam in de datief en het
gebruik van f(ilius) fac(iendum) cur(avit) suggereren dat de
grafstele in de vroege 2de eeuw moet gedateerd worden⁴. AE

¹A. MÓCSY, Nomenclator, p. 152.

²A. MÓCSY, Nomenclator, p. 304; G. ALFÖLDY, Noricum, p. 229.

³I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 258; G. ALFÖLDY, Personennamen, p. 204; A.
MÓCSY, Nomenclator, p. 126; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 332.

⁴Zie P.A. Holder, Auxilia, p. 153.

dateert op het einde van de 1ste eeuw.

2.6.2 Mautern (Flavianae).

2.6.2.1. H. THALLER, Fragment eines Militärdiplomes von Mautern, in ÖJh, 39, 1952, kol. 87-98; AE, 1953, 128; R. SAXER, Vexillationen, p. 28, nr. 50; CIL, XVI, 174.

Vindplaats: Mautern, 1950, in de onmiddellijke nabijheid van het Romeinse kamp.

Bewaarplaats: Niederösterreichisches Landesmuseum, Wenen.

Toestand: sterk fragmentair.

[Imp(erator) Caesar divi Traiani Pa]rthici f(ilius) divi N[ervae nepos Traianus Hadrian]us Aug(ustus) Pont(ifex) [max(imus) trib(unicia) pot(estate) --- co(n)s(ul) III] p(ater) p(atriciae) [equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in] alis III et coh(ortibus) V ... [quae appell(antur) ... et]I Tungr(orum) (milliariae) vex(illatio) ... [et sunt in N]orico sub ... [a(nte) d(iem) ...] Vero Tib(erio) Claud[io ... co(n)s(ulibus)]

1.2: pon[tif(ex) max(imus)]: AE

1.6: [...et...e]t I Tungr(orum): AE, H. THALLER. [... et I]I Tungr(orum): CIL, n. 4. Zie ook H.U. NUBER, in Germania, 47, 1969, p. 182, n.30. [... et .]I Tungr(orum): CIL; SAXER.

1.7: [et sunt in Norico sub ...]: Saxer; CIL.

1.8: sive [se]vero: CIL.

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Traianus Parthicus, kleinzoon van de goddelijke Nerva, Traianus Hadrianus Augustus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de ... keer, consul voor de 3de keer, vader des vaderlands.

Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst hebben gedaan in de 3 alae en de 5 cohortes die genoemd worden:

...

en de cohors II Tungrorum, 1000 man sterk, vexillatio,... en die gelegerd zijn in Noricum onder het gouverneurschap van ...

Onder het consulaat van ... Verus en Tiberius Claudius.

Diploma militare, brons, 5,2 x 4,1 x 0,1 cm.

1. Cohors II Tungrorum: het diploma is gebroken juist voor het nummer I en H. Thaller stelde hier de herstelling T of ET voor. Dit hield in dat de cohors I Tungrorum evenals de cohors II Tungrorum en de cohors IV Tungrorum opgedeeld werd tijdens de regering van Hadrianus (117-138)¹.

De suggestie van CIL dat het hier zou gaan om de cohors II Tungrorum in plaats van de cohors I Tungrorum wordt bevestigd

¹Zie H. THALLER, in ÖJh, 39, 1952, vooral kol. 93, n. 11; ook W. WAGNER, Zur Geschichte der ala I Pannoniorum Tampiana victrix, in Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz, III, 1953, p. 99; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 109; E. BIRLEY, More Links between Britain and Noricum, in Festschrift H. Vetters, 1985, p. 115-116.

door het diploma van Stein (= 2.6.7.1.)¹.

Datering: 128/138

2.6.3. Klosterneuburg.

2.6.3.1. CIL, XVI, 26; ER, II, 1099.

Vindplaats: Klosterneuburg, 1838.

Bewaarplaats: Klosterneuburg. Verdere detaillering is onbekend.
Toestand: lichte beschadigingen, vooral aan de zijkanten van de tabellae.

Imp(erator) Titus Caesar divi Vespasiani f(ilius) Vespasianus Augustus pontifex maximus tribun(ia) potestat(e) VIII imp(erator) XV p(ater) p(atriciae) censor co(n)s(ul) VIII iis qui militaverunt equi[te]s et pedites in alis quattuor et cohortibus decem et tribus ... Frontoniana ... quae sunt in Pannonia sub T(ito) Atilio Rufo ... idibus Iunis L(ucio) Lamia Plautio Aeliano (et) C(aio) Mario Marcello Octavio Publico Cluvio Rufo co(n)s(ulibus).

Imperator Titus Caesar, zoon van de goddelijke Vespasianus, Vespasianus Augustus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 9de maal, imperator voor de 15de maal, vader des vaderlands, censor, consul voor de 8ste maal.

Aan hen die als cavaleristen en infanteristen hun militaire dienst hebben gedaan in de 4 alae en 3 cohortes: ... ala Frontoniana ... die gelegerd zijn in Pannonia onder het gouverneurschap van Titus Atilius Rufus ...

13 juni onder het consulaat van Lucius Lamia Plautius Aelianus en Gaius Marius Marcellus Octavius Publicus Cluvius.

Diploma militare, 21 x 17 x 0,13-0,25 cm.

1. Titus Atilius Rufus: zie 2.1.32.1.

Datering: 13 juni 80.

2.6.4. Semriach.

2.6.4.1. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 1870, nr. 3; A. RIESE, in Westdeutsche Zeitschrift, 26, 1905, p. 50; CIL, III, 5450; ER, II, 1407.

Vindplaats: Semriach.

Bewaarplaats: ---

Toestand: ---

Host(ilius) Tunger / et Ingenua Vi/cari f(ilia) v(ivi) f(ecerunt) sib(i) et / Tacito f(ilio) m(iliti) c(o)hor(tis) / VII Pr(a)e(to-

¹Zie RMD, II, p. 131, n. 50, 155, 162; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, The Roman Fort of Vindolanda, 1985, p. 96; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290, n. 107.

riae) an(norum) XXX

Hostilius, Tunger (van geboorte) en Ingenua, de dochter van Vicarius, hebben (het monument) tijdens hun leven opgericht voor zichzelf en voor hun zoon Tacitus, soldaat van de cohors VII Praetoria, 30 jaren oud.

Grafmonument.

1. Hostilius: naam van Romeins-Italische herkomst, overal verspreid maar bijzonder in Noord-Italië.¹ Vermoedelijk was Hostilius een oud-militair die ten gevolge van zijn dienst in Noricum terecht gekomen was.

2. Ingenua: naam van Romeins-Italische herkomst. Vgl. Ingenuus, sterk verspreid vooral in de Keltische provincies².

3. Vicarius: naam van Romeins-Italische herkomst, weinig verbreid³.

4. Tacitus: naam van Romeins-Italische herkomst, overal bekend, bijzonder in de Keltische provincies⁴.

5. cohors VII Praetoria: de cohortes Praetoriae, de keizerlijke lijfgarde, waren onder Augustus 9 (TAC., Ann., IV, 5), vanaf Domitianus - Traianus 10 in aantal. Zij waren in wezen uit Italici samengesteld. Uit dit opschrift blijkt in ieder geval dat de rekruteringsbasis zeker na verloop van tijd verbreed werd (vgl. met de machtspositie van de Illyrici t.t.v. Septimius Severus). Van bij hun oprichting in 27 of 26 v.Chr. door keizer Augustus genoten deze militairen een kortere dienstdienst en een hogere soldij. Hun belangrijkste opdracht bestond erin de veiligheid van de keizer te verzekeren⁵.

¹L. WEISGERBER, Rhenania, p. 279 en 282; W. SCHULZE, Eigennamen, p. 30 & 175; G. ALFÖLDY, Personennamen, p. 90; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 146; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 84.

²L. WEISGERBER, Rhenania, p. 111, 221, 225, 247, 252, 253, 257 n.62, 279, 282, 340, 404; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 314; G. ALFÖLDY, Personennamen, p. 222; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 151.

³L. WEISGERBER, Rhenania, p. 280 en 282; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 82, 134, 314; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 311; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 422.

⁴L. WEISGERBER, Rhenania, p. 255, 280, 282; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 156; G. ALFÖLDY, Personennamen, p. 305; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 208; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 410.

⁵A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 19 e.v.; L. v.d. WEERD, in AC, 5, 1936, p. 344; M. DURRY, Les cohortes prétoriennes, 1938; IDEM, Praetoriae Cohortes, in RE, XXII, 2, 1954, kol. 1607-1634; A. PASSERINI, Le coorti pretorie, 1939; Y. LE BOHEC, L'armée, p. 20-21; L. KEPPIE, Roman Army, p. 187-188.

Datering: vanaf einde 2de eeuw.

2.6.5. Seckau (Flavia Solva).

2.6.5.1. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 17; CIL, III, 5331; ILS, 2734; RIESE, 1897; ER, II, 1121; E. BIRLEY, A Roman Altar from Old Kilpatrick and Interim Commanders of Auxiliary Units, in Latomus, 42, 1983, p. 74.

Vindplaats: Seckau.

Bewaarplaats: Gratz (?), plaatselijk museum, inv. nr. 445.

Toestand: onbekend.

T(it)o Attio C(ai) fil(io) / Tutori / praef(ecto) alae I Bata/vor(um) milliar(iae) / praef(ecto) alae I Tung(rorum) / Frontonian(ae) / trib(un)o mil(itum) leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) / praef(ecto) coh(ortis) I Betas(iorum) c(ivium) R(omanorum) / dec(urioni) Fl(aviae) Solva(e) / Sedatius Quietus

Aan Titus Attius, zoon van Gaius, Tutor, praefectus van de ala I Batavorum, 1000 man sterk, praefectus van de ala I Tungrorum Frontoniana, tribunus militum van de legio II Adiutrix pia fidelis, praefectus van de cohors I Betasiorum, (ooit eens vereerd met) het Romeinse burgerrecht, decurio van Flavia Solva. Sedatius Quietus.

Ereopschrift.

1. Titus Attius Tutor: typisch voorbeeld van een carrière in de 4 militiae: praefectus cohortis I Betasiorum c.R., tribunus militum legionis II Adiutricis piae felicitis, praefectus alae I Tungrorum Frontoniana, praefectus alae I Batavorum milliariae. Op het ogenblik van zijn bevelheberschap over de ala I Tungrorum Frontoniana was de eenheid gelegerd in Dacia Porolissensis. E. Birley neemt aan dat oorlogsomstandigheden achtereenvolgens in Britannia, aan de Donau en ten slotte in de tres Daciae aan de basis liggen van de bevorderingen, en tevens de verplaatsingen, van deze officier "who was evidently outstanding"¹.

2. Sedatius Quietus: naam van Romeins-mediterrane herkomst, vgl. ook Sedatus, Sedatianus².

Datering: t.t.v. Marcus Aurelius of Commodus³.

¹Zie E. BIRLEY, Alae and Cohortes Milliariae, in Corolla memoriae E. Swoboda dedicata, 1966, p. 58; H. DEVIJVER, PME, A 191, met uitgebreide bibliografie; E. BIRLEY, Roman Army, p. 305.

²I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 262 & 18, 69, 262; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 258 & 238; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 166 & 383.

³Zie E. BIRLEY, in Latomus, 42, 1983, p. 74-75; H. DEVIJVER, PME, IV, Suppl. I (1987), A 191; E. BIRLEY, Roman Army, p. 305.

2.6.6. Wels (Ovilava).

2.6.6.1. RIESE, 2593; ER, II, 1408; W. KUBITSCHKEK, Römische Funde in Wels, in Jahrb. für Altertumskunde, 2, 1908, p. 29-31; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, nr. 171; A. BETZ, Die beschrifteten römischen Steindenkmäler im städtischen Museum von Wels (Jahrb. des Musealvereines Wels), 1954, p. 14-15; AE, 1968, 412; CSIR, III, 3, 49; M.P. SPEIDEL, Guards, p. 80-81, nr. 15.

Vindplaats: Wels, 1903, tijdens bouwwerken op een werf in de Westbahnstrasse.

Bewaarplaats: Stadtmuseum, Wels, inv. nr. 2256.

Toestand: sterk verweerd.

D(is) M(anibus) / Chartius / Padaguni (filius) / eques al(ae) Aug(ustae) / sing(u)l(aris) natione Tunger an(norum) XXXV / Valens Ianuari(i) filius h(eres) f(aciendum) c(uravit)

1.4-5: eques al(ae) Aug(ustae), singl(aris): M.P. Speidel.

1.5: singi(larium) = singu(larium): ER, AE, CSIR.

Aan de goden en de geesten van het hiernamaals. Chartius, zoon van Padagunus, ruiter van de ala Augusta, singularis, Tunger van geboorte, 35 jaren oud. Valens, zoon van Ianuarius, de erfgenaam heeft het laten maken.

Grafmonument, lokale zandsteen, 209 x 101 x 44 cm. Hoogte van de letters, 7 - 4,3 cm.

De grafstele, opgevat als aedicula, heeft een zogenaamde puntgevel en wordt bekroond door een zware kroonlijst. In de driehoekige lijst boven het opschrift bevindt zich een gehurkte, naar links kijkende adelaar met uitgespreide vleugels. Op de drievoudige lijst liggen twee zeepanters (?). Het opschrift is afgeboord door twee zuilen met meervoudige basis en Corinthisch kapiteel. Op het sokkelbeeld, met een lijst afgeboord, wordt de overleden ruiter afgebeeld. Hij zit met geheven werpspies op een paard, dat naar rechts springt. Bijzonderheden van kledij en uitrusting zijn niet meer waarneembaar. Het ruwe oppervlak liet aan de steenkapper niet toe fijn werk af te leveren.

1. Chartius: naam van niet-Romeinse, mogelijk Griekse herkomst, zeldzaam. Mogelijk is deze militair nog in Germania in dienst getreden¹.

2. Padagunus: naam van niet-Romeinse herkomst².

3. ala Augusta: de naam Augusta werd vaak als eretitel aan een eenheid geschonken, maar men vindt hem vaak ook als zelfstandige naam. In een aantal gevallen treedt volgens C. Cichorius (kol.

¹Vgl. L. WEISGERBER, Rhenania, p. 279, 280, 282 en G. NEUMANN, Sprachverhältnisse, p. 1069; A. MÓCSY, Nomenclator, 77.

²Vgl. L. WEISGERBER, Rhenania, p. 279, 280, 283.

1232) Augusta in de plaats van de oorspronkelijke naam. Na verloop van tijd lagen in de verschillende provincies meerdere alae Augustae zonder een verdere specificering. Ook in Noricum, en meer bepaald hier, te Virunum en Traismauer, werd een ala Augusta geattesteerd. M.P. Speidel stelt deze eenheid gelijk met de ala I Augusta Thracum, gestationeerd te Augustiana¹.

4. singularis: zie ook 1.6. en 2.2.4.3. A. Betz stelde dat de betrokken militair als singularis uit de ala Augusta naar de staf van de procurator van Noricum gedetacheerd werd. De singulares van een provincie werden dus geselecteerd uit de auxilia van het exercitus provinciae, het provinciale bezettingsleger en behoorden tot het officium van de gouverneur².

Verschillend met de singulares Augusti, bleven de provinciale singulares deel uitmaken van de auxilia (zie 2.2.4.3.). Zij worden bv. niet als afzonderlijke eenheden in de diplomata geattesteerd en zij vermelden vaak hun ala of cohors in de inscripties. Of dit gegeven ook op dit opschrift van toepassing is, is voor M.P. Speidel niet volledig duidelijk³.

Men mag er volgens M.P. Speidel in ieder geval van uitgaan dat deze militairen, eenmaal geselecteerd, geruime tijd als singulares dienst deden en niet bij iedere ambtsoverdracht door de nieuwe gouverneur vervangen werden. Tevens staat volgens hem vast dat in de grotere militaire provincies de equites en pedites singulares reguliere alae en cohortes vormden. Vgl. bv. met de ala I Flavia singularium, of de ala II Flavia singularium.⁴

5. Valens: naam van Latijnse herkomst⁵.

6. Ianuarius: naam van Latijnse herkomst⁶.

Datering: D.M. wijst op een datering vanaf de Flavische tijd. Ca. 100 (K. Kraft, CSIR), 2de eeuw (A. Betz).

¹CIL, III, 4834; 4812; 11796. Cfr. C. CICHORIUS, Ala, kol. 1231-1233; W. KUBITSCHKEK, in Jahrb. für Altertumskunde, 2, 1908, p. 30-31; W. WAGNER, Dislokation, p. 14; M.P. SPEIDEL, Guards, p. 81.

²Betreffende de equites singulares, zie A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 13, 18, 35-36, 61; M. SPEIDEL, Die equites singulares Augusti. Begeleittruppe der römischen Kaiser des zweiten und dritten Jahrhunderts (Antiquitas, 1, 11), 1965; IDEM, Guards.

³Zie M.P. SPEIDEL, Guards, p. 7-8, ook n. 18 en 30.

⁴Zie M.P. SPEIDEL, Guards, p. 8 & 13. Vgl. A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 36.

⁵I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 18, 46, 66, 247; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 299; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 417.

⁶W. SCHULZE, Eigennamen, p. 110, 474, 487; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 148; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 344.

2.6.7. Stein.

2.6.7.1. H. STIGLITZ, in ÖJh, 56, 1985, p. 137-141; AE, 1988, 915; RMD, 93.

Vindplaats: Stein, 1982.

Bewaarplaats: ---.

Toestand: sterk fragmentair.

[Imp(erator) Caes(ar) divi Traian[ar]i Part[iculi] f(ilius) divi Nervae nepos Traianus Had[ri]anus Aug(ustus) pont(ificus) maximus trib(unicia) potest(ate) XX[II] co(n)s(ul) III p(ater) p(atris) equitib(us) et peditib(us) qui milit(averunt) [in alis III et coh(ortibus) VI quae appell(antur) ... [et II] Tung(rorum) (milliaria) [vexil(latio) (?)] et ...] et sunt in N[orico] sub Lisin[io] Sabino ...]

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Traianus Parthicus, kleinzoon van de goddelijke Nerva, Traianus Hadrianus Augustus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 20ste (?) keer, consul voor de 3de keer, vader des vaderlands. Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 3 alae en de 6 cohortes die genoemd worden: ... de (cohors) II Tungrorum milliaria vexillatio en die gelegerd zijn in Noricum onder het gouverneurschap van Lisinius Sabinus ...

Diploma militare, brons, 3,4 x 4,8 x 0,14 cm.

1. cohors II Tungrorum milliaria vexillatio: de herstelling tot cohors I Tungrorum is niet correct. Tenzij de eenheden niet volgens volgnummer gerangschikt werden, dient het hier te gaan om een vexillatio van de cohors II Tungrorum of eventueel de cohors IV Tungrorum. Rekening houdend met het diploma van Mautern (= 2.6.2.1.) dient voorkeur gegeven te worden aan de cohors II Tungrorum milliaria¹.

2. Q. Lisinius Sabinus: senatoriale carrière².

Datering: tussen 10 december 135 en 10 juli 138, afhankelijk van het feit of Hadrianus XX, XXI of XXII met de tribunicia potestas bekleed was.

¹Zie RMD, II, p. 155 & 162; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, The Roman Fort of Vindolanda, 1985, p. 96; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290, n. 107.

²Zie PIR (2), L 285; RE, XIII, 730; G. WINKLER, Reichsbeamten, p. 52, nr. 13; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 84, nr. 14.

2.7. Pannonia Superior.

2.7.1. Plaats onbekend.

2.7.1.1. E. VORBECK, Militärinschriften aus Carnuntum, 1954, nr. 267; F. HILD, Suppl. epigr. zu C.I.L., III, 1969, nr. 151 (onuitgegeven doctorale verhandeling); J.M. ROLDAN HERVAS, Ejército Romano, p. 361,2; AE, 1978, 619.

Vindplaats: Zuid-Oostenrijk, nadere detaillering is niet bekend.
Bewaarplaats: Schloss Traun.
Toestand: fragmentair.

[-- C]alvus / [eques] alae F(rontoniana) ses/[quip(licarius) a]lloe I Arevac(or)um / [stip(endiorum) ...] an(norum) [...]

Calvus, ruiter van de ala Frontoniana, sesquiplicarius van de ala I Arevacorum, ... dienstjaren, ... jaren oud.

Grafopschrift. Boven het opschrift puntgevel met rozet.

1. Calvus: naam van Romeinse-mediterrane herkomst¹.
Opmerkelijk is de bevordering van deze militair van eques alae Frontoniana tot sesquiplicarius alae I Arevacorum.

2. ala Frontoniana: de ala I Tungrorum Frontoniana was blijkens het diploma van Tokod (= 2.8.1.1.) in 110 gestationeerd in Pannonia Inferior. Men vindt de eenheid vanaf 159 terug in Dacia Porolissensis (zie CIL, XVI, 110 = 2.9.4.1.).

3. sesquiplicarius: behoort tot de principales van een ala. De militaire titulatuur sesquiplicarius komt enkel in de Romeinse Keizertijd voor. Het gaat om een bevelvoerder over een turma van een ala, equites singulares en numeri, ondergeschikt aan de decurio en de duplicarius. Zij ontvingen anderhalve soldij en twee dienstpaarden².

4. ala I Arevacorum: bedoeld wordt de ala I Hispanorum Arevacorum. De eenheid heeft altijd deel uitgemaakt van de auxilia van Pannonia, later Pannonia Superior. Zoals de ala II Arvacorum werd de eenheid oorspronkelijk gelicht uit de Spaanse stam der Aravaci. De toevoeging Hispanorum komt men enkel in de diplomata van de 2de eeuw tegen³.

¹L. WEISGERBER, Rhenania, p. 221; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 235; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 63; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 43.

²Cfr. ook CIL, III, 10514 & 14349. Zie FIEBIGER, Sesquiplicarius, art. in RE, II, A2, 1923, kol. 1876-1877. Vgl. A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 54 & 56; G. WEBSTER, Imperial Army, p. 146 en 260.

³Zie CIL, XVI, 26; 30; 31; 47; 76; 77; 84; 96; 97; 99; 104; C. CICHORIUS, ala, kol. 1229-1230; W. WAGNER, Dislokation, p. 45-47; J.M. ROLDAN-HERVAS, Ejército Romano, p. 88-90.

Datering: einde 1ste eeuw (E. Vorbeck), mogelijk 2de eeuw (zie diploma van 110 = 2.8.1.1.).

2.7.2. O-Szöny (Brigetio).

2.7.2.1. CIL, XVI, 69; F.N. PRYCE, A New Diploma for Roman Britain, in JRS, 20, 1930, p. 16-23; AE, 1930, 37; ER, II, 1090; A.R. BURN, The Romans, 100.

Vindplaats: O-Szöny, 1925. De zegels waren verdwenen, de bronzen draad rond de tabletten was nog steeds aanwezig bij de vondst van deze laatste.

Bewaarplaats: British Museum, Londen.

Toestand: de twee tabletten bleven volledig bewaard. Tablet 2 vertoont een breuk in de rechterhoek. De lectuur wordt hierdoor echter niet bemoeilijkt.

Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) divi Nervae nepos Traianus Hadrianus Augustus pontifex maximus tribunicia potestate VI co(n)s(ul) III proco(n)s(ul) equitib(us) et peditib(us) qui militaverunt in alis decem et trib(us) et coh(or)tib(us) triginta et septem quae appellantur

...

I Tungror(um) ...

I Tungror(um) ... quae sunt in Britannia sub A(ulo) Platorio Nepote ...

a(nte) d(iem) XVI k(alendas) a(ugustas) Ti(to) Iulio Capitone L(ucio) Vitrasio Flaminino co(n)s(ulibus) ...

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Traianus Parthicus, kleinzoon van de goddelijke Nerva, Traianus Hadrianus Augustus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 6de keer, consul voor de 3de keer, proconsul.

Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 13 alae en 37 cohortes die genoemd worden:

...

ala I Tungrorum ...

cohors I Tungrorum ... die gelegerd zijn in Britannia onder het gouverneurschap van Aulus Platorius Nepos ...

17 juli onder het consulaat van Titus Iulius Capito en Lucius Vitrasius Flaminus.

Diploma militare, brons, 16,5 x 14,8 x 0,1-0,15 cm.

1. cohors I Tungrorum: E. Birley merkt op dat de eenheid in dit diploma zoals dit van Stannington uit 124 (2.2.11.1.), het teken voor milliaria niet draagt en dit in tegenstelling tot andere eenheden op dezelfde diplomata. Hieruit besluit hij dat een vexillatio van deze eenheid uit Britannia werd teruggetrokken. Op basis van een foutieve correctie van het diploma van Mautern (zie 2.6.2.1.) neemt hij aan dat de vexillatio in Noricum was gelegerd¹.

¹Zie E. BIRLEY, More Links between Britain and Noricum, in Festschrift H. Vettters, 1985, p. 115-116.

2. Aulus Platorius Nepos: zie 2.2.11.1.

3. Titus Iulius Capito: senatoriale carrière¹.

4. Lucius Vitrasius Flaminus: senatoriale carrière².

Datering: 17 juli 122.

2.7.3. Petronell (Carnuntum).

2.7.3.1. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 14, 1878, nr. 73; CIL, III, 6485; RIESE, 1915; ER, II, 1214; E. VORBECK, Militärschriften aus Carnuntum, 1954, nr. 270; P.A. HOLDER, Auxilia, 851.

Vindplaats: Petronell, 1869.

Bewaarplaats: privaatzit, Schloss Traun.

Toestand: fragmentair.

Necca[...] / eq(ues) ala[e Tu]/ngro[r(um) tu]/rma(e) Vi[...] / civis F[risiaus?]

1.1: [...]necca[...]: ER; RIESE.

1.5: F[risiaus]: P.A. HOLDER.

(Ha)e[duus]: G. ALFÖLDY, Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien, in Römische Heeresgeschichte, 1987 (=ActArch-Hung, 14, 1962, p. 259-296), p. 243, n.40.

C(aius) Iul[ius] f(aciendum) [c(uravit)]: E. VORBECK.

Necca, ruiter van de ala Tungrorum, van de ruiterafdeling van ..., burger ...

Grafmonument.

1. Necca: naam van Keltische herkomst, verwant met Neco? De betrokkene werd volgens P.A. Holder tijdens de Flavische periode gerekruteerd³.

2. ala Tungrorum: de eenheid in kwestie is waarschijnlijk niet de ala Frontoniana vermits zij vóór de regering van Hadrianus normaal niet het etnicon Tungrorum droeg (zie echter 2.8.2.4.). Ook de plaats op de grafplaat ontbreekt. Hoogstwaarschijnlijk hebben wij hier te maken met de ala Tungrorum die oorspronkelijk in Britannia gelegd was. Dit opschrift toont aan dat de eenheid tijdens de regering van keizer Domitianus tijdelijk naar de Donau

¹PIR (2), IV, 245; RE, IX A, 1, 1961, kol. 416.

²PIR, III, p. 455, 522; RE, IX A, 1, 1961, kol. 416-418, nr. 5.

³A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 296; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 199.

werd overgeplaatst¹.

3. F[risiaus]: vermoedelijk lid van de Frisiavones. Deze volksstam situeerde zich tussen de Tungri en de Batavi en hoorde waarschijnlijk tot de provincia Gallia Belgica. Zij vormden hier een eigen civitas².

Datering: einde 1ste eeuw, waarschijnlijk omstreeks 85-92 (P.A. Holder - E. Vorbeck).

2.7.3.2. CIL, XVI, 30; EE, V, 94-95; ILS, 1997; ER, II, 1100.

Vindplaats: waarschijnlijk Carnuntum.

Bewaarpplaats: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, inv. nr. 89, 1882.
Toestand: lichte beschadigingen ten gevolge van een breuk in het midden. De twee tabellae bleven bewaard.

Imp(erator) Caesar divi Vespasiani f(ilius) Domitianus Augustus
Germanicus pontifex maximus tribunic(ia) potestat(e) III
Imp(erator) VII p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) X
equitibus et peditibus qui militant in alis quinque et cohortibus
decem et tribus quae appellantur ...
et Frontoniana et ...
sunt in Panno(nia) sub L(ucio) Funisulano Vettoniano qui ...
a(n)te d(iem) III nonas sept(embres) C(aio) Tullio Capitone
Pomponiano Plotio Firmo C(aio) Cornelio Gallicano co(n)s(ul)ib(us)...

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Vespasianus, Domitianus Augustus Germanicus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 3de keer, imperator voor de 7de keer, vader des vaderlands, consul voor de 10de keer.

Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst doen in de 5 alae en 13 cohortes die genoemd worden: ... en de ala Frontoniana en ... die gelegerd zijn in Pannonia onder het gouverneurschap van Lucius Funisulanus Vettonianus ...

3 september, onder het consulaat van Gaius Tullius Capito Pomponianus Plotius Firmus en Gaius Cornelius Gallicanus.

Diploma militare, brons, 19,3 x 15,2 x 0,2-0,3 cm.

1. Lucius Funisulanus Vettonianus: senatoriale carrière³.

2. Caius Tullius Capito Pomponianus Plotius Firmus: senatoriale

¹P.A. HOLDER, Auxilia, p. 125, n.18; J. SMEESTERS, Tungri, p. 175, n. 12 identificeert de eenheid onterecht met de ala Frontoniana. Zie evenwel ook 2.8.2.4.

²Betreffende de problematiek rond de Frisiavones, zie verder 2.13.1.1.

³PIR(2), F 570; RE, VII, 301; W. REIDINGER, Statthalter, p. 52-54, nr. 15; A. DOBO, Verwaltung, p. 35-37, nr. 23; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 102, nr. 18.

carrière¹.

3. Caius Cornelius Gallicanus: senatoriale carrière².

Datering: 3 september 84.

2.7.3.3. CIL, XVI, 61; EE, II, p. 425; ER, II, 1103; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 689; P.A. HOLDER, Auxilia, 868.

Vindplaats: op het grafveld te Carnuntum, bij Petronell, 1853.

Bewaarplaats: Kunsthistorisches Museum, Wien.

Toestand: de beide tabellae vertonen slechts lichte beschadigingen. Zij hebben in het midden gaatjes ten behoeve van het snoer. Dit bestaat uit dunne samengedraaide metalen draadjes.

Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Optimus Aug(ustus) Germ(anicus) Dacic(us) pontif(ex) max(imus) tribunic(ia) potestat(e) XVIII imp(erator) VII co(n)s(ul) VI p(ater) p(atriciae)

equitib(us) et peditib(us) qui militaverunt in alis duabus et cohortibus sex quae appellantur ...

et Frontoniana ...

et sunt in Pannonia inferiore sub P(ublio) Afranio Flaviano ...

k(alendis) sept(embribus) L(ucio) Lolliano Avito (et) L(ucio) Messio Rustico co(n)s(ulibus)

alae Frontonianae cui praefuit L(ucius) Calpurnius Honoratus ex gregale Nertomaro Irducissae f(ilio) Boio et Custae Magni f(iliae) uxori eius Aquin(censi) et Victori f(ilio) eius et Propinquo f(ilio) eius et Bellae fil(iae) eius.

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Nerva, Nerva Traianus Optimus Augustus Germanicus Dacicus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 18de keer, imperator voor de 7de keer, consul voor de 6de keer, vader des vaderlands.

Aan de cavaleristen en infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 2 alae en 6 cohortes die genoemd worden: ...

en de ala Frontoniana ...

en die gelegen zijn in Pannonia Inferior onder het gouverneurschap van Publius Afranius Flavianus.

1 september, onder het consulaat van Lucius Lollianus Avitus en Lucius Messius Rusticus.

Uit de ala Frontoniana onder bevel van Lucius Calpurnius Honoratus, aan de gewezen gregalis Nertomarus, zoon van Irducissa, Boius, en Custa, dochter van Magnus, zijn vrouw, afkomstig van Aquincum, en Victor, zijn zoon, en Propinquus, zijn zoon en Bella, zijn dochter.

Diploma militare, brons, 15,5 x 12,4 x 0,1 cm.

1. ala Frontoniana: op dit ogenblik gelegerd te Intercisa. Van haar verblijf ter plaatse bleven de grafmonumenten van Malsus en

¹RE, IV, 1, 1900, kol. 1342.

²PIR(2), II, 1367.

Litucenus (2.8.4.1.) en van Cusides (2.8.4.2.) bewaard¹.

2. Publius Afranius Flavianus: senatoriale carrière².

3. L. Calpurnius Honoratus: carrière in de militiae equestres³.

4. cui praefuit: de uitdrukking cui praefuit in plaats van cui prae(e)st is slechts uit vier diplomata bekend (CIL, XVI, 50, 61, RMD, 21, 123). Deze formulering kan enkel hierdoor verklaard worden dat L. Calpurnius Honoratus op het ogenblik dat het diploma uitgereikt werd, niet langer het bevel over de eenheid voerde⁴.

De uitdrukking is in ieder geval een aanduiding voor het belang dat werd gehecht aan de vermelding van de bevelhebber onder wie de begunstigde militair het laatst diende. Terwijl de provinciegouverneur verantwoordelijk was voor de inleiding van dit document te Rome, hing het van de praefectus of tribunus af of de militair de civitas Romana en het conubium verkreeg. Het was immers de administratie van de ala of de cohors die het dossier in orde maakte⁵.

5. Nertomarus: naam van Keltische herkomst. De militair is afkomstig van Pannonia Inferior (cfr. Boius), plaatselijk gerekruteerd waarschijnlijk omstreeks 89⁶.

M.P. Speidel wijst erop dat men enkel de stam of stad als herkomstopgave in de diplomata terugvindt indien de betrokken militair ingelijfd werd in een eenheid die ter plaatse lag.

¹Ook Z. VISY, Die kryptographische Truppenaufzählung in den Auxiliardiplomen von Pannonien, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 509.

²PIR (2), A 443; RE, IV, 1, 1900, kol. 1342, nr. 162 & Suppl. XIV, kol. 13; J. FITZ, Legati Augusti pro praetore Pannoniae Inferioris, in AAnthung, 11, 1963, p. 249 e.v.; A. DOBO, Verwaltung, p. 46, nr. 30; A. MÓCSY, Pannonia, 1960, kol. 591; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 111, nr. 3.

³Zie CIL, XVI, 164 (= 2.8.1.1.); H. DEVIJVER, PME, C 55; ook M 61 n.a.v. de praefectuur van M. Minicius Marcellinus; G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 117, n. 66.

⁴Vgl. I.I. RUSSU, Dacia și Pannonia Inferior, 1973, p. 32; G. ALFÖLDY, in ZPE, 36, 1979, p. 244 e.v.; IDEM, in Mavors, p. 96; H. WOLFF, in ZPE, 43, 1981, p. 415; M.M. ROXAN in RMD, II, p. 199, n. 14 stelt dat de uitdrukking veeleer betekent dat de betrokken praefectus niet langer het bevel voerde op het ogenblik dat de lijst werd voorbereid en zijn opvolger nog niet bekend was (zie ook CIL, XVI, 50, n. 3 en XVI, 61, n. 5).

⁵Zie in detail G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 103 & 113-4, tevens gepubliceerd in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 385-436. Voor de rol van de provinciegouverneur, zie B. LÓRINCZ, Die Nennung und Funktion der Statthalter in den Auxiliarkonstitutionen, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 384.

⁶A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 725; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 200. Vgl. met Nertomarius. W. SCHULZE, Eigennamen, p. 20; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 126.

Indien hij als rekrut in dienst genomen werd in een eenheid buiten de provincia van herkomst, werd enkel deze laatste opgegeven. Nertomarus is bijgevolg een voorbeeld van plaatselijke rekrutering¹.

6. Irducissa: herkomstig van Pannonia Inferior, van de stam der Boii. Keltische naam, komt enkel hier voor².

7. Boii: Keltische volksstam, in de omgeving van Carnuntum gesitueerd, waar de betrokkene na het afzwaaien terugkeerde. Geven hun naam aan de civitas Boiorum et Azaliorum³.

8. Custa: vgl. Custus, naam van Romeins-mediterrane herkomst. Volgens A. Holder naam van Keltische herkomst⁴. De herkomstopgave van de vrouw (Aquin(censi)) wordt op juist dezelfde wijze weergegeven als bij haar man⁵.

9. Magnus: naam van Romeins-mediterrane herkomst⁶.

10. Victor: naam van Romeins-mediterrane herkomst⁷.

11. Propinquus: naam van Romeins-mediterrane herkomst⁸.

12. Bella: vgl. Bellus, naam van Keltische herkomst⁹.

13. Stamboom:

¹Zie M.P. SPEIDEL, The Soldier's Homes, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 467 e.v.

²A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 70; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 152.

³K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 163; J. FITZ, Boi, in Der Kleine Pauly, I, 1979, kol. 918-919; A. MÓCSY, Das Problem der Militärischen Territorien im Donaauraum, in AAnthung, 20, 1972, p. 144.

⁴A. HOLDER, Sprachschatz, I, kol. 1208; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 226; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 96; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 321.

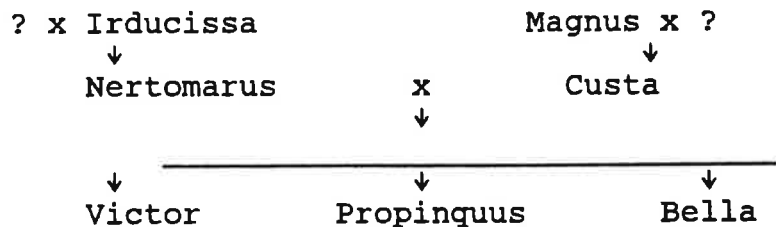
⁵Zie M.P. SPEIDEL, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 480.

⁶L. WEISGERBER, Rhenania, p. 221, 224, 306, 307, n.29; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 71, 72, 133, 275; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 174; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 422.

⁷L. WEISGERBER, Rhenania, p. 111, 222, 250, 255, 256, 261 enz.; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 11, 18, 57, 72, 81, 96, 278; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 311; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 422.

⁸L. WEISGERBER, Rhenania, p. 222; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 18, 303; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 234; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 385.

⁹A. HOLDER, Sprachschatz, I, kol. 395; L. WEISGERBER, Rhenania, p. 227; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 231; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 47.

De stamboom van deze familie laat duidelijk de romaniserende invloed zien die van het Romeinse leger uitging. Nertomarus, zoon van Irducissa, van de stam der Boii, huwt met een vrouw wier naam, evenals die van haar vader van Romeins-mediterrane herkomst is. Aan zijn twee zonen geeft hij Latijnse namen. Enkel zijn dochter ontvangt nog een Keltische naam.

Datering: 1 september 114.

2.7.3.4. J. SZILÁGYI, in ArchErt, 71, 1942, p. 173; B. LÓRINCZ, in ArchErt, 105, 1978, p. 10.

Vindplaats: Carnuntum.

Bewaarplaats: Museum Carnuntinum.

Toestand: Fragmentair. De rechterzijde is afgebroken.

A(la) F[r(ontoniana)]

Stempel op dakpan.

1. Betreffende de interpretatie van dergelijke stempels, zie 2.2.15.1.

Datering: tussen 80-90.

2.7.4. Beleg.

2.7.4.1. CIL, XVI, 31; ER, II, 1101.

Vindplaats: Beleg.

Bewaarplaats: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, inv. nr. 10.1951.44.

Toestand: de beide tabellae bleven in een perfecte toestand bewaard.

Imp(erator) Caesar divi Vespasiani f(ilius) Domitianus Augustus Germanicus pontifex maximus tribun(ia) potestat(e) IIII, imp(erator) VIIII co(n)s(ul) XI censoria potestat(e) p(ater) p(atriciae)

iis qui militaverunt equites et pedites in alis sex et cohortibus decem et quinque quae appellantur: ... et Frontoniana ... et sunt in Pannonia sub L(ucio) Funisulano Vettoniano ...

Nonis septembr(ibus) D(ecimo) Aburio Basso (et) Q(uinto) Iulio Balbo co(n)s(ulibus)

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Vespasianus, Domitianus Augustus Germanicus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 4de keer, imperator voor de 9de keer, consul

voor de 11de keer, bekleed met de censoria potestas, vader des vaderlands.

Aan hen die hun militaire dienst gedaan hebben als cavaleristen en infanteristen in de 6 alae en 15 cohortes die genoemd worden: ... en de ala Frontoniana ... en die gelegerd zijn in Pannonia onder het gouverneurschap van Lucius Funisulanus Vettonianus.

De 5de september onder het consulaat van Decimus Aburius Bassus en Quintus Iulius Balbus.

Diploma militare, brons: afmetingen onbekend.

1. Lucius Funisulanus Vettonianus: senatoriale carrière¹.

2. ala Frontoniana : de eenheid was op het ogenblik van de uitreiking van dit diploma gelegerd te Carnuntum².

Datering: 5 september 85.

¹H. DEVIJVER, PME, F 95; W. ECK, in Chiron, 12, 1982, p. 302-314, 319; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 91, n. 26, 102, n. 19, 125, n. 29, 378, n. 55; A. MÓCSY, Pannonia, 1960, kol. 589; B. LÓRINCZ, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 377.

²Zie 2.7.3.1 - 2.7.3.2. Vgl. Z. VISY, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 495.

2.8. Pannonia Inferior.

2.8.1. Tokod.

2.8.1.1. A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, The Distribution of Troops in Pannonia Inferior during the 2nd Century A.D., in ActArchHung, 1, 1951, p. 191-230; CIL, XVI, 164; P.A. HOLDER, Auxilia, 867.

Vindplaats: Tokod, 147, ten noordoosten van het Romeinse auxilia-kamp ter plaatse.

Bewaarplaats: Magyar Nemzeti Muzium, Budapest, inv. nr. 1/1947, 1-2.

Toestand: beide tabellae vertonen slechts lichte beschadigingen.

Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) Dacicus pontifex maximus tribunic(ia) potestat(e) XIII imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae) equitibus et peditibus qui militant in alis quattuor et cohortibus decem quae appellantur ...

et Frontoniana ...

et sunt in Pannonia inferiore sub T(ito) Iulio Maximo Manliano a(nte) d(iem) VI nonas iulias C(aio) Eruciano Silone L(ucio) Catilio Severo co(n)s(ulibus)

alae Frontoniana cui praeest L(ucius) Calpurnius Honoratus dimisso honesta missione ex decurione C(aio) Petillio C(aii) f(ilio) Vindici Batav(o)

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Nerva Traianus, Augustus Germanicus Dacicus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 14de keer, imperator voor de 6de keer, consul voor de 5de keer, vader des vaderlands.

Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 4 alae en 10 cohortes die genoemd worden: ... en de ala Frontoniana ... en die gelegen zijn in Pannonia Inferior onder het gouverneurschap van Titus Iulius Maximus Manlianus.

2 juli onder het consulaat van Gaius Erucianus Silo en Lucius Catilius Severus.

Aan Gaius Petillius, zoon van Gaius, Vindex, Bataaf, eervol ontslagen gewezen decurio van de ala Frontoniana onder het bevel van Lucius Calpurnius Honoratus.

Diploma militare, brons, 15 x 12 x 0,08-0,09 cm.

1. ala Frontoniana: het diploma van Tokod vermeldt vier alae en tien cohortes evenals een Syrische vexillatio. Deze vijftien eenheden bieden volgens A. Radnóti en L. Barkóczy de sleutel tot de verdeling van de auxilia in Pannonia Inferior tijdens de 2de eeuw¹. De ala I Tungrorum Frontoniana was op het ogenblik van de uitreiking van het diploma gelegerd te Intercisa. Volgens A.

¹A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 194 e.v.

Radnóti en L. Barkóczi¹ was de eenheid op het ogenblik van de uitreiking van dit diploma evenwel gekazerneerd in het kamp van Campona².

2. Titus Iulius Maximus Manlianus (Brocchus Servilianus A. Quadronius [Verus?] L. Servilius Vatia Cassius Cam[ars?]): senatoriale carrière³.

3. Caius Erucianus Silo: senatoriale carrière⁴.

4. Lucius Catilius Severus (Verlianus Claudius Reginus): senatoriale carrière⁵.

5. L. Calpurnius Honoratus: cfr. 2.7.3.3.

6. C. Petillius Vindex: waarschijnlijk gerekruteerd omstreeks 85. Deze decurio heeft reeds vóór de datum van afzwaaien het burgerrecht ontvangen zoals zijn naam aantoont. Mogelijk diende de vader van deze Bataaf onder Petilius Cerialis, de overwinnaar van Civilis, en werd hij door deze laatste in de burgerstand opgenomen. Mogelijk kwam hij met een cohors Batavorum naar de Donaulimes. Hij werd dan misschien getransfereerd naar de ala I Tungrorum Frontoniana waar hij tot decurio opklom. Men mag eveneens veronderstellen dat hij vanuit een legioen tot decurio alae gepromoveerd werd⁶.

De herkomstopgave van deze militair is volgens M.P. Speidel niet gebruikelijk. Hier zou men normaal Germanus kunnen verwachten. De reden ligt volgens M.P. Speidel in het feit dat de verhouding tussen de term Germanus en zijn verwijzing naar een provincia niet duidelijk is⁷.

Datering: 2 juli 110.

¹A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 220.

²Zie ook 2.7.3.3. Z. VISY in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 507.

³PIR(2), IV, 426; RE, X, kol. 678 e.v. nr. 357 & Suppl. IX, kol. 375, nr. 357; J. FITZ, in AAntHung, 11, 1963, p. 249 e.v.; A. DOBO, Verwaltung, p. 46, nr. 30; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 111, nr. 2; B. LÓRINCZ, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 376.

⁴PIR(2), III, 92.

⁵PIR(2), II, 558.

⁶Zie CIL, noot 6. Ook A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 195, p. 197, n. 51; B. ISAAC, Military Diplomata and Extraordinary Levies for Campaigns, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 262; A. MÓCSY, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 451; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 273, n. 19. Betreffende P. Cerialis, zie A. BIRLEY, Petilius Cerialis and the Conquest of Brigantia, in Britannia, 4, 1973, p. 179-190.

⁷Zie M.P. SPEIDEL, in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 471 & 477.

2.8.2. Budapest (Aquincum).

2.8.2.1. CIL, III, 15163; H. HOFMANN, Römische Militärgrabsteine der Donauländer, 1905, 35 (fig. 20); A. SCHÖBER, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien, 1923, 272; RIESE, 2594; ER, II, 1410; U. KUZSINSZKY, Aquincum. Ausgrabungen und Funde, 1934, p. 175; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 347; J.E. BOGAERS, Een Bataaf in Dalmatia, in Numaga, 13, 1966, p. 178; J. SZILÁGYI, "Belgae" im Vorort von "Pannonia Inferior", in Hommages A. Grenier, II (Collection Latomus, 102), 1969, p. 713; M. NEMETH, Vezető az Aquincumi Múzeum Kőtárában, 1971, nr. 23; P.A. HOLDER, Auxilia, 501; J.M. ROLDAN HERVAS, Ejército romano, nr. 72; J. SZILÁGYI, "Belgae" im Vorort von "Pannonia Inferior" in Hommages a M. Renaud, II (Collection Latomus, 102), 1969, p. 713-714; IDEM, Vitás és közöletlen római kori kőfeliratok az Aquincumi Múzeumból, in Budapest Régiségei, 22, 1971, p. 313-314 & 326.

Vindplaats: Aquincum. Z. Raknic beweert ten onrechte dat dit opschrift in *Ulcisa castra* gevonden werd¹.

Bewaarplaats: Történeti Múzeum, Budapest, inv. nr. 63.10.19.

Toestand: fragmentair.

Tiberius) Claudiu[s / --a]edi f(ilius) Al[--- Tun]/ger e[q(ues) al(ae) I Hisp(anorum) ...]

Tiberius Claudius, zoon van [-]aedes, Al..., Tunger, ruiter van de ala I Hispanorum, ...

1. 2-3: : De tekstherstelling van dit opschrift is volgens J. Szilágyi omstreden. Hij stelt de volgende reconstructie voor: [T]i(berius?) Claud[ius F]aedu(?) f(ilius) A[ni(ensi tribu) Nil]ger(?) e[q(ues) l(e)g(ionis?) II ad(iutricis) ? sive ala(e?) I Hisp(anorum?) ... h(ic) s(itus) e(st) ...]²

Grafmonument, hoogte: 168 cm.

Iconografie: boven wordt de overledene in een schelpvormige nis afgebeeld. Hieronder zwaait een ruiter te paard met zijn werpspies. Het derde register stelt links een vrouw voor, rechts een man. Beiden dragen een patella.

T. Nagy onderscheidt twee groepen funeraire monumenten: 1. de steles die zich onderscheiden door hun rijke versiering en architectuur, gerepresenteerd door het monument van T. Iulius Rufus (Walbersdorf). 2. de steles waarbij het architecturale element ontbreekt. Tot deze groep behoort de stele van Ti. Claudius. Deze laatste groep werd vervaardigd in het plaatselijk

¹Z. RAKNIC, Dvojni epigrafski spomenik iz Burnama, in Diadora, 3, 1965, p. 82 (n.v.). Daartegenover J.E. BOGAERS, in Numaga, 13, 1966, p. 176, n. 68.

²Zie in detail met motivering: J. SZILÁGYI, in Collection Latomus, 102, 1969, p. 713-714; IDEM, in Budapest Régiségei, 22, 1971, p. 313-314 & 326. Hier tegenover J. SMEESTERS, Tungri, p. 182-183.

atelier van de ala¹.

1. Tiberius Claudius Al...: de aanduiding van de tria nomina wijst erop dat de overledene het burgerrecht ontvangen heeft, vermoedelijk bij zijn ontslag uit de actieve dienst of in ieder geval na 25 of meer dienstjaren. De betrokkene werd gerekruteerd tijdens de regering van Tiberius. Vermoedelijk is hij gestorven als veteranus of missicius. Zijn praenomen en nomen gentilicium wijzen erop dat hij het burgerrecht ontvangen heeft van een Claudische keizer, Claudius (41-54) of Nero (54-68)².

2. ala I Hispanorum: tijdens de Julisch-Claudische tijd vermoedelijk eerst in Trier, vervolgens in Worms gelegerd. De eenheid werd in de Claudisch-Neronische tijd eerst naar Dalmatia en vervolgens zeker ten laatste in de vroege Flavische periode naar Pannonia overgeplaatst en kort daarna naar Moesia. Vanaf de regering van keizer Traianus vinden wij de eenheid terug in Dacia³.

H. Koethe heeft tevergeefs getracht een herstelling tot ala I Tungrorum Frontoniana te verdedigen in plaats van deze tot ala I Hispanorum⁴.

Datering: 2de helft 1ste eeuw.

2.8.2.2. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 14, 1878, nr. 75; CIL, III, 3679; ER, II, 1209; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 686; P.A. HOLDER, Auxilia, 866.

Vindplaats: de omgeving van Aquincum. De juiste plaats van de ontdekking van de grafsteen is onbekend. Op het vlak van de vormgeving is het grafmonument zo nauw verbonden met deze van Aquincum dat men er zeker van mag zijn dat het uit een atelier van deze stad stamt⁵.

Bewaarplaats: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, inv. nr. R-D 169. Toestand: vrij goed. Een breuk loopt van links onder naar rechts boven.

¹Hierover in detail T. NAGY, Kofaragás és szobrászat Aquincumban = Taille de pierre et sculpture à Aquincum, in Budapest Régiségei, 22, 1971, p. 104 e.v. en 157.

²J.E. BOGAERS, in Numaga, 13, 1966, p. 176.

³C. CICHORIUS, Ala, kol. 1247-1248; E. STEIN, Beamten, p. 140-141; J.E. BOGAERS, in Numaga, 13, 1966, p. 176 & 179-180; W. WAGNER, Dislokation, p. 43-45.

⁴H. KOETHE, in TZ, 1935, p. 48/49. Vgl. daar tegenover W. Wagner, Dislokation, p. 44, n. 258; J. SMEESTER, Tungri, p. 183.

⁵Zie A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 195 n. 34: "T. Fl. Bonio's gravestone with a high degree of probability, from the immediate area of Aquincum"; T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 54.

T(itus) F(lavius) Bonio Quiri(na tribu) / Andautonia / eques alae / Frontoniana / tur(mae) Ingenui / an(norum) XXXIIII stip(endiorum) XVI / h(ic) s(itus) e(st) Campanus / eques al(a)e ei- u[s]de(m) heres / t(itulum) m(emoriae) p(osuit)

Titus Flavius Bonio, ingeschreven in de tribus Quirina, afkomstig van Andautonia, ruiter van de ala Frontoniana, van de turma van Ingenuus, 34 jaren oud, 16 jaren dienst, ligt hier begraven. Campanus, ruiter van dezelfde ala, erfgenaam, heeft het gedenkopschrift geplaatst.

Grafmonument.

Iconografie: driehoekige puntgevel met rozet waaronder een sculptuur van een ruiter met helm, naar links gericht. Hij draagt schild in de linkerhand en werpspies in de rechterhand. Het paard is opgetuigd met een vierhoekig zadel en zadeldeken. De sculptuur is aangebracht in een vierkant veld. Het opschrift is met uitzondering van de laatste regel in een drievoudig kader geplaatst. Het geheel is verzorgd uitgevoerd. Vergelijkbare grafsteles zijn deze van Terso (CIL, III, 3400 = 2.8.3.1.) en Cusides (Intercisa, 3 = 2.8.4.2.). De stele werd volgens T. Nagy uitgevoerd door het atelier van de ala¹.

1. Titus Flavius Bonio: volgens P.A. Holder gerekruteerd tijdens de regering van Domitianus. De tria nomina wijzen erop dat hij het burgerrecht genoot. Mogelijk was hij de zoon van een man die het burgerrecht ontving tijdens de regering van keizer Domitianus of ontving hij zelf het burgerrecht wegens bijzondere verdiensten i.c. moed. Bonio zelf is een cognomen van Keltische herkomst².

2. Andautonia: plaats in Pannonia Superior. Quiri(na) is mogelijk de tribus van Andautonia.

3. Ingenuus: zie 2.6.4.1., n. 2. De betrokkene bekleedt de rang van decurio.

4. Campanus: naam van Romeins-Italische herkomst. Vgl. met Campanius (2.2.2.8.)³

Datering: Flavisch-Traianisch (K. Kraft). Op basis van vergelijking met de grafstele van M. Valerius Fidus van de legio X Gemina (CIL, III, 10517) plaatsten P.A. Holder en T. Nagy deze stele

¹A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 195, n. 34; T. NAGY, in Budapest Régiségei, 22, 1971, p. 110 e.v.

²A. HOLDER, Sprachschatz, I, kol. 479; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 29; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 167; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 52. Zie evenwel I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 275.

³W. SCHULZE, Eigennamen, p. 352, 525, 523; L. WEISGERBER, Rhenania, p. 112; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 190; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 63; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 307.

vroeg in de regering van Traianus (tussen 102-106, Nagy)¹.

2.8.2.3. AE, 1983, 125; V. KUZSINSZKY, Aquincum. Ausgrabungen und Funde, 1934, p. 208-209, nr. 366; A.W. BYVANCK, La pierre tombale d'un Batave au musée d'Aquincum, in Mnemosyne, 6, 1938, p. 122-124; A. MÓCSY, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, 1959, 185/50; H. HOFMANN, Römische Militärgrabsteine der Donauländer, 1905, p. 35; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 686; T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 153; M. NEMETH, Verzet az Aquincumi Múzeum Kőtárában, 1971, nr. 29; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, 75.

Vindplaats: Aquincum, tijdens bouwwerken.

Bewaarplaats: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, inv. nr. 63.10.70.

Toestand: vrij sterke beschadigingen. De boven- en onderkant zijn afgebroken. Het bewaarde middendeel vertoont ernstige letsels. Van het opschrift zelf bleven slechts drie lijnen bewaard.

Fla(v)us Blandi f(ilius) do/mo Bata[(v)us] eques / al(ae) Fronto[n]iana[e] / [h(ic) s(itus) e(st)]

Flavus, zoon van Blandus, van huis uit Bataaf, ruiter van de ala Frontoniana, ligt hier begraven.

Grafmonument, ca. 96 x 122 cm.

Het opschrift is geplaatst in een mooi afgelijnd kader. De uitvoering is goed verzorgd.

Iconografie: op de breuklijn boven zijn links en rechts voetstukken van twee pilasters die de hoofdcène omkaderden, zichtbaar. Tevens zijn er sporen van een meubel aanwezig. Vermoedelijk bevatte het bovenste register een funerair banket met wellicht de eques in toga. Dit houdt in dat hij wellicht was afgezwaaid en civis Romanus was. P.A. Holder veronderstelt echter de aanwezigheid van een portretbuste. Hij verwijst hiervoor naar de grafsteles van Iantumalius van de ala I Augusta Ituraeorum en Ulpius Enubico van de ala I Britannica².

Het register onder stelt een paard en paardeknecht voor, naar rechts gekeerd, die herinneren aan het militair verleden van de overledene.

1. Flavus: naam van Romeins-mediterrane herkomst, meer gebruikelijk bij de Germanen dan bij de Kelten³.

2. Blandus: cfr. 2.3.3.2., n. 5.

¹P.A. HOLDER, Auxilia, p. 155; T. NAGY, in Budapest Régiségei, 22, 1971, p. 110 e.v.

²L. BARKÓCZI, Intercisa, n.2 & 5; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 155.

³L. WEISGERBER, Rhenania, p. 221 & 308; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 18, 37, 64, 227; J. SZILÁGYI, in Hommages à M. Renard, II, (Coll. Latomus, 102), 1969, p. 712; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 333.

Datering: einde 1ste eeuw, 80-85 door V. Kuzsinszky. Beduidend later dateert T. Nagy die zich hierbij baseert op de stijl van het monument. Volgens deze auteur dient dit grafmonument in het tweede of het derde decennium van de 2de eeuw geplaatst te worden¹.

2.8.2.4. E. TOTH & G. VEKONY, Beiträge zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus, in ActArchHung, 22, 1970, p. 143; AE, 1969-1970, 477; M. NEMETH & K. KERDO, Zur Frage der Besatzung von Aquincum im 1. Jahrhundert, in Studien zu den Militärgrenzen Roms, III, 1986, p. 384-388; AE, 1986, 590.

Vindplaats: Budapest-Obuda, het eerste fragment in de tuin van een huis - de juiste vondstomstandigheden zijn niet bekend - (1937), de andere twee fragmenten tijdens archeologisch onderzoek ter plaatse (1981).

Bewaarplaats: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

Toestand: fragmentair. Van het opschrift bleven slechts drie brokstukken bewaard. De tekst kan evenwel voor 90 % hersteld worden.

[Imp(eratori) Caesari Vespasiano Aug(usto) pont(ifici) maxim(o) / trib(unicia) pot(estate) IIII imp(eratori) X p(atri) p(atriae) co(n)s(uli) IIII designat(o) V censori] T(ito) Caesar[i Vespasiano imp(eratori) IIII pont]if(ici) [co(n)s(uli) II des(ignato) III] / Caesar[i Aug(usti) f(ilio) Domitiano co(n)s(uli) II p]rincip(i) [iu]ven[t(utis)] / Caio Calp[etano Rantio Quirinale] Valerio Festo leg(ato) / ala [prima Tungrorum] Frontoniana / L(ucio) M[---]ore praefecto.

Aan Imperator Caesar Vespasianus Augustus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 4de keer, imperator voor de 10de keer, vader des vaderlands, consul voor de 4de keer, designatus voor de 5de keer, censor; aan Titus Caesar Vespasianus imperator voor de 4de keer, pontifex, consul voor de 2de keer, designatus voor de 3de keer; aan Caesar, zoon van Augustus, Domitianus, consul voor de 2de keer, princeps iuventutis, onder het gouverneurschap van Caius Calpetanus Rantius Quirinalis Valerius Festus; de ala I Tungrorum Frontoniana onder leiding van de praefectus Lucius M---.

Bouwopschrift, a) 53 x 51 x 17 cm; b) 48 x 46 x 17 cm c) 36 x 32 x 17 cm. Hoogte van de letters: 1.3: 7 cm; 1.4: 6 cm; 1.5: 5,5 cm; 1.6: 5 cm; 1.7: 4,5 cm. Het opschrift wordt omgeven door een

¹Zie U. KUZSINSKY, Aquincum, p. 209. Daartegenover T. NAGY in ActArchHung, 7, 1956, p. 53: "Taking into account the variants exhibited in the architectural framing of the funeral monuments from Aquincum and its environs with fields of portraits divided into internal niches, the earliest date we can assign to the Fla(v)us stone is the twenties or thirties of the second century". Zie ook n. 37: "It is obvious that the Fla(v)us gravestone does not fit into the series of monuments from the times of Domitian and Trajan, in which the calo scenes are placed above the fields of inscription, but represents the workshop practice of the succeeding decades".

raam van 12 cm breed.

1. C. Calpetanus Rantius Quirinalis Valerius Festus: gouverneur van Pannonia, 73-78 (?), senatoriale carrière¹.

2. ala [prima Tungrorum] Frontoniana: indien deze tekstherstelling correct is, is dit de enige vermelding waarbij de ala Frontoniana voor de regering van Hadrianus het ethnicon Tungrorum droeg (zie hierover ook 2.7.3.1.).

Datering: 73.

2.8.2.5. V. KUZSINSZKY, Aquincum. Ausgrabungen und Funde, 1934, p. 209, nr. 462; Arch.Ert., 81, 1954, p. 107, nr. 35; L. NAGY, in Budapest Régiségei, 12, 1937, p. 272; M. NEMETH, Vezető az Aquincumi Múzeum Kőtárában, 1971, nr. 32.

Vindplaats: Aquincum. "Csillaghegy, from the late Roman Burgus discovered during the building of a week-end house for the OHK²"
Bewaarplaats: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, inv. nr. 209/462.
Toestand: beschadigingen aan het bovenste deel en de rechterzijde.

[I(ovi)] O(ptimo) [M(aximo)] / L(ucius) Corneli/us Cresc/ens
dec(urio) / al(ae) Front(onianae) / pro se et / suis / v(otum)
s(olvit) l(ibens) m(erito)

Aan Iuppiter Optimus Maximus. L. Cornelius Crescens, decurio van de ala Frontoniana heeft voor zichzelf en de zijnen zijn gelofte gaarne en terecht ingelost.

Wijaltaar, geen versieringselementen aanwezig.

1. I(upiter) O(ptimus) M(aximus): vgl. 2.1.3.1.

2. L. Cornelius Crescens: naam van Romeins-mediterrane herkomst³.

Datering: einde 1ste - begin 2de eeuw⁴?

¹W. REIDINGER, Statthalter, p. 47 e.v. nr. 13; A. DOBO, Verwaltung, p. 33 e.v., nr. 21; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 101, nr. 16.

²T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 54, n. 41.

³W. SCHULZE, Eigennamen, p. 445 e.v.; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 20, 26bis, 29, 43, 64, 93, 94, 234 (357); A. MÓCSY, Nomenclator, p. 168, 89, 92; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 61 & 319.

⁴V. Kuzsinsky, p. 209: "Dieser Altar dürfte freilich jünger gewesen sein (als 2.8.2.3.), die Ala Frontoniana findet man aber noch nach der Teilung von Pannonien in Niederpannonien.

2.8.3. Tétény (Campona).

2.8.3.1. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 14, 1874, nr. 74; CIL, III, 3400; ER, II, 927; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 688; A. MÓCSY, Bevölkerung, 189/2; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, 76; P.A. HOLDER, Auxilia, 869.

Vindplaats: Campona (Tétény).

Bewaarplaats: verloren? "The Terso tombstone of Nagytétény (CIL, III, 3400) which had got lost ...¹" "According to the Arch. Ért. 78 (1951), p. 81, note 32, the Terso gravestone has been lost. This is probably a mistake. In the CIL III exemplar of possessions of the Aquincum Museum is a note in V. Kuzsinszky's handwriting: nunc Pestini in Museo. It would be desirable to trace this stone monument in the Museum since it is highly important from the viewpoint of Roman Military History²".

Toestand: het onderste deel van het monument is afgebroken.

Terso Precio/nis f(ilius) Scordisc(us) / eques a[la]e Fro(ntoniana) / tur(mae) Lobasini a/r(morum) cus(tos) an(norum) XX[X --- stip(endiorum)] / XVI [h(ic) s(itus) e(st)]

Terso, zoon van Precio, van de stam der Scordisci, ruiter van de ala Frontoniana, van de turma van Lobasinus, armorum custos, 3? jaren oud, 16 jaren dienst, ligt hier begraven.

Grafmonument.

Onder de driehoekige puntgevel met rozet staat een ruiter afgebeeld die een werpspeer vasthoudt³.

1. Terso: naam van Keltische herkomst, wordt enkel hier geattesteerd. De betrokkene werd mogelijk voor 70, ten laatste tijdens de regering van Domitianus gerekruteerd⁴.

2. Precio: naam van Keltische herkomst, wordt enkel hier geattesteerd⁵.

3. Scordisci: volk van Keltische oorsprong in Pannonia, Dalmatia en Moesia waar zij respectievelijk de civitas Scordiscorum, de civitas Dindarorum en de civitas Celegerorum vormden. Hier wordt

¹A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 195, n. 34.

²T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 54, n. 44.

³Vgl. met de grafmonumenten van T.F. Bonio en Cusides (2.8.4.2.). P.A. HOLDER, Auxilia, p. 155.

⁴A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 1798; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 285.

⁵A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 1042; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 285.

wel naar de civitas Scordischorum in Pannonia Inferior verwezen¹.

4. Lobasinus: naam van Germaanse afkomst, enkel hier geattesteerd, verwant met Leubasnus, Leubasna, Lubainus, Laubasnius. De betrokken militair bekleedde de rang van decurio en zou volgens G. Alföldy (p. 190) nog vóór 70 in Germania Inferior in dienst getreden zijn².

5. armorum custos alae: behoort tot de principales van de ala, verantwoordelijk voor het wapenmagazijn (armamentaria). Dit wapenmagazijn situeerde zich in het centrale gedeelte van het kamp. Men gaat ervan uit dat de militairen zelf zorg droegen voor hun wapens zolang zij in effectieve dienst waren, en dat zij voor de rest hun wapens onder het toezicht van de armorum custos plaatsten. Mogelijk had hij evenwel enkel de verantwoordelijkheid over de reservewapens en de artillerie³.

Datering: einde 1ste eeuw (K. Kraft, G. Alföldy); t.t.v. Traianus (P.A. Holder).

2.8.4. Dunapentele (Intercisa).

2.8.4.1. G. ERDELY & F. FÜLEP, Katalog der Steindenkmäler. Intercisa I, in ArchHung, 33, 1954, nr. 4; L. BARKÓCZI, Intercisa, I, 4; T. NAGY, in Arch.Ert., 82, 1955, 241 (n.v.); P.A. HOLDER, Auxilia, 872; J. FITZ, in Alba Regia, 22, 1985, p. 179-180; AE, 1986, 598; RIU, 5, 1248.

Vindplaats: Intercisa, in de "Szorad-Weingarten".

Bewaarplaats: Magyar Nemzeti Múzeum, inv. nr. 74/1911, 3.

Toestand: breuklijn ter hoogte van de schouders van de twee afgebeelde personen, voor het overige slechts lichte beschadigingen. De tekst is licht verweerd, wat moeilijkheden bij de lezing oplevert.

Malsus Aivis(a)e f(ilius) an(norum) / XX h(ic) e(st) s(itus) eq(ues) oc(cisus) in / c(ampo) Litucenus Aivis(a)e / f(ilius) an(norum) XVIII h(ic) e(st) s(itus) mil(es) al(ae) p(rimae) Fro(n)to(n)iana(e) i(n) c(ivitate) H(eraviscorum?) d(efuncti) / frate(r) Belicus t(itulum) / p(osuit) m(emoriae)

1.1: Mulsus: AE; RIU.

¹PLIN., N.H., II, 25, 148; PTOL., II, 15, 3. Cfr. FLUSS, Scordisci, art. in RE, IIA, 1, 1921, kol. 831-835; G. ALFÖLDY, Les territoires occupés par les Scordisques, in AAntHung, 12, 1964, p. 107-127; J. FITZ, Scordisci, art. in Der Kleine Pauly, 5, 1979 (=1975), kol. 51-52.

²CIL, VII, 691; XIII, 3601; 3622; 8744. Zie K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 163; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 165; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 167; G. NEUMANN, in Germanenprobleme, p. 123.

³Zie A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 55-56; H. RUSSEL ROBINSON, The Armour of Imperial Rome, 1975, p. 9; Y. LE BOHEC, L'armée, p. 52, .

1.2-3: h(ic) e(st) (situs) Sec. Ocín/clitucenus: Intercisa; h(ic) e(st) s(itus) e(t) Cocin(ius) / Clitucenus: Nagy; h.s.e.? eq. OCIN Clitucenus: P.A. Holder¹.

De lezing van J. Fitz in c(ivitate) is tevens zeer aantrekkelijk. Hij stelde overeenkomsten vast in de teksten van de twee militaire opschriften Intercisa 4 & 8. De kern zijn de volgende elementen: EC-OC-INC en EQU-OCI-INCE. Hij veronderstelt dat de twee inscripties de volgende afgekorte tekst bevatten: eq(ues) oc(c)i(sus) in c(ivitate) E(raviscorum). Gezien het feit echter dat in 1.4 mogelijk in c(ivitate) H(eraviscorum) te lezen staat, lijkt ons de aanvulling tot in c(ampo) te prefereren.

1.4: Frot. OICHD: P.A. Holder.

1.5: Fratebelicus: Intercisa; RIU.

Malsus, zoon van Aivisa, 20 jaren oud, ligt hier begraven. Hij is gedood als ruiter in het strijdperk. Litucenus, zoon van Aivisa, 18 jaren oud, ligt hier begraven. Hij is gestorven in de civitas Heraviscorum als soldaat van de ala I Frontoniana. Hun broer Belicus heeft het opschrift ter herinnering geplaatst.

Grafmonument, 240 x 78 x 23 cm.

In het fronton van het monument verschijnt het hoofd van Medusa, geflankeerd door twee zeepaarden. In de nis, afgeboord door spiraalvormige zuilen, bevinden zich de bustes van de beide overledenen. De linker persoon is gekleed in een tunica en paenula. Rond de hals draagt hij een doek. In de rechterhand houdt hij een zwaard. De rechter persoon is op dezelfde wijze gekleed. Hij houdt in de rechterhand een zweep.

Het register hieronder stelt een groep voor, bestaande uit twee paarden en drie mannen. Uiterst rechts staat een soldaat, naar links gekeerd. Hij houdt een groot ovaal schild vast. Met de rechterhand houdt hij de teugels van een ruiter. Achter het paard staat een stalknecht met een ovalen schild dat hij schuin houdt. Hij leidt een tweede paard. Deze figuren zijn in laagrelief uitgewerkt. Het tafereel is niet omkaderd in tegenstelling met het opschrift eronder.

1. Malsus: mogelijk ook Mulsus. Naam van Keltische (?) herkomst, slechts éénmaal in Pannonia en Noricum geattesteerd. Vgl. Mulso, Mulsulus/a².

2. Aivisa: mogelijk van Keltische herkomst indien verwant met Aiusia, naam enkel hier geattesteerd³.

3. Litucenus: naam van Keltische herkomst, enkel hier geattesteerd.

¹Vgl. A. MÓCSY, Nomenclator, p. 82.

²A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 652; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 284; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 175.

³A. HOLDER, Sprachschatz, I, kol. 73; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 11.

teerd. Vgl. met Litugenos, Litugena¹.

4. civitas Heraviscorum: afkomstig van Eravisci (Aravisci), Illyrisch-Keltische stam in het noorden van Pannonia Inferior. Zij gaven hun naam aan de Romeinse civitas. De rekruten van deze stam werden bij voorkeur in de cavalerie ingezet².

5. Belicus: vgl. Bellicus, volgens A. Holder naam van Keltische herkomst, vlg. Kajanto van Latijns-mediterrane herkomst³.

Datering: begin 2de eeuw.

2.8.4.2. Z. OROSZLAN, in Arch.Ert., 39, 1920-22, p. 10-11, nr. 6; G. ERDELYI & F. FÜLEP, Katalog der Steindenkmäler. Intercisa, I, in ArchHung, 33, 1954, nr. 3.; L. BARKÓCZI, Intercisa, I, 3; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 687; P.A. HOLDER, Auxilia, 871; RIU, 5, 1220.

Vindplaats: Intercisa, bij opgravingen in "Szorad-Weingarten".
Bewaarplaats: Magyar Nemzeti Muzeum, inv. nr. 97/1913.
Toestand: goed.

Cusides Dis/al(a)e f(ilius) eques / al(a)e Frontonian(a)e / h(ic) s(itus) e(st) Bitucen/tus heres / t(itulum) m(emoriae) p(osuit)

1.4: Bitugeni/tus: Oroszlan.

Cusides, zoon van Disala, ruiter van de ala Frontoniana, ligt hier begraven. Bitucensus, de erfgenaam, heeft het grafschrift ter herinnering geplaatst.

Grafmonument, 214 x 84 x 16 cm.

In het fronton staat een rozet met acht bladen. In de nis wordt de overledene te paard afgebeeld. Het bovenlichaam is frontaal uitgewerkt. Boven de tunica draagt hij een mantel. Met de rechterhand houdt hij de teugels, met de linkerhand een zwaard (?). Achter de ruiter bevindt zich een ovaal schild met umbo. Het tuig van het paard is gedetailleerd uitgewerkt. Het opschrift is in een dubbel kader geplaatst. Het grafmonument is verwant met dit van T. Flavius Bonio en stamt mogelijk uit het atelier van de ala (zie 2.8.2.2.).

1. Cusides: van Thrakische afkomst, enkel hier geattesteerd. De

¹A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 247-248. Vgl. A. MÓCSY, Nomenclator, p. 82 die CLITUGENUS geeft, evenwel ook p. 165 waar hij Litugenus geeft.

²PATSCH, Eravisci, art. in RE, VI, 1, 1907, kol. 389-391; J. FITZ, Herkunft und Ethnikum der Eraviscer, in AAntHung, 6, 1958, p. 395-406; IDEM, Zu den Gebietsveränderungen der Civitas Eraciscorum, in ActArchHung, 23, 1971, p. 47; A. MÓCSY, in AAntHung, 20, 1972, p. 144-145; M. TORBAGYI, in ActArchHung, 36, 1984, p. 173.

³A. HOLDER, Sprachschatz, I, kol. 388-390; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 17, 258; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 47.

betrokken militair werd volgens P.A. Holder tijdens de regering van Domitianus of Traianus gerekruteerd¹.

2. Disala: van plaatselijke herkomst, Thrakisch? slechts 2 maal geattesteerd².

3. Bitucentus: van Thrakische afkomst, enkel hier geattesteerd³.

Datering: 1ste helft 2de eeuw (t.t.v. Traianus). Op basis van de gelijkenis met de grafsteen van TI. SATTO, veteranus van de legio X Gemina, dateert J. Fitz het grafmonument van Cusides tussen 103 en 107⁴.

¹K. KRAFT, p. 53 & 163; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 96. Vgl. V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 167, n. 13; D. PROTASE, in Materiale si Cercetari Archeologice, 4, 1957, p. 382, n. 7.

²A. MÓCSY, Nomenclator, p. 104; D. PROTASE, in Materiali si Cercetari Archeologice, 4, 1957, p. 322, n. 7.

³K. KRAFT, p. 163; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 50.

⁴Zie J. FITZ, in Coll. Latomus, 122, 1972, p. 41-42 & 44.

2.9. Dacia Porolissensis.

2.9.1. Also-Ilosva.

2.9.1.1. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 34; CIL, III, 814; ER, II, 1213.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarpplaats: voorheen Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluy-Napoca, sedert 1951 verloren¹.

Toestand: sterk fragmentair.

[---]liv[---/---al]ae Fro[nt(oniana) / mil(itavit) ann(is)] XIII
vi[x(it)] ann(is) ---]

1.1: [Val]en[tinus]: H. Schuermans.

Grafmonument.

Datering: onbepaald.

2.9.1.2. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 27; CIL, III, 809; ER, II, 1212; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 695.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarpplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluy-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: fragmentair. Het bovenste deel van het monument is afgebroken.

[---] / eq(ues) alae [Fro]/nt(oniana) ic situs est vix/it annis
XXXX Muc/apuis coniugi bene / merenti posuit

--- ruiter van de ala Frontoniana, ligt hier begraven. Hij leefde 40 jaren. Mucapuis heeft (het) geplaatst voor haar echtgenoot die zich zeer verdienstelijk heeft gemaakt.

Grafmonument.

1. Mucapuis: naam van Thrakische herkomst, enkel hier geattesteerd. Vgl. met Mucatra, Mucatralis, Mucapor, Mucasenus. K. Kraft leidt hieruit voorbarig af dat de overledene ook een Thrakiër zou

¹Mededeling van Radu ARTEVAN d.d. 04.08.92: "J'ai constaté que la majorité étaient déjà perdues en 1951. Le nouveau musée de la ville de Bistritia, qui a rassemblé aussi les découvertes d'Ilisua (Also-Ilosva en hongrois), conservées jadis dans le manoir de Ch. Torma, n'a plus trouvé dans l'année de sa fondation que très peu de pièces. Dans l'ancienne résidence nobiliaire ou dans d'autres musées il n'y en a plus aucune. Il est possible que certaines d'entre elles se trouvent quelque part, cachées ou remployées, mais maintenant elles ne peuvent plus être retrouvées.

zijn¹.

Datering: einde 2de eeuw (K. Kraft), 2de helft 2de eeuw (W. Wagner)².

2.9.1.3. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 41; CIL, III, 8074, 4, a; ER, II, 1191; J. SZILÁGYI, Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel (Diss. Pannonicae Ser. 2, 21), 1946, XIV. 195 (n.v.); Römer in Rumänien, C 35; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 169 (n. 25).

Vindplaats: Also-Ilosva.

Bewaarpplaats: Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Toestand: ---

Al(a)e (I Tungrorum) Front(oniana)e

Van de Ala I Tungrorum Frontoniana.

Gestempelde baksteen, 16,5 x 16,5 x 7 cm; hoogte van de letters: 3 cm.

1. Baksteen en dakpannen met de naam van deze eenheid ontdekte men, ook nog tijdens recent archeologisch onderzoek, in grote hoeveelheid verspreid in het kamp. Bij de meeste stempels kan men ALAE FRONT lezen. De hier geciteerde exemplaren zijn e.g.³

Datering: 2de - 3de eeuw.

2.9.1.4. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 38; CIL, III, 8074, 4, b; ER, II, 1191.

Vindplaats: Also-Ilosva.

Bewaarpplaats: Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Toestand: ---

A(lae) I F(rontoniana)e

Van de ala I Frontoniana.

Gestempelde baksteen.

Datering: 2de - 3de eeuw.

¹K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 164; D. PROTASE, Două inscripții latine inedite de la Ilișua, in Materiale și Cercetări Arheologice, 4, 1957, p. 322; I.I. RUSSU, Tracii în Dacia Romană, in Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 91-92.; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 169; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 194.

²W. WAGNER, Dislokation, p. 78.

³Zie D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 503, n. 15.

2.9.1.5. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 40; CIL, III, 1633, 1; ER, II, 1190.

Vindplaats: Also-Ilosva.

Bewaarplaats: Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Toestand: ---

Ala(e) Front(oniana)

Van de ala Frontoniana.

Gestempelde baksteen.

Datering: 2de-3de eeuw.

2.9.1.6. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 26; CIL, III, 811; ER, II, 1219; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 698.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1830.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: het monument is van boven naar onder middendoor gebroken. Het opschrift werd hierdoor vrij ernstig beschadigd.

D(is) [m(anibus)] / C(aius) Val(erius) V[ita]lis / vet(eranus) ex [dec(urione)] alae / Front(oniana) [vi]x(it) ann(is) / L et Val(erius) V[itali]an[us] / fil(ius) hui[us] [vi]x(it) an(nis) / II et me(n)si[bus] VII / Val(erius) Laet[ill]us / dec(urio) a(lae) s(upra)]s(criptae) Vall(erius) Sa/turni[nus] dupl(icari- us) / d(ecuria) e(iusdem) pa[re]ntibus / fratr[er] [iq(ue) pie]ntis/si[mi]s b(ene) m(erentibus) [p(osuerunt)].

Aan de goden en de geesten van het hiernamaals. Caius Valerius Vitalis, veteraan en gewezen decurio van de ala Frontoniana, 50 jaren oud, en Valerius Vitalianus, zijn zoon, 2 jaren en 7 maanden oud. Valerius Laetillus, decurio van de hogervermelde ala (en) Valerius Saturninus, duplicarius van dezelfde decuria hebben (het monument) geplaatst voor hun zeer vrome ouders en broer die zich zeer verdienstelijk hebben maakten.

Grafmonument.

1. Caius Valerius Vitalis: herkomst onbekend. De tria nomina verwijzen naar zijn burgerrecht¹.

2. Valerius Laetillus: zoon van 1, decurio, Romeins burger².

¹I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 23, n. 6, 24, 30bis, 72, 274; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 132, 300, 316; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 197 & 424.

²I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 261; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 300 & 158; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 348.

3. Valerius Saturninus: zoon van 1, duplicarius, Romeins burger¹.

4. duplicarius: behoort tot de principales van de ala. Hij staat 2de in rang in een turma bij de ala en ontving dubbele soldij. Tot de hoogste twee rangen van de alae heeft men ook milites legionis bevorderd. Mogelijk is dit hier ook het geval².

Datering: (waarschijnlijk einde) 2de eeuw.

2.9.1.7. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, p. 24; CIL, III, 808; ER, II, 1218; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 697.

Vindplaats: Also-Ilosva.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Gluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: sterke beschadigingen, twee brokstukken.

Iul(ia) [M]ansueta vix(it) / an(nos) XIII Val(erius) Valerian/[us ---] vet(eranus) ex de[c(urione) al(ae) / Front(onianae) filiae pijae / [b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uravit)].

1. 3-4: ex de[c(urione) alae / Frontonian]ae[---: CIL; ER.

Iulia Mansueta heeft 13 jaren geleefd. Valerius Valerianus, veteraan en gewezen decurio van de ala Frontoniana, heeft (het grafmonument) laten maken voor zijn vrome dochter die zich zeer verdienstelijk maakte.

Grafmonument.

1. Iulia Mansueta: Mansueta door K. Kraft foutief geïnterpreteerd als een naam van Keltische herkomst. Vergelijk evenwel met Mansuetus, cognomen van Romeins-mediterrane herkomst³.

2. Valerius Valerianus: herkomst onbekend, volgens K. Kraft, op basis van een foutieve interpretatie van Mansueta en Bonosa, mogelijk van Keltische herkomst, Romeins burger, waarschijnlijk dezelfde man als in CIL, III, 805 (= 2.9.1.10.)⁴.

Datering: einde 2de eeuw (K. Kraft).

¹I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 18bis, 20, 30bis, 54, 55, 58, 76, 113, 213; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 255; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 398.

²A. VON DOMASZEWSKI, Rangordnung, p. 53 e.v.; Y. LE BOHEC, L'armée, p. 63, 224.

³K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 164; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 263; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 177; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 357.

⁴K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 65 & 164; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 35 & 157; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 197 & 417.

2.9.1.8. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 31; CIL, III, 807; ER, II, 1206; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 692; P.A. HOLDER, Auxilia, 874.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1830.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: ---

D(is) M(anibus) / Cittius Ioivai (filius) / eq(ues) al(ae) Fro(ntoninanae) s(tipendiorum) XVI / vix(it) [an]n(os) XXXVI / Iustus eq(ues) a(lae) e(iusdem) / her(es) et frater / f(aciendum) c(uravit).

Aan de goden en de geesten van het hiernamaals. Cittius, zoon van Ioivaus, ruiter van de ala Frontoniana, 16 jaren dienst, 36 jaren oud. Iustus, ruiter van dezelfde ala, erfgenaam en broer, heeft (het grafmonument) laten maken.

Grafmonument.

Cittius: naam van Keltische oorsprong, enkel hier geattesteerd. Betrokkene werd waarschijnlijk ter plaatse gerekruteerd. A. Holder spreekt van een "Donaukelte". Volgens W. Vollmann kan het evenwel ook om een Germaan gaan¹.

Ioivaus: (Ioiva?), naam van Keltische herkomst, enkel hier geattesteerd².

Iustus: naam van Romeins-mediterrane herkomst³.

Datering: (midden?) 2de eeuw (K. Kraft); gerekruteerd ten tijde van Traianus, gestorven ten tijde van Hadrianus (P.A. Holder). D.M., stip. en h.f.c. suggereren een datering ten tijde van keizer Hadrianus⁴.

2.9.1.9. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 28; CIL, III, 806; ER, II, 1207; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 691; P.A. HOLDER, Auxilia, 873.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: ---

¹A. HOLDER, Sprachschatz, I, kol. 1034; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 163; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 80.

²A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 63; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 152.

³L. WEISGERBER, Rhenania, p. 111, 225, 252, 253, 264, 273, 279, 282, 310, 315, 340, 379, 404, 411; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 68, 133, 252; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 155; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 347.

⁴Zie P.A. HOLDER, Auxilia, p. 158.

D(is) M(anibus) / Cocceius Iulius / eq(ues) al(ae) Front(oniana) stip(endiorum) VII / vix(it) an(nos) XXVII / Primus / h(eres) f(aciendum) c(uravit)

Aan de goden en de geesten van het hiernamaals. Cocceius Iulius, ruiter van de ala Frontoniana, 7 jaren dienst, 27 jaren oud. Primus, zijn erfgenaam, heeft (het grafmonument) laten maken.

Grafmonument.

1. Cocceius Iulius: naam van Romeins-mediterrane herkomst, vgl. ook Cocceianus. Mogelijk afstammeling van iemand die t.t.v. keizer M. Cocceius Nerva (96-98) het burgerrecht ontvangen heeft. De herkomst blijft onbekend¹.

2. Primus: naam van Italiaans-mediterrane herkomst².

Datering: gerekruteerd t.t.v. Traianus, gestorven t.t.v. Hadrianus. D.M., stip. en h.f.c. suggereren een datering t.t.v. Hadrianus³.

2.9.1.10. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 25; CIL, III, 805; ER, II, 1217; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 697.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: fragmentair, de linkerhelft werd afgebroken en ontbreekt.

D(iis) M(anibus) / ... Bonosa / [vix(it) ann(os)] XLII Val(erius) Vale/[rianus] vet(eranus) ex de(curione) al(ae) Fro(ntoniana) / [coniu]gi pientissimae / [b(ene)] m(erenti) f(aciendum) c(uravit).

Aan de goden en de geesten van het hiernamaals. Bonosa leefde 42 jaren. Valerius Valerianus, veteraan en gewezen decurio van de ala Frontoniana liet (het grafmonument) maken voor zijn zeer vrome echtgenote die zich zeer verdienstelijk gemaakt heeft.

Grafmonument.

1. Bonosa: vgl. Bonosus, naam van Romeins-mediterrane herkomst. Door K. Kraft, A. Holder en W. Vollmann evenwel foutief geïnter-

¹K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 163; L. WEISGERBER, Rhenania, p. 306-308; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 144; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 83; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 58.

²L. WEISGERBER, Rhenania, p. 111, 222, 225, 249, 268, 279, 282, 309, 310, 313, 379, 382, 387, 401, 411; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 29, 30, 73, 74, 75, 76, 134, 291; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 232; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 232.

³P.A. HOLDER, Auxilia, p. 158.

preteerd als een naam van Keltische oorsprong¹.

2. Valerius Valerianus: cfr. 2.9.1.7. Op basis van een foutieve interpretatie van het cognomen Bonosa besluit W. Vollmann dat de betrokkene mogelijk van Keltische oorsprong kan zijn².

Datering: einde 2de eeuw (K. Kraft).

2.9.1.11. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 29; CIL, III, 804; ER, II, 1201; ILS, 2522; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 699.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: ---

D(is) M(anibus) / Aurel(ius) Themaes librar(ius) / al(a)e Fronto(nianae) vixit annis / L et Aelia Iulia co(n)iug et / Aelia Pupula vixit annis / II Aurel[i]us Thementianus / filius perentibus bene / merentibus posuit.

Aan de goden en de geesten van het hiernamaals. Aurelius Themaes, librarius van de ala Frontoniana, 50 jaren oud en Aelia Iulia, zijn echtgenote, en Aelia Pupula, twee jaren oud. Aurelius Thementianus, de zoon, heeft (het grafmonument) geplaatst voor zijn ouders die zich zeer verdienstelijk maakten.

Grafmonument.

Boven het opschrift worden 4 personen afgebeeld: een gebaarde man, een jonge man, een vrouw en een kind. Zij houden in de hand een beker vast. Daaronder heeft men de afbeelding van een vrouw die zit voor een ketel op drie poten. Zij houdt een kind vast. Helemaal onderaan worden twee apotropaeische leeuwen en een pijnappel, symbool voor het eeuwig leven, afgebeeld.

1. Aurelius Themaes: wellicht Themes of Themens, naam van Syrische afkomst, enkel hier geattesteerd, Romeins burger³.

2. Aelia Iulia: naam van Romeins-mediterrane herkomst.

3. Aelia Pupula: cognomen van Romeins-mediterrane herkomst;

¹A. HOLDER, Sprachschatz, I, kol. 488; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 164; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 275; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 52; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 303.

²V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168. Zie ook K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 65 & 164.

³K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 53, 61, 65, 164; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 169; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 287.

vergelijk *Pupulus*¹.

4. Aurelius Thementianus: cfr. Aurelius Themaes. De zoon draagt een cognomen naar de vader. Romeins burger².

5. Librarius: secretaris-klerk van de eenheid, behoorde in die hoedanigheid tot het officium van de praefectus alae. Zij waren verantwoordelijk voor de administratie van de eenheid. Hier algemeen aangeduid, zie ook librarius horreorum, librarius a rationibus. Vgl. ook Vindolanda, tablet 841 = 2.2.4.3.³.

Datering: 3de eeuw (K. Kraft), na de constitutio Antoniniana (212).

2.9.1.12. H. SCHUERMANS, in *BSSLL*, 11, 1870, nr. 36; *CIL*, III, 802; *ER*, II, 1205; K. KRAFT, *Zur Rekrutierung*, 702.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istorie Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: de rechterzijde is over de lengte van het hele opschrift afgebroken.

Aur(elio) Dec[---] / vix(it) [an(nos) ---] / mi[l(itavit) an(nos) ---] / Ma[---] / vix(it) an(nos) [--- mil(itavit) an(nos) ---] / Aur(elio) De]---] / dec(urioni) alae [Front(onianae) ---]/tina m]ater filiis pientis]/simis po[suit]

Aan Aurelius Dec..., ... jaren oud, ... dienstjaren; aan Ma..., ... jaren oud, ... dienstjaren; aan Aurelius De..., decurio van de ala Frontoniana, ...tina, de moeder, heeft het geplaatst voor haar zeer vrome zonen.

Grafmonument.

Boven het opschrift staat de afbeelding van een ruiter.

1. Aurelius Dec...: Romeins burger.

2. Ma...: cognomen, niet te herstellen vanwege de talrijke mogelijkheden, vermoedelijk Romeins burger⁴.

3. Aurelius De...: Romeins burger.

¹I. KAJANTO, *Lat. Cogn.*, p. 300; A. MÓCSY, *Nomenclator*, p. 236; H. SOLIN & O. SALOMIES, *Repertorium*, p. 387.

²V. WOLLMANN, in *Germania*, 53, 1975, p. 169; A. MÓCSY, *Nomenclator*, p. 287.

³Vgl. ook *CIL*, III, 13641; VIII, 9764. BILABEL, *Librarius*, art. in *RE*, XIII, 1, 1926, kol. 137-139; A. VON DOMASZEWSKI, *Rangordnung*, p. 55; Y. LE BOHEC, *L'armée*, p. 48, 53, 54, 55.

⁴Zie A. MÓCSY, *Nomenclator*, p. 172 e.v.

Datering: 3de eeuw, na de constitutio Antoniniana (212).

2.9.1.13. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 32; CIL, III, 801; ER, II, 1204.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1830.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: lichte beschadigingen aan de inscriptie.

D(is) M(anibus) / Apon[ius] / eques alae [Front(onianae)] / vix(it) an(nos) L Aponia [---] / et L(a)elius patri / posuerunt / b(ene) m(erenti)

1.4: Aponi(us) A[pollinaris]: H. Schuermans.

1.5: mogelijk ook L (A)elius.

Aan de goden en de geesten van het hiernamaals. Aponius, ruiter van de ala Frontoniana, 50 jaren oud. Aponia ... en Laelius hebben (het grafmonument) geplaatst voor (hun) vader die zich zeer verdienstelijk maakte.

Grafmonument.

Boven het opschrift staat een staljongen afgebeeld die een paard leidt.

1. Aponius/Aponia: naam van Romeins-mediterrane herkomst, hier als cognomen gebruikt, vooral in Italië en de westelijke provincies verspreid¹.

2. Laelius: naam van Romeins-mediterrane herkomst, overal verbreid, enkel hier als cognomen geattesteerd².

Datering: 2de-3de eeuw.

2.9.1.14. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 30; CIL, III, 800; ER, II, 1203; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 696.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: het onderste deel vanaf lijn 5 is afgebroken en verloren.

D(is) M(anibus) S(acrum) / Ael(ius) Quadrat(us) eq(ues) alae Fro/ntonian(a)e T / ---

1.4-5: T(itus) / Val[erianus vixit] an(nis): H. Schuermans.
T/ung(rorum)? : vgl. 2.9.3.1.

¹W. SCHULZE, Eigennamen, p. 66; G. ALFÖLDY, Personennamen, p. 60; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 24; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 18.

²W. SCHULZE, Eigennamen, p. 186; G. ALFÖLDY, Personennamen, p. 91; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 157; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 100.

Gewijd aan de goden en de geesten van het hiernamaals. Aelius Quadratus, ruiter van de ala Frontoniana, ---.

Grafmonument.

Boven het opschrift werd een ruiter en de buste van een vrouw afgebeeld.

1. Aelius Quadratus: herkomst onbekend, naam van Romeins-mediterrane herkomst, Romeins burger. Mogelijk afstammeling van persoon die het burgerrecht ontving t.t.v. P. Aelius Hadrianus (117-138)¹.

Datering: einde 2de, begin 3de eeuw (K. Kraft).

2.9.1.15. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 33; CIL, III, 799; ER, II, 1211; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 694; I.I. RUSSU, in Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 96 (n.v.); L.T. MARINESCU, Funerary Monuments in Dacia Porolissensis, 1982, 110.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1830.

Bewaarplaats: Dej Museum, inv. nr. 11?

Toestand: breuken aan de bovenzijde, linkerzijde en onderzijde. De brokstukken zijn verloren. De inscriptie kan slechts gedeeltelijk hersteld worden.

[D(is)] M(anibus) / [---]s Mucaporis (filius?) / [eq(ues) al(ae)] Front(onianae) / [vix(it) ann(os) ---]III / Ael(ius) Mu/[capor (?) eq(ues) al]ae eiusd(em).

1.1: [D(iis) M(anibus) ---]s(ii): CIL; ER.

[D(is) M(anibus)]s: Marinescu.

1.2: [Aeliu]s Mucaporis (filius): K. Kraft.

1.5: Mu/[capor eq(ues) al]ae: CIL; ER.

Mu---/ [a]lae: Marinescu.

Aan de goden en de geesten van het hiernamaals. ---s, zoon van Mucapor, ruiter van de ala Frontoniana, ... jaren oud. Aelius Mucapor, ruiter van dezelfde ala ...

Grafmonument.

De stele bezit drie registers. Het bovenste register dat grotendeels afgebroken is, bevatte vermoedelijk een maaltijdscène. Het tweede register vertoont een man, met een thyrsos (?) in de rechterhand, en een vrouw. De thyrsos is een lange staf, vaak met een lint (taenia) of wingerdloof omwonden. De staf wordt bekroond met een knop van klimopbladeren of wingerdloof. De thyrsos is het teken van de deelnemers aan de Dionysuscultus. Bij de Etrusken lijken ook goden uit de onderwereld de thyrsos te dragen. Ten slotte diende de thyrsos ook als wapen. Het gaat dan om een lans waarvan de punt volledig of gedeeltelijk door een bladerbos bedekt was (thyrsologchos). Het verschil met een echte

¹K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 164; I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 65, 232; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 238; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 388.

thyrsos is vaak niet waarneembaar. Mogelijk hebben wij hier met het laatste te maken. Het onderste register bevat de inscriptie. De stele is afgeboord met pilasters, versierd met klimopraken. De kwaliteit van uitvoering zowel van de inscriptie als van de figuratieve registers is vrij middelmatig¹.

1. Mucapor: naam van Thrakische herkomst².

2. Aelius Mu[capor?]: vermoedelijk van Thrakische herkomst, Romeins burger. Mogelijk afstammeling van een persoon die het burgerrecht ontving t.t.v. P. Aelius Hadrianus (117-138)³.

Datering: 2de helft 2de eeuw (K. Kraft).

2.9.1.16. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 22; CIL, III, 787; ER, II, 1216; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 693.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: ---

Apolli/n(i) sac(rum) / Sola / Mucatri / vet(erani) al(a)e
F/ron(toninanae) v(otum) s(olvit)

Gewijd aan Apollo. Sola, de dochter van Mucater, veteraan van de ala Frontoniana heeft haar gelofte ingelost.

Wijaltaar.

1. Sola: naam van Keltische of Thrakische herkomst⁴.

2. Mucater: naam van Thrakische herkomst, vergelijk met Mucatra en Mucatrus⁵.

¹Zie F.-G. VON PAPEN, Der Thyrsos in der griechischen und römischen Literatur und Kunst, 1905; F. VON LORENTZ, Thyrsos, in RE, VI A, 1, 1936, kol. 747-752; W.H. GROSS, in Der Kleine Pauly, 5, 1975, kol. 809.

²Zie 2.9.1.2. Vgl. K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 164; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 194; D. PROTASE, in Materiale și Cercetări Arheologice, 4, 1957, p. 322; I.I. RUSSU, in Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 91-92.

³K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 164; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168; D. PROTASE, in Materiale și Cercetări Arheologice, 4, 1957, p. 322; I.I. RUSSU, in Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 91-92.

⁴A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 1599; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 73, 57 n. 18, 65, 164; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 269; I.I. RUSSU, in Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 92.

⁵Zie 2.9.1.2. Vgl. K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 164; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 169; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 194; G. NEUMANN, in Germanenprobleme, p. 121; D. PROTASE, in Materiale și Cercetări Arheologice,

Datering: einde 2de, mogelijk begin 3de eeuw (K. Kraft).

2.9.1.17. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 24; CIL, III, 788; ER, II, 1195.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: beschadigingen aan de rechterbovenhoek en de linkeronderhoek.

Epo[nae] / Ala I [Tun]/gr(orum) Fro[nton(iana)] / cui [praeest] / C(aius) Iul(ius) Apigi/anus praef(ectus) / eq(uitum) [v(otum) s(olvit)] l(ibens) m(erito)

Aan Epona. De ala I Tungrorum Frontoniana onder het bevel van Gaius Iulius Apigianus, praefectus equitum, heeft haar gelofte gaarne en terecht ingelost.

Wijaltaar.

1. Epona: Keltische godin van paarden en ezels, tijdens het Principaat schutsgodin van het transport met paarden of muil dieren en tevens van de stallingen, vaak vereerd door cavaleristen¹.

2. Gaius Iulius Apigianus: volgens V. Wollmann mogelijk ook Agripianus? In functie van de militia tertia, naam van Romeins-mediterrane herkomst².

Datering: 2de helft 2de eeuw - 1ste helft 3de eeuw.

2.9.1.18. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 23; CIL, III, 789; ER, II, 1193.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1858.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: ---

Fortunae / Reduci Ael(ius) / Celer praef(ectus) eq(uitum) alae Fro/nt(onianae) ob res/titutio/nem bali/nei posuit

Aan Fortuna Redux. Aelius Celer, de praefectus equitum van de ala Frontoniana heeft (het wijaltaar) geplaatst wegens de herstelling van het badhuis.

4, 1957, p. 322; I.I. RUSSU, in Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 91-92.

¹A. HOLDER, Sprachschatz, I, kol. 1447-1450; F.M. HEICHELHEIM, Epona, art. in Der Kleine Pauly, 2, 1979 (=1975), kol. 1582.

²I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 140; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168; H. DEVIJVER, PME, I 22; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 293.

Wijaltaar.

1. Fortuna Redux: de cultus van Fortuna is één van de meest verbreide in het Imperium Romanum. De godin wordt vereerd onder verschillende bijnamen w.o. Redux = de behoedster van de behouden terugkeer¹.

2. Aelius Celer: in functie in de militia tertia, naam van Romeins- mediterrane herkomst².

Datering: 2de helft 2de eeuw.

2.9.1.19. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 21; CIL, III, 793; ILS, 2495; RIESE, 1912; ER, II, 1198.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1863.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: ---

Marti / ala I Tungr(orum) / Front(oniana) per / T(itum) Vettulenum / Nepotem / praef(ectum) eq(uitum) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Aan Mars. De ala I Tungrorum Frontoniana, door bemiddeling van Titus Vettulenus Nepos, praefectus equitum, heeft gaarne en terecht haar gelofte ingelost.

Wijaltaar.

1. Mars: vgl. 2.2.2.9. & 2.2.5.10.

2. Titus Vettulenus Nepos: in functie in de militia tertia, naam van Romeins-mediterrane herkomst, van Italische herkomst³?

Datering: 2de helft 2de eeuw - 1ste helft 3de eeuw.

2.9.1.20. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 18; CIL, III, 795; ER, II, 1187; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168.

Vindplaats: Also-Ilosva.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, nu in het stedelijk museum van Bistritia.

¹Ook 2.1.1.1., 2.2.2.8. Vgl. OTTO, Fortuna, art. in RE, VII,1, 1910, kol. 13-42; W. EISENHUT, Fortuna, in Der Kleine Pauly, 2, 1979 (=1975), kol. 601-603.

²I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 66 & 248; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 73; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 312. Vgl. H. DEVIJVER, PME, A 28.

³I. KAJANTO, Lat. Cogn., p. 304; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 291, 309, 199; H. DEVIJVER, PME, V 82.

Toestand: ---

Imp(eratori) Caes(ari) Marco / Aurellio Antonino / Pio Felici Aug(usto) Partico / max(imo) Brit(annico max(imo) pont(ifici) max(imo) / trib(unicia) pot(estate) XVI co(n)s(uli) IIII optimo / maximoq(ue) principi ala I [T]ung(rorum) Front(oniana) / Antoniniana Numini eius semper ac merito devota

Aan Imperator Caesar Marcus Aurellius Antoninus Pius Felix Augustus, Particus maximus, Britannicus maximus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 16de keer, consul voor de 4de keer, de beste en de grootste princeps, de ala I Tungrorum Frontoniana Antoniniana, altijd en terecht toegewijd aan zijn Numen.

Ereopschrift, 116 x 71,5 x 17 cm, geplaatst in een dubbel kader, onregelmatig gevormde letters.

1. ala I Tungrorum Frontoniana Antoniniana: tot voor kort de enige plaats waar de eenheid de eretitel Antoniana draagt. Vgl. met 2.9.1.21. In 1983 werd een opschrift, ter ere van Hadrianus, ontdekt, waarin de eenheid dezelfde eretitel mocht dragen. Nauwkeurig onderzoek van D. Protase wees uit dat deze eretitel later toegevoegd werd. Zie verder 2.9.1.23¹.

2. numini eius semper ac merito devota: vgl. met Numen Augusti/ Augustorum, Castlesteads (2.2.3.4.) en Housesteads (2.2.5.6./ 2.2.5.7./2.2.5.11.).

Datering: tribunicia potestate XVI verwijst naar het jaar 213.

2.9.1.21. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 19; CIL, III, 797; ER, II, 1188; V. WÖLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 168.

Vindplaats: Also-Ilosva.

Bewaarplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: ernstige beschadigingen aan de rechter- en de bovenzijde.

[Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aurellio / Severo Alexandro / Pio Felici Augusto optimo / maxi]moque Princi[pi / indul]gentiis eius aucta / [[libe]ralitatibusque di/[tata] ala Frontoniana / [Alex]andriana ex quaestura / [sua] dedicante Iasdio / D[omi]tiano leg(ato) Augusti pr(o) pr(aetore)

Aan Imperator Caesar Marcus Aurellius Severus Alexander Pius Felix Augustus, de beste en grootste princeps. Begunstigd door de genade en verrijkt door de vrijgevheden van de keizer (wijdde) de ala Frontoniana Alexandriana uit haar schatkist, met

¹Zie J. FITZ, Honorific Titles of Roman Military Units in the 3rd Century, 1983, p. 64, n. 235; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 498 e.v.

als dedicant Iasdius Domitianus, legatus Augusti pro praetore.

Ereopschrift.

1. ala Frontoniana Alexandriana: samen met CIL, III, 798 (= 2.9.1.22.) de enige vermeldingen van de bijnaam Alexandriana. Vgl. met CIL, III, 795 (= 2.9.1.20.). Het opschrift werd mogelijk opgericht naar aanleiding van de indulgentia van de keizer, namelijk dat de eenheid de eretitel Alexandriana mocht voeren.

2. ex quaestura [sua]: zie ook CIL, III, 798 (= 2.9.1.22.). De betekenis hiervan was onduidelijk. Th. Mommsen stelde derhalve voor ex quaestura [sua] te vervangen door ex quaestu [suo], d.w.z. uit eigen winst. Quaestus zou slaan op schenkingen of buit die door de ala Frontoniana verworven werden. Ex quaestura sua kan bijgevolg vertaald worden door: "uit haar schatkist".

3. Iasdius Domitianus: vgl. CIL, III, 798 (= 2.9.1.22.) en VI, 1428¹.

Datering: 222-236.

2.9.1.22. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 20: CIL, III, 798: ILS, 2494; ER, II, 1189.

Vindplaats: Also-Ilosva.

Bewaarpplaats: eertijds Muzeul de Istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca, sedert 1951 verloren.

Toestand: lichte beschadigingen in de linkeronderhoek.

Iuliae Mameae Au/gustae matri sanc/tissimi Imp(eratoris) Caes(aris) / Severi Alexandri / Aug(usti) et castrorum / senatusque ala / Frontoniana Ale/xandriana ex / quaestura sua / dedicante / [Ia]sdio Domitia/[no l]eg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)

Aan Iulia Mamea Augusta, moeder van de allerheiligste Imperator Caesar Severus Alexander Augustus en van het kamp en van de senaat. De ala Frontoniana Alexandriana met geld uit haar schatkist terwijl Iasdius Domitianus legatus Augusti pro praetore (het) opdraagt.

Ereopschrift.

1. ala Frontoniana Alexandriana: cfr. 2.9.1.21.

2. ex quaestura sua: cfr. 2.9.1.21.

3. Iasdius Domitianus: cfr. 2.9.1.21.

Datering: 222-235.

¹PIR(2), IV, 12; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 158, nr. 58; P.M.M LEUNISSEN, Konsuln, p. 162, 186, 239, 266, 374.

2.9.1.23. D. PROTASE, Neue Daten über die Ala I Tungrorum in Dakien, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 498-500.

Vindplaats: Also-Ilosva, 1983, ontdekt in het atrium van de principia.

Bewaarplaats: Stedelijk museum van Bistritia.

Toestand: breuken links boven en aan de rechterzijde. De linkerbovenhoek ontbreekt. Delen van de inscriptie zijn moeilijk leesbaar.

[Imp(eratori) Caesar]i divi Traian(i) / [Parthic]i filio divi N[ervae] / nepoti / Traiano Hadriano [Aug(usto)] / pont(ifici) maximo trib(uniciae) pot(estatis) XV / co(n)s(uli) III p(atr)ip(atriciae) / ala I Tungrorum Frontoni(ana) / Antoniniana

Aan Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Traianus Parthicus, kleinzoon van de goddelijke Nerva, Traianus Hadrianus Augustus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 15de keer, consul voor de 3de keer, vader des vaderlands. De ala I Tungrorum Frontoniana Antoniniana (heeft het opgericht).

1.8: ligaturen A + N

Ereopschrift, mogelijk op een sokkel voor een standbeeld van Hadrianus, tufsteen, 86 x 73 x 59 cm. Het raam waarbinnen de inscriptie zich bevindt is 62 x 49 cm. Het raam zelf is 7 cm breed. Hoogte der letters: 3,5-4,5 cm.

1. Antoniniana: zie 2.9.1.20. Het bijzondere aan deze inscriptie is het feit dat de eenheid in een opschrift, gewijd aan keizer Hadrianus, de eretitel Antoniniana draagt. Deze eretitel verkreeg de ala pas ten tijde van keizer Caracalla. Deze bijzonderheid kan hierdoor verklaard worden dat de eretitel na de verlening aan deze inscriptie toegevoegd werd. Dit wordt bevestigd door het feit dat enkel de eretitel lijn 8 uitmaakt, de ligatuur A + N en door de hogere en andersvormige letters.

Datering: 131.

2.9.2. Gherla.

2.9.2.1. C. DAICOVICIU & D. PROTASE, Un nouveau diplôme militaire de Dacia Porolissensis, in JRS, 51, 1961, p. 63-70; AE, 1962, 255; C. DAICOVICIU & D. PROTASE, O diploma militară din Dacia Porolissensis. Stiri noi despre organizarea Daciei romane, in Acta Musei Napocensis, 1, 1964, p. 163 e.v. (n.v.); Römer in Rumänien, 1969, C 6; Civiltà romana in Romania, 1970, p. 133-134; I.I. RUSSU, Dacia și Pannonia Inferior, 1973, p. 11-13; I.I. RUSSU, Inscriptiile Daciei Romane, I, 1975, nr. 11; RMD, 35; RMD, II, p. 130, n. 46.

Vindplaats: Gherla, 1960, in het Romeins castrum.

Bewaarplaats: Museum Gherla, inv. nr. 1865.

Toestand: lichte beschadigingen in de rechterbovenhoek. Van de oorkonde werd enkel de linkertabella en het snoer bewaard.

Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) [divi] Nervae
Nepos Traianus Hadrianus A[ug(ustus)] pont(ifex) max(imus)
trib(unicia) p(otestate) XVII co(n)s(ul) III [p(ater) p(atria)]
equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in [al(is) II] et
coh(ortibus) VI quae appell(antur) ... et I Tungr(or(um))
Fronton(iana) et ... et sunt in Dacia Porolis(sensi) sub Flavio
Italico ...

a(n)te d(iem) VI non(as) Iul(ias) Q(uinto) Flavio Tertullo
Q(uinto) Iunio Rustico co(n)s(ulibus)

Imperator Caesar, zoon van de vergoddelijkte Traianus Parthicus,
kleinzoon van de vergoddelijkte Nerva, Traianus Hadrianus
Augustus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas
voor de 17de keer, consul voor de 3de keer, vader des vaderlands,
aan de cavaleristen en de infanteristen die militaire dienst
gedaan hebben in de 2 alae en de 6 cohortes die genoemd
worden: ... en de ala I Tungrorum Frontoniana en ... en die
gelegerd zijn in Dacia Porolissensis onder het commando van
Flavius Italicus ...

2 juli, onder het consulaat van Quintus Flavius Tertullus (en)
Quintus Iunius Rusticus.

Diploma militare, brons, 14,7 x 11,7 x 0,14 cm.
Hoogte der letters: 0,35 cm en 0,4 cm.

1. ala I Tungrorum Frontoniana: gestationeerd in het castrum van
Also-Ilosva¹.

2. Dacia Porolissensis: bestond overeenkomstig dit diploma reeds
in 133 naast Dacia Superior en Dacia Inferior. De juiste datum
van de stichting van Dacia Porolissensis is niet bekend. In ieder
geval gebeurde dit na 120 wanneer Porolissum nog deel uitmaakte
van Dacia superior (zie bv. CIL, XVI, 68). Mogelijk is dit
gebeurd in 124 bij het bezoek van Hadrianus aan de Romeinse
gebieden ten noorden van de Donau².

2. Flavius Italicus: waarschijnlijk niet te identificeren met T.
Flavius Italicus (CIL, III, 4362 = RIU, 1, 243 en CIL, III, 1132
= ILS, 7142)³.

3. Q. Flavius Terullius: PIR, III (2), 376.

4. Q. Iunius Rusticus: PIR, IV (2), 814

Datering: 2 juli 133.

¹C. DAICOVICIU & D. PROTASE, in JRS, 51, 1961, p. 64.

²C. DAICOVICIU & D. PROTASE, in JRS, 51, 1961, p. 67-69; AE; Die Römer
in Rumänien, p. 111; I.I. RUSSU, Dacia, p. 13-14.

³E. BIRLEY, Alae and Cohortes milliariae, in Corolla memoriae E. Swoboda
dedicatae, 1966, p. 60, nr. 7; I.I. RUSSU, p. 106; H. DEVIJVER, PME, F 51;
RMD, 35, n.1; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 153, nr. 27.

2.9.3. Versecz.

2.9.3.1. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 14, 1878, nr. 72; CIL, III, 6274; RIESE, 1914; ER, II, 1200; I.I. RUSSU, Inscriptiile Daciei Romane, III, 1975, nr. 107.

Vindplaats: Versecz, "rep. cum horti urbani facti sunt" (CIL).

Bewaarplaats: verloren.

Toestand: het bovenste deel is volledig afgebroken.

[---/---]tius sign(ifer) / ala(e) I Fron(tonianae) Tung(rorum)
/ coniugi piisimae / eius v(ivae) p(osuit)

1.1: mogelijk D(is) M(anibus): I.I. Russu.

1.5: mogelijk b(ene) m(erenti) p(osuit): I.I. Russu.

---tius, signifer van de ala I Frontoniana Tungrorum heeft (het grafmonument) geplaatst voor zijn zeer vrome echtgenote tijdens haar leven.

Grafmonument.

1. ala I Fron(toniana) Tung(rorum): enkel hier wordt de naam van de eenheid aldus geattesteerd¹.

De ala loste te Versecz mogelijk de cohors II Hispanorum af die hier zeker sedert 108 gelegerd was.

Datering: 1ste helft van de 2de eeuw. Mogelijk lag de eenheid toen zij naar Dacia overgeplaatst werd eerst gedurende zeer korte tijd te Versecz. Van daaruit werd zij vóór 133 overgeplaatst naar Also-Ilosva².

2.9.4. Mehadia - Damasna.

2.9.4.1. CIL, XVI, 110; ER, II, 115 a; G. FORNI, Contributo alla storia della Dacia romana, in Athenaeum, n.s., 36, 1958, p. 31-39; R. NOLL, Griechische und Lateinische Inschriften der Wiener Antikensammlung, 1962, p. 129-130; I.I. RUSSU, Dacia și Pannonia Inferior, 1973, p. 90-99; IDEM, Inscriptiile Daciei Romane, I, 1975, nr. 17; RMD, 47; AE, 1980, 760; N. GUDEA, in Acta Musei Porolissensis, 6, 1982, p. 59-62; RMD, 101 en p. 132, n. 64.

Vindplaats: - Damasna, 1828, bij de aanleg van de weg van Domoschnia naar Teregova, in de ruïnes van een kleine Romeinse versterking (CIL, XVI, 110, I.I. RUSSU, Dacia, p. 91, n. 11).

- Mehadia, 24 september 1943. Deel van tabella II van hetzelfde diploma als CIL, XVI, 110.

¹Zie ook J. SMEESTERS, Les Tungri, p. 176, n. 18.

²C. PATSCH, Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan, 1937, p. 137; I.I. RUSSU, p. 125.

- Mehadia, "among the material from the Roman fort excavated by M. Macrea in 1942-43".

Bewaarplaats: - Kunsthistorisches Museum, Wien, inv. nr. III 170.
- Cluj Museum.

Toestand: de onderscheiden tabellae zijn fragmentair.

[Imp(erator) Caes(ar) divi Had]rian(i) f(ilius) divi Traian(i)
[Parth(ici) nep(os) divi Ne]rvae pron(epos) T(itus) Aelius
[Hadrianus Ant]oninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) [max(imus)
trib(unicia) pot(estate) XXII] imp(erator) II co(n)s(ul) IIII
p(ater) p(atriciae)
[equit(ibus) et pedit(ibus) q]ui mil(itaverunt) in alis III quae
[appel(lantur)...]...[et I Tungr(or)um F]rontoniana) ... et sunt
[in Dacia Poroliss]en(s) sub Macrinio [Vindice proc(uratore ...]
A(nte) d(iem) V K(alendas) Oct(obres) sex(to) Calpurnio Agricola
Ti(berio) Claudio Iuliano co(n)s(ulibus)

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Hadrianus, kleinzoon van de goddelijke Traianus Parthicus, achterkleinzoon van de goddelijke Nerva, Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia postestas voor de 22ste keer, imperator voor de 2de keer, consul voor de 4de keer, vader des vaderlands.

Aan de infanteristen en de cavaleristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 3 alae die genoemd worden: ... en de ala I Tungrorum Frontoniana ... en die gelegerd zijn in Dacia Porolissensis onder het bevel van de procurator Macrinus Vindex. 27 september onder het consulaat van Sextus Calpurnius Agricola en Tiberius Claudius Iulianus.

Diploma militare, brons, 12 x 9,5 x 0,1 cm; 6 x 9,5 x 0,05 cm; 5,7 x 8,7 x 0,1 cm.

1. De vernoemde fragmenten van Damasna en Mehadia zijn drie verschillende kopieën waarschijnlijk van één enkele constitutio.
2. Macrinus Vindex: praefectus praetorio vanaf 168, gesneuveld in 172¹.

Dit diploma vermeldt evenals het diploma van Palatovo (2.9.5.1.) en Cluj (2.9.6.1.), beide uit het jaar 164, een procurator als bevelvoerder van de bezettingstroepen van Dacia Porolissensis. Deze toestand wordt zeker van 154 tot 164 geattesteerd².

Dit diploma is één van de vroegste getuigen van de opdeling van Dacia in drie districten. Voordat de legio V Macedonica naar Dacia Porolissensis overgeplaatst werd en de provincie onder de bevoegdheid van een legatus pr.pr. trium Daciarum geplaatst werd, stond hier een procurator aan het hoofd van de bezettingstroepen die uit auxilia bestonden. De tekstherstelling proc(urator) wordt bevestigd door de aanwezigheid van een legatus Augusti pr.pr. in Dacia Superior (i.c. M. Sedatius Severianus - M. Statius Priscus)

¹H.-G. PFLAUM, *Carrières*, nr. 161; *PIR*, II, p. 313, 19; E. STEIN, *Reichsbeamten*, p. 36-37.

²Vgl. ook D. DETSCHEW, in *Klio*, 30, 1937, p. 190.

en later inderdaad door het diploma van Palatovo (2.9.5.1.) en Cluj (2.9.6.1.) die de procurator L. Sempronius Ingenus vernoemen¹.

2. Sextus Calpurnius Agricola: PIR, II(2), 249.

3. Titus Claudius Iulianus: PIR, II(2), 902.

Datering: het diploma werd oorspronkelijk gedateerd op 27 september 159 (CIL; ER; R. Noll; G. Forni; I.I. Russu). De 4 getuigen, die vanaf de laatste jaren van Hadrianus' regering in een vaste volgorde tekenden, komen in deze orde echter slechts voor van 154 tot 157 (vgl. CIL, XVI, 104 van 154 waar de getuigen in dezelfde volgorde voorkomen). De twee consuls zouden behoren tot het jaar 154 zodat het diploma waarschijnlijk eerder op 27 september 154 moet gedateerd worden (B. LÖRINCZ; AE; RMD). Voorzichtigheidshalve dient men ook rekening te houden met de alternatieve consulaire kandidaten die G. Alföldy voorstelt voor deze periode².

2.9.5. Palatovo.

2.9.5.1. AE, 1937, 113; D. DETSCHEW, Ein neues Militärdiplom aus Dacia Porolissensis, in Klio, 30, 1937, p. 187-199; ER, III, 115 B; CIL, XVI, 185; A. DOBO, Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes, 1975, 704; I.I. RUSSU, Dacia și Pannonia Inferior, p. 101, nr. 18; IDEM, Inscriptiile Daciei Romane, 1975, 19.

Vindplaats: Palatovo, 1936 tijdens bewerking van een wijngaard, 1 km ten westen van Palatovo.

Bewaarplaats: museum van Plovdiv.

Toestand: 5 stukken van een diploma. De linkerbovenzijde van de tabella is verdwenen.

[Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur]eliu[s] Antoninus Aug(ustus) Armeniac(us) [pont]if(ex) maximus trib(unicia) [pot(estate XVI)]II imp(erator) II co(n)s(ul) III et [Imp(erator) Caes(ar) L(ucius) A]urelius Verus Aug(ustus) Armeniacus [trib(unicia) p]ot(estate) IIII imp(erator) II proco(n)s(ul) co(n)s(ul) II divi Antonini f(ili) divi Hadriani nepotes divi Traiani Parthici pronepotes divi Nervae abnepotes [equitibus et p]editibus qui militaverunt in al(is) III quae appellantur ... et I Tungr(or)um Fronto[n]ian(a) ... et sunt in Dacia Porolis[s]ensi sub Sempronio Ingenuo proc(uratore) ... A(nte) d(iem) XII K(alendas) Aug(ustas) Ti(berio) Haterio Saturnino Q(uinto) Caecilio Avito co(n)s(ulibus)

¹Zie BRANDIS, Dacia, in RE, VIII, 1901, kol. 1971; E. STEIN, Reichsbeamten, p. 32-37.

²G. ALFÖLDY, Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen, in Antiquitas, I, 27, 1977, p. 199 & 172; B. LÖRINCZ, Zur Ergänzung und Datierung Dazischer Militärdiplome, in ActArchHung, 29, 1977, p. 183-184.

Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus Armeniacus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 18de keer, imperator voor de 2de keer, consul voor de 3de keer en Imperator Caesar Lucius Aurelius Verus Augustus Armeniacus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 4de keer, imperator voor de 2de keer, proconsul, consul voor de 2de keer, zonen van de goddelijke Antoninus, kleinzonen van de goddelijke Hadrianus, achterkleinzonen van de goddelijke Traianus Parthicus, achter-achterkleinzonen van de goddelijke Nerva.

Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 3 alae die genoemd worden ... en de ala I Tungrorum Frontoniana ... en die gelegerd zijn in Dacia Porolissensis onder het bevel van procurator Sempronius Ingenuus.

21 juli onder het consulaat van Tiberius Haterius Saturninus en Quintus Caecilius Avitus.

Diploma militare, brons, 13,6 x 11 x 0,1 cm.

1. Sempronius Ingenuus: zie 2.9.4.1. i.v.m. M. Macrinus Vindex. Dit diploma vermeldt evenals het diploma van Damasna/Mehadia uit het jaar 154 en dit van Cluj, eveneens uit het jaar 164 (2.9.6.-1.), een procurator als bevelvoerder van de bezettingstroepen van Dacia Porolissensis. Deze toestand wordt met zekerheid van 154 tot 164 geattesteerd¹.

2. Tiberius Haterius Saturninus: senatoriale carrière².

3. Quintus Caecilius Avitus: senatoriale carrière³.

Datering: 21 juli 164.

2.9.6. Cluj.

2.9.6.1. G. FORNI, in Athenaeum, n.s., 36, 1958, p. 31-66 = Mavors, p. 351 e.v.; AE, 1959, 37; I.I. RUSSU, Dacia și Pannonia Inferior, p. 101, nr. 19; IDEM, Inscriptiile Daciei Romane, I, 1975, 20; RMD, 63.

Vindplaats: Cluj, 1929, "descoperit în săpătura arheologică la castrul Cășeiu", bij Cluj⁴.

Bewaarplaats: Museo Nazionale Romano, Rome, inv. nr. 128006.

Toestand: fragmentair.

[Imp(erator) Caesar M(arcus) Aurelius A]ntoninus Aug(ustus)

¹Vgl. D. DETSCHEW, in Klio, 30, 1937, p. 190; AE. Voor de carrière, zie H.G. PFLAUM, Carrières, nr. 164; E. STEIN, Reichsbeamten, p. 37; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 153- 154, nr. 30.

²PIR(2), IV, 32.

³RE, Suppl. VII, 1940, kol. 83; Suppl. XII, 1970, kol. 133.

⁴I.I. RUSSU, Dacia, p. 101.

Armeni[acus pont(ificus) max(imus) trib(unicia) pot(estate) XVIII
I]mp(erator) II co(n)s(ul) III et [Imp(erator) Caesar L(ucius)
Aurelius Veru]s Aug(ustus) Armeniacus trib(unicia) [pot(estate)
IIII imp(erator) II proco(n)s(ul) co(n)s(ul) II divi A]ntonini
filii divi Ha[driani nepotes divi Traiani] Parthici pron(epotes)
et [divi Nervae ab]nepotes
[equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt)] in alis III quae
appel[lantur ...] et I Tung(rorum) Front(oniana) ... [et sunt in
Dacia Porolis(s)ensi sub Sempronio Ingenuo pro(curatore) ...]
a(nte) [d(iem) XII K(alendas) Aug(ustas)] Ti(berio) Haterio
Saturnino Q(uinto) Ca[ecilio Avito co(n)s(ulibus)].

Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus Armeniacus,
pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 18de
keer, imperator voor de 2de keer, consul voor de 3de keer en
Imperator Caesar Lucius Aurelius Verus Augustus Armeniacus,
bekleed met de tribunicia potestas voor de 4de keer, imperator
voor de 2de keer, proconsul, consul voor de 2de keer, zonen van
de goddelijke Antoninus, kleinzonen van de goddelijke Hadrianus,
achterkleinzonen van de goddelijke Traianus Parthicus en
achter-achterkleinzonen van de goddelijke Nerva.

Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst
gedaan hebben in de 3 alae die genoemd worden: ... en de ala I
Tungrorum Frontoniana ... en die gelegerd zijn in Dacia Porolis-
sensis onder bevel van procurator Sempronius Ingenuus.

21 juli onder het consulaat van Tiberius Haterius Saturninus en
Quintus Caecilius Avitus.

Diploma militare, brons, 6 x 5,8 x 0,18 cm, 22,3 gr.

1. Sempronius Ingenuus: cfr. 2.9.5.1.
2. Tiberius Haterius Saturninus: cfr. 2.9.5.1.
3. Quintus Caecilius Avitus: cfr. 2.9.5.1.

Datering: 21 juli 164.

2.9.6.2. I.I. RUSSU, in Materiale și cercetări arheologice, 2,
1956, p. 703-713 (n.v.); AE, 1957, 199, I.I. RUSSU,
Dacia și Pannonia Inferior, 1973, p. 101, nr. 17; IDEM,
Inscriptiile Daciei Romane, I, 1975, 18; RMD, 64.

Vindplaats: Gilau (Cluj), 1951, "descoperite în săpătura
arheologică la castrul auxiliar din Gilău¹".

Bewaarplaats: Museum Cluj.

Toestand: beschadigingen aan de hoeken.

Imp(erator) Caesar Marcus Aurelius Antoninus Aug(ustus) Armenia-
cus pontif(ex) max(imus) tribunic(ia) pot(estate) XVIII imp(era-
tor) II co(n)s(ul) III et Imp(erator) Caesar Lucius Aurelius
Verus Aug(ustus) Armeniacus trib(unicia) potest(ate) IIII
imp(erator) II proco(n)s(ul) II divi Antonini filii divi

¹I.I. RUSSU, Dacia, p. 101.

Hadrian(i) nepotes divi Traiani Parthici pronepotes divi Nervae abnepotes equitibus et peditibus qui militaver(unt) in alis tribus quae appell(antur) et I Tungr(orum) Front(oniana) et cohortib(us) decem et duabus ... et sunt in Dacia Porolis(s)ensi sub Sempronio Ingenuo proc(uratore) a(nte) d(iem) XII K(alendas) Aug(ustas) Ti(berio) Haterio Saturnino Q(uinto) Caecilio Avito co(n)s(ulibus).

Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus Armeniacus pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 18de keer, imperator voor de 2de keer, consul voor de 3de keer, en imperator Caesar Lucius Aurelius Verus Augustus Armeniacus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 4de keer, imperator voor de 2de keer, proconsul voor de 2de keer, zonen van de goddelijke Antoninus, kleinzonen van de goddelijke Hadrianus, achterkleinzonen van de goddelijke Traianus Parthicus, achter-achterkleinzonen van de goddelijke Nerva, aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 3 alae die genoemd worden: ... en de ala I Tungrorum Frontoniana ... en de 12 cohortes ... en die gelegerd zijn in Dacia Porolissensis onder bevel van procurator Sempronius Ingenuus.

21 juli onder het consulaat van Tiberius Haterius Saturninus en Quintus Caecilius Avitus.

Diploma militare, brons, 14 x 10 x 0,14 cm: 14,2 x 10,2 x 0,14 cm.

1. Sempronius Ingenuus: cfr. 2.9.5.1.
2. Tiberius Haterius Saturninus: cfr. 2.9.5.1.
3. Quintus Caecilius Avitus: cfr. 2.9.5.1.

Datering: 21 juli 164.

2.10. Moesia Inferior.

2.10.1. Gigen (Ulpia Oescus).

- 2.10.1.1. A. VON DOMASZEWSKI, in KWZGK, 19, 1900, p. 146 e.v.; AE, 1900, 55; CIL, III, 14416; ILS, 7178; RIESE, 2597; ER, II, 1403; D. DIMITROV, Die Grabstelen römischer Zeit in Nordbulgarien, 1942, nr. 96; D. TUDOR, La prétendue guerre de Caracalla contre les Carpes, in Latomus, 19, 1960, p. 350-356; B. GEROV, Die Invasion der Carpen im Jahre 214, in Acta of the Fifth Epigraphic Congress 1967, 1971, p. 431-436; W. MEYERS, Administration, p. 125.

Vindplaats: Gigen.

Bewaarplaats: Archeologisch Museum van Sophia.

Toestand: Beschadigingen aan de rechterzijde, vooral de hoek rechts onder. Ter hoogte van de lijnen 12-13 beschadigingen in de tekst.

T(ito) Aurelio T(iti) fil(io) Papir(ia) / Flavino primipilari / et principi ordinis Col(oniae) / Oesc(ensium) et buleutae civitatu[m] / Tyranorum Dionysopol(itanorum) / Marcianopol(itanorum) Tungroru[m] / et Aquincensium patron[o] / collegi fab(rum) honorat[o] / a divo Magno Antonino / Aug(usto) HS L milia n(ummum) et XXV [et] / gradum promotionis / [ob] alacritatem virtu[tis] / [adv]ersus hostes Ca[rpos] / et res prospere et va[lide ges]tas Cl(audius) Nicom[edes] buleuta civitatis [Tyra]/norum amico dign[issimo] / l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

1. 13 Ca[rpos]: Ce[nnos]: zie D. TUDOR & G. RUPPRECHT¹.

Aan Titus Aurelius, zoon van Titus, van de tribus Papiria, Flavinus, primipilaris en princeps van de senaat van de Colonia Oescensium en decurio van de civitas Tyranorum, (de civitas) Dionysopolitanorum, (de civitas) Marcianopolitanorum, (de civitas) Tungrorum en (de civitas) Aquincensium, beschermheer van het genootschap der fabri, geëerd door de goddelijke Magnus Antoninus Augustus met 50.000 en 25.000 sestertiën en met promotie wegens de vurigheid van zijn moed tegen de vijandelijke Carpi en wegens zijn daden die voorspoedig en krachtig uitgevoerd zijn. Claudius Nicomedes, decurio van de civitas Tyranorum aan zijn vriend die het zeker verdient. De plaats is geschonken bij decreet van de decuriones.

Ereopschrift, marmer, 160 x 64 cm.

1. T. Aurelius Flavinus: Romeins burger, betrokkene heeft in ieder geval het burgerrecht van zijn vader geërfd die het op zijn beurt t.t.v. Marcus Aurelius ontvangen heeft. Zijn functie van decurio van de civitas Tungrorum werd hem volgens W. Meyers zonder twijfel toevertrouwd als compensatie voor de verdiensten die hij als primipilaris van een legioen had tegenover de civitas.

Hiertegenover stelt G. Rupprecht evenwel dat de betrokkene zich als centurio, mogelijk van de legionis XXX Ulpiae of Minervae, in Germania Inferior had onderscheiden. Door zijn dapper gedrag in de strijd tegen de Germaanse Cenni (?) (Dio Cassius, LXXVI, 14, 1) werd hij o.a. mogelijk bevorderd tot primus pilus en niet, zoals W. Meyers veronderstelt, vereerd met de functie van decurio in de civitas Tungrorum.

G. Rupprecht wijst er bovendien op dat T. Aurelius Flavinus deze civiele functie waarnam "wohl auf Grund politischer Überlegungen des Staates oder der Civitas selbst". Mogelijk bestond zijn functie er volgens G. Rupprecht in de rekrutering van militairen of de organisatie van de ravitaillering. De titel was bijgevolg niet louter een eretitel².

¹G. RUPPRECHT, Untersuchungen, p. 195.

²W. MEYERS, Administration, p. 125; H. G. PFLAUM, in Gnomon 37, 1965, p. 395; J.E. BOGAERS, Civitates, p. 331; G. RUPPRECHT, Untersuchungen, p. 195-196; B. DOBSON, Die Primipilares (BeihBJ, 37), 1978, p. 295, nr. 191; W. VANVINCKENROYE, Tongeren, p. 60.

Datering: na 218.

2.10.2. Adam-Klissi.

2.10.2.1. CIL, III, 14214; G.G. TOCILESCU, Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie, 1900, p. 68; C. CICHORIUS, Römische Denkmäler in der Dobrudscha. Ein Erklärungsversuch, 1904, p. 19 e.v.; ILS, 9107; RIESE, 1896; ER, II, 1138; E. DORUȚIU, Some Observations on the Military Funeral Altar of Adamclisi, in Dacia, N.S., 5, 1961, p. 346-363; Florea B. FLORESCU, Das Siegesdenkmal von Adamklissi, Tropaeum Traiani, 1965, p. 18.

Vindplaats: Adam-Klissi, 1895, Tropaeum Traiani.

Bewaarplaats: ---

Toestand: 15 fragmenten van een zwaar beschadigde inscriptie.

Oostelijk deel:

[Imp(erator) Caes(ar) divi Nervae f(ilius) / N]e[rva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) Dacic(us) / pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) [XIII co(n)s(ul) V p(ater) p(atriae) / in honorem et] memoriam fortis[simorum virorum qui] pro re p(ublica) morte occubu[erunt monumentum fecit]/...

Noordelijk deel:

1.3: [---] f(ilius) Tun(ger)

1.12: [---] T(itus) Tung(er)

1.13: [---] Tung(er)

1.2-4: [... Nerva Traianus Aug(ustus) G]e[er(manicus) Dacicus trib(unicia) po[t(estate) ...: G.G. Tocilescu; Florea B. Florescu.

1.5: [... qui bello Dacico] ...: G.G. Tocilescu; Florea B. Florescu

1. 12: f(ilius) Tung(er): Riese; ER.

Oostelijk deel:

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Nerva, Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 13de keer, consul voor de 5de keer, vader des vaderlands, heeft het monument laten oprichten ter ere en nagedachtenis van de dapperste mannen die voor het vaderland gesneuveld zijn.

Noordelijk deel:

--- zoon van --- Tunger,

--- Titus, Tunger,

--- Tunger,

Ereopschrift, aangebracht aan de buitenmuur van een vierkant gebouw, met een zijde van 12,16 m. Enkel de fundamenten van de muren en fragmenten van het opschrift bleven bewaard. Het mausoleum staat niet alleen. In de onmiddellijke nabijheid, 200 m ten zuidwesten, bevindt zich een monument ter ere van een Romeinse zege tijdens één van de Dacische oorlogen, het zgn. Tropaeum Traiani. Ca. 2 km ten zuiden ligt de nederzetting

Tropaeum Traiani dat later van Marcus Aurelius het statuut van municipium verkreeg¹.

1. Noordelijk deel: bevat de naam van de keizer die het monument oprichtte. De naam van de keizer lijkt onzeker (cfr. infra).

2. Het opschrift bevat een lijst van bijna 4000 soldaten die eervol sneuvelden tijdens één der Dacische oorlogen. Op het fragment hier besproken, werden 22 herkomstopgaven bewaard: 1 Afrika, 5 Keulen, 3 Tungri, 2 Batavi, 1 Nervier, 1 Canninefas, 2 Gallia Belgica, 1 Gallia Lugdunensis, 1 Britannia, 1 Noricum, 1 Raetia, 1 Lusitania, 1 Lucensia. Zij kunnen niet aan een bepaalde eenheid die in het westen van het Imperium Romanum en voornamelijk aan de Rijn gerekruteerd werd, toegewezen worden. In dit kader worden de cohors I Batavorum en de ala I Tungrorum Frontoniana vernoemd. De multinationale samenstelling van de eenheden blijkt in ieder geval duidelijk uit de herkomstopgaven van de militairen van dit onbekend regiment².

In deze inscriptie wordt mogelijk hulde gebracht aan Fuscus en zijn manschappen die bij een actie tijdens de Dacische oorlogen van Domitianus (85-87) sneuvelden³.

Het monument wordt echter ook toegeschreven aan Traianus die het zou hebben laten oprichten vermoedelijk na de 1ste, mogelijk na de 2de Dacische oorlog (105-106). De toeschrijving aan Traianus naar aanleiding van de 1ste Dacische oorlog lijkt het meest plausibel⁴.

Datering: Domitianus (C. Cichorius, A. Garzetti), Traianus (G.G. Tocilescu, Florea B. Florescu, R. Hanslik, K. Horedt). K. Strobel dateert ca. 102/103⁵.

¹Zie F.B. FLORESCU, Monumentul de la Adamklissi, 1961; IDEM, Das Siegesdenkmal von Adamklissi, Tropaeum Traiani, 1965; K. HORED T, În legătură cu monumentul de la Adamklissi, in Acta Musei Napocensis, 3, 1966, p. 423-428; K. STROBEL, Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit, 1984, p. 34 e.v.; P. Mc. KENDRICK, The Dacian Stones Speak, 1975, p. 95 e.v.

²Zie E. DORUȚIU, in Dacia, N.S., 5, 1961, p. 354; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 277, n. 36. Vgl. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 119.

³Zie MART., VI, 76. B.v. C. CICHORIUS, o.c., p. 32-33; J. COLIN, Le Préfet du Prétoire Cornelius Fuscus: un enfant de Pompei, in Latomus, 15, 1956, p. 57-82; E. DORUȚIU, in Dacia, N.S., 5, 1961, p. 345-363, vooral p. 357 e.v.; I. BERCIU, in Apulum, 5, 1965, p. 259-276; E. CONDURACHI, in CercIst, 1970, p. 129-141. Zie evenwel K. STROBEL, Untersuchungen, p. 237 e.v.; IDEM, in ZPE, 70, 1987, p. 281.

⁴Zie. K. STROBEL, Untersuchungen, p. 121 en 237 e.v.

⁵K. HORED T, in Acta Musei Napocensis, 3, 1966, p. 424; A. GARZETTI, From Tiberius to the Antonines. A History of the Roman Empire AD 14-192, 1974, p. 656-657; R. HANSLIK, Traianus, in Der Kleine Pauly, 5, 1975, kol. 921; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 35.

2.10.3. Guljanci.

2.10.3.1. CIL, III, 12361; E. KALINKA, Antike Denkmäler in Bulgarien, 1906, nr. 404; RIESE, 1460; ER, II, 1409, B. GEROV, La romanisation entre le Danube et les Balkans, in Annuaire de l'Université de Sofia, 45, 1948/49, I, nr. 36; KRAFT, Zur Rekrutierung, 351; J.M. ROLDAN HERVAS, Ejército romano, nr. 76; P.A. HOLDER, Auxilia, 505.

Vindplaats: Guljanci, in een private woning.

Bewaarplaats: Nationalen Archeologitscheski Muzei, Sofia, inv. nr. M/139.

Toestand: talrijke beschadigingen over heel het monument.

Sulpicius / Massa ve/ter(anus) alae / Hisp(anorum) n/at(ione) Tung(er) vix(it) / ann(is) LX me/r(uit) an(nis) XXXV / h(ic) s(itus) e(st) coni/ux Pieris f(ecit)

Sulpicius Massa, veteraan van de ala Hispanorum, Tunger van afkomst, 60 jaren oud, met 35 dienstjaren, ligt hier begraven. Zijn echtgenote Pieris heeft (het) opgericht.

Grafmonument, kalksteen, 120 x 69 x 26 cm. Hoogte van de letters: 6,5 cm.

Onder het opschrift staat een paard, vastgebonden aan een ruif. Het opschrift en de figuratieve voorstelling worden door een dubbel kader omvat. Hierrond loopt een boord met klimopraken (?).

1. Sulpicius Massa: Op grond van de naam mag men aannemen dat deze militair zijn burgerrechten dankte aan keizer Servius Sulpicius Galba (9 juni 68 - 15 januari 69). Massa is een naam van Keltische herkomst¹.

Deze militair is zeker in de 1ste helft van de 1ste eeuw (41/42) in dienst getreden, meer dan waarschijnlijk in Germanië. Bij zijn dood was hij in het bezit van het Romeinse burgerrecht dat hij verkregen had na 25 of meer jaren dienst. Bij het verwerven van zijn burgerrecht is hij niet onmiddellijk uit dienst getreden, maar heeft hij nog een aantal jaren dienst gedaan².

2. Pieris: naam van Griekse herkomst³.

3. ala Hispanorum: cfr. 2.8.2.1.: ala I Hispanorum.

¹Vgl. CIL, III, 5492; VII, 1342; X, 1504; XII, 166; A. HOLDER, Sprachschatz, II, kol. 454; L. WEISGERBER, Rhenania, p. 130; 146; 228; 279; 283; 284; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 180; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 72.

²Cfr. K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 151; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 278; J.E. BOGAERS, Een Bataaf in Dalmatia, in Numaga, 13, 1966, p. 177.

³L. WEISGERBER, Rhenania, p. 112; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 223.

Datering: Flavisch. Een belangrijke indicator voor de datering is de methode om het aantal dienstjaren aan te geven. In de vroegste periode werd de formule *meruit annis* gebruikt. Het laatste gedateerde gebruik van deze formule is dit opschrift dat tijdens de regering van Vespasianus kan geplaatst worden. Van dan af werd de formule *militavit annis* gebruikt¹.

¹P.A. HOLDER, Auxilia, p. 156.

2.11. Dalmatia.

2.11.1. Gardun-Vojnic (Tilurium).

2.11.1.1. CIL, III, 9735; ER, II, 925 & 1208; A. OXE, Die germanische Ala I Tungrorum Frontoniana in Asciburgium, in BJ, 135, 1930, p. 71-72; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, 683; G. ALFÖLDY, in ActArchHung, 14, 1962, 2/1; IDEM, in Situla, 8, 1965, 6; IDEM, Hilfstruppen, 74; P.A. HOLDER, Auxilia, 864.

Vindplaats: Gardun-Vojnic.

Bewaarplaats: museum van Spalato.

Toestand: beschadigingen ter hoogte van lijn 1.

[.]agenio Eucisi f(ilio) / eq(uiti) ala(e) Frontoni(anae) / an(norum) XL stip(endiorum) XX / Nemis Sige h(ic) s(itus) e(st) / frateres frater / fecerunt

1.1: [Eu]genio: CIL; ER; K. KRAFT, [A]genio: A. HOLDER.

1.2: Nemis sig(ni)f(ero): ER, II, 925; K. KRAFT.

1.5: lees frateres fratri: ER, II, 925.

Aan [.]agenio, zoon van Eucisus, ruiter van de ala Frontoniana, 40 jaren oud, 20 jaren dienst, Nemis, Sige, ligt hier begraven. Zijn broeders hebben het voor hun broer opgericht.

Grafmonument.

Het veld boven het opschrift bevat een paard met veulen.

1. [.]agenio: volgens G. Alföldy en P.A. Holder gerekruteerd ten tijde van Nero.

2. Eucisus: naam van onbekende oorsprong, enkel hier geattesteerd¹.

3. Nemis Sige: de betekenis van lijn 4 is onduidelijk. CIL en ER interpreteren Nemis en Sige als broers of zusters van de overledene. Sige is volgens ER en K. KRAFT mogelijk ook de afkorting van signifer. G. Alföldy beschouwt Nemis als een naam en Sige als een herkomstaanduiding. De plaats zelf is volgens hem verder onbekend. In de oudheid is Sige evenwel bekend als een stad in de Troas, mogelijk te identificeren met of in de nabijheid te plaatsen van het Turkse Jenitschéhr. Vgl. met Sigei Campi (Verg. Aen., VII, 249) en Sigeion - Sigeum². Problematisch is in ieder geval de geografische afstand van de plaats Sige ten overstaan van Gallia Belgica of Germania Inferior waar de eenheid op dat ogenblik (= de regering van Nero) haar rekruten voornamelijk ronselde. Nemis en Sige dienen bijgevolg op een andere manier geïnterpreteerd te worden.

A. Oxé merkt op dat Nemis en Sige niet op hun juiste plaats

¹A. MÓCSY, Nomenclator, p. 118.

²Zie BÜRCHNER, in RE, IIA, 2, 1923, kol. 2275-2277.

staan. De oorzaak moet gezocht worden in het feit dat de steenkapper de Latijnse taal niet perfect beheerste zoals blijkt uit lijn 5. De vergissing gebeurde ten gevolge van de gelijke aanvang van lijn 3 en 4. Hierdoor werd hij verplicht Nemis en Sige later te vermelden. Rekening houdend met de opmerkingen van A. Oxé kan de reconstructie van het opschrift als volgt luiden:

[.]agenio Eucisi f(ilio) / eq(uiti) ala(e) Frontoni/ana(e) Nemis
Sig(ni)f(ero) / an(norum) XL stip(endiorum) XX h(ic) s(itus)
e(st) / frateres frater / fecerunt

Aan [.]agenio, zoon van Eucisus, ruiter van de ala Frontoniana, Nemes, vaandeldrager, 40 jaren oud, 20 jaren dienst, ligt hier begraven. Zijn broeders hebben het voor hun broer opgericht.

De foutieve schrijfwijze van Nemis in plaats van Nemes vindt parallellen in milis in plaats van miles en superstis in plaats van superstes. Ook de plaatsing van de stamnaam en de rang na de naam van het troepenonderdeel is niet zonder parallellen. De Nemetes vormden een Germaans volk met een sterk Keltische inslag aan de Midden-Rijn. Hun hoofdplaats is Noviomagus, het huidige Speier. Zij worden vaak samen met de Triboci en de Vangiones genoemd¹.

4. Frateres frater fecerunt: in plaats van fratres fratri f., bewijst duidelijk dat de samensteller van de inscriptie niet volledig met de Latijnse taal vertrouwd was. Vermoedelijk bediende hij zich voornamelijk van zijn Germaanse moedertaal. Op inhoudelijk vlak mag men volgens A. Oxé opmerken dat indien met fratres broers, de zonen van dezelfde vader, bedoeld werden, men hier een bewijs heeft dat de Germanen op dat ogenblik in groepsverband (familieverband) gerekruteerd werden. A. Oxé meent echter dat het begrip fratres breder dient genomen te worden. Het zou veeleer slaan op een verknochte kameraadschap².

Datering: tussen 70 en 80 (G. Alföldy). O.i. dient evenwel de voorkeur gegeven te worden aan een datering tussen 69 en 73. Tijdens dat laatste jaar was de ala I Tungrorum Frontoniana immers reeds gestationeerd in Pannonia waar zij werkte aan de bouw van het castellum van de auxilia van Obuda (zie 2.8.2.4.).

¹CAESAR, *BG*, I, 52, 2; PLINIUS, *N.H.*, IV, 106; TACITUS, *Germania*, 28; A. HOLDER, *Sprachschatz*, II, kol. 708-710; A. FRANKE, *Nemetes*, in *RE*, XVI, 2, 1935, kol. 2382-2385; J. SZILÁGYI, in *Coll. Latomus*, 102, 1969, p. 710-711; H. CÜPPERS, *Nemetes*, in *Der Kleine Pauly*, 4, 1975, kol. 50.

²Zie hierover in detail A. OXE, in *BJ*, 135, 1930, p. 71-72.

2.12. Mauretania Tingitana.

2.12.1. Rabat (Valentia Banassa).

2.12.1.1. R. SAXER, Vexillationen, 59; R. THOUVENOT, Deux diplômes militaires du Maroc, in Compt. rend. de l'acad. des inscriptions, 1949, p. 332; AE, 1950, 67; R. THOUVENOT, Les diplômes militaires de Banassa, in Publications du Service des Antiquités du Maroc, 9, 1951, p. 165; CIL, XVI, 181; IAM, II, 242.

Vindplaats: Valentia Banassa, 1949, bij het forum.
Bewaarpplaats: Service des Antiquités du Maroc, Rabat.
Toestand: sterk fragmentair.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthic(i) nep(os) divi Nervae pronep(os) T(itus) Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pnnt(ifex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) XX imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae) equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in alis V quae appel(lantur) ... et coh(ortibus) XI ... et IV Tungr(orum) vexil(latio) et sunt in Maureta[nia] Tingit[ana] sub Vario Prisco proc(uratore)

1. 2: Parthic(i): AE.
1. 13: Maureta(nia): AE.

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Hadrianus, kleinzoon van de goddelijke Traianus Parthicus, achterkleinzoon van de goddelijke Nerva, Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 20ste keer, imperator voor de 2de keer, consul voor de 4de keer, vader des vaderlands:

aan de infanteristen en de cavaleristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 5 alae die genoemd worden ... en de 11 cohortes ... en de cohors IV Tungrorum vexillatio en die gelegerd zijn in Mauretania Tingitana onder het bevel van procurator Varius Priscus.

Diploma militare, brons, 6,75 x 10 x 0,1 cm.

1. Cohors IV Tungrorum vexillatio: CIL, XVI, 181, n. 2 merkt op: "Vexillatio huius cohortis adhuc ignotae in Mauretanium Ting. missa fortasse e Britannia". Dat deze vexillatio vanuit Britannia naar Mauretania Tingitana gezonden werd is achterhaald (cfr. 2.16.1.1.). Het diploma laat toe een fragment van Volubilis verder aan te vullen (= 2.12.2.1.)

2. Varius Priscus: senatoriale carrière¹.

Datering: (10 december) 156 / (9 december) 157.

¹RE, Suppl. IX, kol. 1432, nr. 16 a; B.E. THOMASSON, Statthalter, II, p. 299; IDEM, Laterculi, I, kol. 420, nr. 13.

2.12.2. Volubilis.

2.12.2.1. R. THOUVENOT, Deux diplômes militaires du Maroc, in Compt. rend. de l'Acad. des inscr., 1948, p. 45; AE, 1949, 74; R. SAXER, Vexillationen, 60; CIL, XVI, 182; IAM, II, 809.

Vindplaats: Volubilis, 1946, juiste herkomst onbekend.

Bewaarplaats: Service des Antiquités du Maroc, Rabat.

Toestand: sterk fragmentair. Tekstherstelling was enkel mogelijk met hulp van 2.12.1.1.

[Imp(erator) Caes(ar) divi Hadr[iani f(ilius) divi Traiani Parthici n]ep(os) divi Nerv[ae pronep(os) T(itus) Aelius Hadri]anus Anton[inus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus) t]rib(unicia) po(testate) XX [imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae)] [equit(ibus) et] ped(itibus) qui mil[it(averunt) in alis V quae appell(antur)] ... et coh(ortibus) XI ... et IV [Tungr(or)um vex(illatio) et sunt in] Maur(etania) Ting(itana) sub Au --- [proc(uratore)]

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Hadrianus, kleinzoon van de goddelijke Traianus Parthicus, achterkleinzoon van de goddelijke Nerva, Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 20ste keer, imperator voor de 2de keer, consul voor de 4de keer, vader des vaderlands:

aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 5 alae die genoemd worden ... en de 11 cohortes ... en de cohors IV Tungrorum vexillatio, en die gelegerd zijn in Mauretania Tingitana onder bevel van procurator ---.

Diploma militare, brons, 4,1 x 5 x 0,1 cm.

1. Au---: zowel het diploma van Rabat (2.12.1.1.) als dit van Volubilis kunnen tussen 10 december 156 en 9 december 157 gedateerd worden. Het gaat evenwel om twee verschillende constituties hetgeen blijkt uit het feit dat twee verschillende procuratores vermeld worden en dat de troepen in een verschillende volgorde vernoemd worden. Waarschijnlijk stamt het ene diploma uit december 156 en het andere uit het jaar 157. Welk van beide het oudst is kan evenwel niet achterhaald worden¹.

Datering: (10 december) 156 / 9 december 157.

2.12.2.2. M. LENOIR, Diplômes militaires inédits de Volubilis, in BAM, 15, 1983-1984, p. 219 e.v.; AE, 1985, 992.

Vindplaats: Volubilis.

Bewaarplaats: Service de l'Archéologie, Rabat, inv. nr. VOL 15158.

¹B.E. THOMASSON, Statthalter, II, p. 299-300.

Toestand: sterk fragmentair.

[Imperator Caesar ...]
[equitibus et peditibus qui militaveru]nt in a[llis quinque quae
appellantur ...]... et cohortibus unde[cim...] et IV Tungror(um)
mill(iaria) [et sunt in Mauret]ania Tingitana sub Volusio [...
proc(uratore)(?)...]

Imperator Caesar...

aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst
gedaan hebben in de 5 alae die genoemd worden ... en de 11
cohortes ... en de cohors IV Tungrorum milliaria en die gelegerd
zijn in Mauretania Tingitana onder leiding van procurator (?)
Volusius.

Diploma militare, brons, 4,9 x 4,9 x 0,1 cm.

1. cohors IV Tungrorum milliaria: nieuw is dat de cohors IV
Tungrorum hier milliaria genoemd wordt, in tegenstelling tot de
vorige diplomata. Dit betekent dat voorheen een vexillatio van
de cohors IV Tungrorum in Mauretania Tingitana gelegerd was en
vanaf nu de voltallige eenheid (zie ook 2.12.2.3.).

2. Volusius: senatoriale carrière, tot nog toe onbekend¹.

Datering: 157-190?. In 157 werd de cohors nog vexillatio genoemd.
Tot voor kort nam men op basis van een studie van M.P. Arnaud-
Lindet aan dat op het einde van de 2de eeuw de levering van
diplomata aan de hulptroepen ophield².

De naam van de onbekende procurator Volusius helpt deze datering
te preciseren. Uit ILM, 62 (= AE, 1948, 115) van 158 en mogelijk
ook uit RMD, 107 van het jaar 161 (= 2.16.1.1.) kennen wij de
opvolger van de procurator van 157, nl. Q. Claudius Ferox
Aeronius Montanus die zeker enkele jaren in functie blijft. De
periode tussen 169 en 180 kan normaliter uitgesloten worden omdat
voor deze periode 4 procuratores in functie gekend zijn. De
procuratele van Volusius in Mauretania Tingitana dient derhalve
tussen 160 en 170 of 180 en het begin van de 3de eeuw geplaatst
te worden³.

¹Zie AE, M. LENOIR, in BAM, 15, 1983-1984, p. 222-223.

²P.M.P. ARNAUD-LINDET, Remarques sur l'octroi de la civitas et du
conubium dans les diplômes militaires, in REL, 55, 1977, p. 282-309, bijzonder
p. 292: "Nous avons dit qu'il n'y a plus au IIIe siècle de diplômes militaires
donnés à des auxiliaires. Il faut noter une exception, cependant, les
singuliers, pour qui nous avons deux diplômes, datés de 230 et de 237". Vgl.
AE, M. LENOIR, p. 222. Zie evenwel W. ECK & H. WOLFF, Ein Auxiliardiplom aus
dem Jahre 203 n. Chr., in W. ECK & H. WOLFF, Heer, p. 556-575, uitgereikt aan
een militair van de cohors VII Breucorum.

³Voor verdere detaillering, cfr. M. LENOIR, in BAM, 15, 1983-1984, p.
222-223.

2.12.2.3. AE, 1966, 606; IAM, 824; M. EUZENAT, in Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques, (1963-1964), 1966, p. 137-140.

Vindplaats: Aïn Schkour, 1959, 3 km ten noorden van Volubilis. Gevonden aan de binnenzijden van de oostelijke poort van het kamp.

Bewaarplaats: Musée des Antiquités, Rabat.

Toestand: Het bovendeel werd beschadigd. Op lijn 2-3 werd de naam van de keizer behamerd, maar blijft leesbaar.

Salvo [et i]n[victo] / domino nostro [[Seve[ro] / Alexandro]] Pio Fel(ici) Aug(usto) / balneum vet(us) vetustate / conlupsum a fundamen/tis restituit examplia/ta priore cella L(ucius) Aurel(ius) Nemesianus v(ir) e(gregius) proc(urator) / Aug(usti) nostri curante / Tib(erio) Claudio Zenone trib(un)o / coh(ortis) IIII (milliariae) Tungrorum

Aan onze behouden en onoverwinnelijke heer Severus Alexander Pius Felix Augustus. Lucius Aurelius Nemesianus, vir egregius procurator van onze Augustus heeft het oude badhuis dat door ouderdom ingestort was, vanaf de fundamente heropgebouwd nadat de vroegere cella vergroot was, terwijl Tiberius Claudius Zeno, tribunus van de cohors IV Tungrorum milliaria zorgde (voor de uitvoering).

Altaar, kalksteen, 150 x 58 x 45 cm.

Mooie gravure.

Op de rechterzijde bevindt zich een reliëf van een staande soldaat, gewapend met lans en schild.

1. Lucius Aurelius Nemesianus: voormalig tribunus van de praetoriaanse cohorten, één van de moordenaars van Caracalla in 217, procurator van Mauretania Tingitana tussen 222-232¹.

2. Tiberius Claudius Zeno: mogelijk zoon van procurator Tiberius Claudius Zeno Ulpianus².

Datering: tussen 222-235, "vix post a. 232³".

2.12.3. Souk-el-Arba.

2.12.3.1. R. THOUVENOT, in Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques, 1954, p. 63-64; AE, 1957, 66; M. EUZENAT, Antiquités africaines, 3, 1969, 19; RMD, 48.

Vindplaats: Souk-el-Arba.

Bewaarplaats: Musée des Antiquités, Rabat.

Toestand: fragmentair.

¹PIR(2), 1561; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 422, n. 29.

²H. DEVIJVER, PME, C 193.

³H. DEVIJVER, PME, IV, suppl. I, C 193.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthic(i) nep(os) divi Nervae pron(epos) T(itus) Aelius Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) XVII imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriciae) equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in alis ... quae appel(lantur) ... et coh(ortibus) ...]... et IV [Tu]ngror(um) [vex(illatio)] ...[... et sunt in] Mauret(ania) Tingit(ana) sub [...]
[a(nte)] d(iem) V K(alendas) Ian(uarias) [C(aio) Iulio Statio Severo T(ito)] Iunio Severo co(n)s(ulibus)

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Hadrianus, kleinzoon van de goddelijke Traianus Parthicus, achterkleinzoon van de goddelijke Nerva, Titus Aelius Antoninus Augustus Pius, pontifex maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 17de keer, imperator voor de 2de keer, consul voor de 4de keer, vader des vaderlands:

aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de alae ... die genoemd worden ... en de cohortes... en de cohors IV Tungrorum vexillatio ... en die gelegerd zijn in Mauretania Tingitana onder bevel van...

28 december onder het consulaat van C. Iulius Stadius Severus en T. Iunius Severus.

Diploma militare, brons, 6 x 5,2 cm.

1. cohors IV Tungrorum vexillatio: bij afwezigheid van een gepubliceerde foto blijven er moeilijkheden in de voorgestelde interpretatie, vermits de cohortes III Gallorum felix en IV Tungrorum vexillatio in de diplomata van dezelfde periode het laatst vermeld worden. Mogelijk werd hier volgens RMD ook II [S]uror(um) sag(ittaria) vermeld.

2. C. Iulius Stadius Severus: senatoriale carrière¹.

3. T. Iunius Severus: senatoriale carrière².

Datering: 28 december 154.

¹PIR(2), IV, nr. 589.

²PIR(2), IV, nr. 820.

2.13. Africa Proconsularis.

2.13.1. Hamman-Derradji (Bulla Regia).

- 2.13.1.1. M. BOULOUEDNINE, in *Fasti Archaeologici*, 13, 1960, p. 285-286; *AE*, 1962, 183; H.G. PFLAUM, in *Gnomon*, 37, 1965, p. 396; IDEM, Une lettre de promotion de l'empereur Marc Aurèle pour un procurateur ducénnaire de Gaule Narbonnaise, in *BJ*, 171, 1971, p. 349-366; *AE*, 1971, 491.

Vindplaats: Bulla Regia in een portaal van een huis.

Bewaarplaats: ---

Toestand: het opschrift werd onderaan licht beschadigd waardoor een aantal lijnen iets moeilijker te lezen zijn. Op een andere zijde van dezelfde basis werd in de loop van de 3de eeuw een 2de opschrift graveerd.

Q(uinto) Domitio L(ucii) Quir(ina) Marsiano / proc(uratori) Aug(usti) patrimoni provin(ciae) / Narbonensis Proc(uratori) Aug(usti) ad ferra/rias proc(uratori) Aug(usti) ad census in Gal/lia accipiendos provinc(iarum) Belgicae per / regiones Tungrorum et Frisiavonum et Ger/maniae inferioris et Batavorum praef(ecto) militum / adlecto in decuris ab Imperatoribus M(arco) Aurelio / Antonino et L(ucio) Aurelio Vero Caesarib(us) cui cum ordo / equestrem publico sumptu ponendam censuisset / L(ucius) Domitius Fabianus frater eius remisso rei p(ublicae) sumptu / de suo posuit. exemplum codicillorum / Caesar Antoninus Aug(ustus) Domitio Marsiano suo salut(em) / ad ducenariae procurationis splendorem iamdudum te / provehere studens utor opportunitate quae nunc [o]bte/git succedere igitur Mario Pudenti tanta cum spe perpetui / favoris mei quantam conscientiam retinueris innocen/tiae diligentiae experientiae. Vale mi Marsiane karissime / mihi.

Aan Quintus Domitius, zoon van Lucius, ingeschreven in de tribus Quirina, Marsianus, procurator Augusti patrimoni provinciae Narbonensis, procurator Augusti voor de ijzermijnen, procurator Augusti voor het ontvangen van de census in Gallia van de provincies Belgica, in het land van de Tungri en de Frisiavones, en Germania Inferior en de Batavi, praefectus militum, opgenomen in de decuria door de imperatores Marcus Aurelius Antoninus en Lucius Aurelius Verus Caesares, voor wie, toen het college besloten had een ruitersstandbeeld voor hem op te richten op staatskosten, Lucius Domitius Fabianus, zijn broer, er uit eigen middelen één heeft opgesteld, nadat de kosten aan de gemeenschap teruggegeven waren.

Inhoud van het keizerlijk schrijven: Caesar Antoninus Augustus groet zijn vriend Domitius Marsianus. Terwijl ik reeds lang tracht U te bevorderen tot het aanzien van het ambt van procurator met een salaris van 200.000 sestertiën, maak ik van de gelegenheid gebruik die zich nu heeft voorgedaan. Volg dus Marius Pudens op met zo grote hoop op mijn voortdurende genegenheid als je het bewustzijn van onschuld, nauwgezetheid, ervaring zal bewaren. Vaarwel mijn allerbeste Marsianus.

Ereopschrift op een voetstuk voor een ruitersstandbeeld (?).

1. Het belang van dit opschrift is voor onze studie gelegen in de lijnen 4-7. De tekst is niet ondubbelzinnig en verschillende lezingen werden reeds voorgesteld:

- provinc. Belgicae per regiones Tungrorum et Fris(i)avonum et Germaniae inferioris Batavorum (sc. per regionum): C.B. Rüger.
- provinc. Belgicae per regiones Tungrorum et Fris(i)avonum et Germaniae inferioris [per regiones Cannenefatium (exempli gratia!)] et Batavorum: H. von Petrikovits, G. Alföldy en H.G. Pflaum.

- provinc. Belgicae et Germaniae Inferioris per regiones Tungrorum et Fris(i)avonum et Batavorum: J.E. Bogaers.

Ondanks de verschillende lezingen concluderen de diverse auteurs met uitzondering van J.E. Bogaers en B.H. Stolte dat de civitas Tungrorum tot de provincia Gallia Belgica behoort. Inderdaad, in de visie van J.E. Bogaers is het niet heel duidelijk waarom in het opschrift melding wordt gemaakt van Gallia Belgica¹.

Datering: 161-169.

¹Zie in detail: G. ALFÖLDY, Die Legionslegaten der römischen Rheinarmeen, 1967, p. 39, n. 211; H. VON PETRIKOVITS, Bemerkungen zur Westgrenze der römische Provinz Niedergermanien, in Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte, 1968, p. 115-119; C.B. RUEGER, Germania Inferior. Untersuchungen zur Territorial- und Verwaltungsgeschichte Niedergermaniens in der Prinzipatszeit, 1968, p. 38-41; J.E. BOGAERS, Enige opmerkingen over het Nederlands gedeelte van de limes van Germania Inferior (Germania Secunda), in BROB, 17, 1967, p. 99-114, bijzonder p. 101 e.v.; IDEM, Germania Inferior, Gallia Belgica en de civitates van de Frisiavones en de Tungri, in Helinium, 11, 1971, p. 228- 237; H.G. PFLAUM, art.cit.; J.E. BOGAERS, Civitates und Civitas-hauptorte in der nördlichen Germania Inferior, in BJ, 172, 1972, p. 310-330; A. DEMAN, Glanes à propos de dix années de prosopographie impériale de l'ordre équestre, in Latomus, 32, 1973, p. 135 e.v.; M.-Th. RAEPSAET-CHARLIER & G. RAEPSAET, Gallia Belgica et Germania Inferior. Vingt-cinq années de recherches historiques et archéologiques, in ANRW, II, 4, 1975, p. 59-60; H. DEVIJVER, PME, D 26; B.H. STOLTE, Religiösen Verhältnisse, p. 593-595.

2.14. Italia.

2.14.1. Rome.

- 2.14.1.1. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 11; CIL, V, 648 (= VI, 1937 = XIV, 440); C. HUELSEN, in Ausonia, 2, 1907, p. 71; ILS, 9002.

Vindplaats: Rome.

Bewaarplaats: handschriftelijk overgeleverd.

Toestand: fragmentair.

[T(ito)] Furio L(ucii) f(ilio) Pal(atina) Victori[no] / praef(ecto) praet(orio) imperator[um M(arci) Antonini / et L(ucii) Veri Augg(ustorum) consularibus] / o[rna]m[e]n[tis] honorato et [ob victoriam] Parthicam / [M(arci) Aureli Antonini] / et [L(ucii)] Ver[i Augg(ustorum)] coron(a) murali vallari [aurea] / hast[is] pur[i]s I[III] vexillis obsidionali/[b]u[s IIII] donato [praef(ecto)] Aegypti praef(ecto) v[igilum] / proc(urator) a rat(ionibus) praef(ecto) [cl(assis)] pr(aetoriae) Mis[en(ensium) praef(ecto) cl(assis) pr(aetoriae)] / Ravennatium proc(urator) ludi magni proc(urator) provinciae / Hispaniae et Galatiae praef(ecto) alae Frontoniana trib(uno) / legionis II Adiutric(is) [praef(ecto)] coh(ortis) Bracarum in Brita[nnia]...

1.1: [L(ucio)]: CIL.

1.2: imperatoribus omnium honorato: CIL.

1.4: et donato in provinciam Parthicam: CIL.

1.6: et I aur. aug. coron(a) murali: CIL, V, 648.
et ver... coron murali: CIL, XIV, 440.

1.7: hasta pura sine vexillis: CIL.

1.8: obsidionali/que corona donato: CIL.
praef(ecto) [ann(onae)] urb(is): H.-G. PFLAUM.
praef(ecto) urb(is): CIL.

1.9: proco(n)s(uli) a rat(ionibus): CIL, V, 648.
praefec(to) praetorium missa [cl(assis)] / ravennatium:
CIL, XIV, 440.

praef(ecto) praetor(ium) missu / ravennatium: CIL, V, 648.

1.10: proco(n)s(uli) ludi magni: CIL, V, 648.

1.11: Hispaniae et Gall.: CIL.
Hispaniae [c]it [proc XL] Gall.: ILS.

1.12: b coh(ortis) Bracarum: CIL
[trib(uno)] coh(ortis) Bracarum: ILS.
Brit[annia] vicario praefecti praetorio vir. dic. magist.
milit. ob mer. e.d.d.): CIL, XIV, 440.

Aan Titus Furius Victorinus, zoon van Lucius, van de tribus Palatina, praefectus praetorio van imperator Marcus Antoninus Augustus en imperator Lucius Verus Augustus, geëerd met de consulaire eretekens en wegens de overwinning op de Parthen van Marcus Aurelius Antoninus Augustus en Lucius Verus Augustus, begiftigd met de gouden krans met kantelen versierd voor hem die als eerste de wallen beklom, vier maal met de erelans, vier maal met het belegeringsvaandel, praefectus van Egypte, praefectus vigilum, procurator a rationibus, praefectus van de pretoriaanse vloot te Misene, praefectus van de pretoriaanse vloot te Ravenna,

procurator voor de grote spelen, procurator van de provincie Hispania en Galatia, praefectus van de ala Frontoniana, tribunus van de legio II Adiutrix, praefectus van de cohors Bracarum, in Britannia...

Ereopschrift.

1. T. Furius Victorinus: senatoriale carrière die met de militiae equestres aanvangt: cfr. praefectura alae Frontoniana¹.

2. Het opschrift heeft een sterk fragmentair en hypothetisch karakter. Het opschrift bleef bewaard bij Ligorius en was in vijf stukken gebroken. Er werden verscheidene onjuiste elementen aan toegevoegd zodat het geheel lange tijd als vals werd beschouwd. De herstelling gebeurde door Chr. Huelsen. Het opschrift is voor ons in die mate belangrijk dat T. Furius Victorinus praefectus is geweest van de ala I Tungrorum Frontoniana op het ogenblik dat de eenheid in het noorden van Dacia en meer bepaald Also Ilosva gelegerd was².

Datering: 161-168 (+).

2.14.1.2. CIL, VI, 32623; RIESE, 2592; ER, II, 1406.

Vindplaats: Rome.

Bewaarplaats: onbekend.

Toestand: sterk fragmentair.

--- [(centuria)....] --- [...]inus Tung(er) ---.

Uit een lijst van soldaten der cohortes praetoriae. Zie ook 2.6.4.1. = een grafopschrift van een Tunger die dienst gedaan heeft in de cohors VII Praetoria.

Datering: vanaf het einde van de 2de eeuw?

2.14.1.3. CIL, VI, 10177 (=33977); ILS, 5104; RIESE, 2599; ER, II, 1404.

Vindplaats: Rome.

Bewaarplaats: onbekend.

Toestand: onbekend.

Diis Manibus / M(arci) Ulpi Felicis Mirmillonis / veterani vixit ann(is) XXXXV / natione Tunger / Ulpia Syntyche liberta coniugi / suo dulcissimo bene merenti / et Iustus filius / fecerunt.

Aan de goden en de geesten van het hiernamaals. Marcus Ulpius Felix, een gewezen "Gallisch" zwaardvechter, 45 jaren oud, Tunger

¹PIR, III (2), 584; H.-G. PFLAUM, Carrières, 139; B.E. THOMASSON, Laterculi, I, kol. 350, nr. 61; H. DEVIJVER, PME, F 100 (met uitvoerige bibliografie).

²Vgl. evenwel T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 54.

van afkomst. De vrijgelatene Ulpia Syntyche heeft het laten maken voor haar allerliefste echtgenoot die het wel verdiende, samen met hun zoon Iustus.

Grafmonument.

1. Marcus Ulpius Felix: de tria nomina wijzen op het Romeinse burgerrecht, verleend door keizer Traianus.

2. mirmillo: gladiator, zwaardvechter, aanvankelijk volgens Festus (285) Galli genoemd. Op de punt van de Gallische helm droegen zij een vis als versiering. De typisch Gallische bewapening bestond uit helm, schild en zwaard, zonder verdere bepantsering. Hun tegenstanders in de arena waren voornamelijk de retiarius en de Thraex, zelden de provocator¹.

3. Ulpia Syntyche: de betrokkene ontving het Romeins burgerrecht van keizer Traianus. Syntyche is een naam van Griekse herkomst. Vgl. Syntyclus².

3. Iustus: naam van Romeins-mediterrane herkomst³.

Datering: t.t.v. Traianus.

2.14.1.4. C. PIETRANGELI, in Bull. della Comiss. Archeol. del Governatorato di Roma, 68, 1940, p. 179, nr. 8 (n.v.); A. MERLIN, in RA, 1946 (2), p. 192, nr. 95; AE, 1946, 95; M. RENARD, Inscriptio Romana ad res Belgicas pertinens, in Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis, 28, 1950, p. 131-142; H.-G. PFLAUM, Carrières, p. 719 e.v.

Vindplaats: Rome, 1940, tijdens werken langs de Via dei Trionfi.
Bewaarplaats: onbekend.

Toestand: sterk fragmentair. Slechts twee brokstukken zijn bewaard gebleven. Het opschrift is bovendien zwaar beschadigd aan de vier zijden.

Lectuur van C. Pietrangeli:

... cra (?) .../... [tri]bus August[is]/...iulis procur(ato-ri)./[patrimo]ni.procur(atori).dioeces(eos)/[Alexa]ndrae).procur(atori).ad census/[accipie]ndos trium civitatu[m]/[.....]o-
rum.Murr[i]norum.T[.....orum]/....lenti....

Lectuur van M. Renard:

¹Zie W.H. GROSS, Murmillo, in Der Kleine Pauly, 3, 1979, kol. 1473.

²P.M. FRASER & E. MATTHEWS, A Lexicon of Greek Personal Names, I, The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica, 1987, p. 417; A. MÓCSY, Nomenclator, p. 279.

³A. MÓCSY, Nomenclator, p. 155; H. SOLIN & O. SALOMIES, Repertorium, p. 347.

[....procur(ator) a] ra[tio/nibus procur(ator) a censi]bus August(i) / [procur(ator) ab epist]ulis procur(ator) / [ludi matuti]ni procur(ator) dioeces(eos) / [Alexa]ndr(eae) procur(ator) ad census / [accipie]ndos trium civitatu[m / Ambian]orum Murr[i]norum T[un]grorum procur(ator) frum]enti[...]

Lectuur van H.-G. Pflaum:

[... p]ra[ef...]/[a rationi]bus August(i)/[procur(ator) ab epis]tulis procur(ator) / [patrimo]ni procur(ator) dioeces(eos) / [Alexa]ndr(eae) procur(ator) ad census / [accipie]ndos trium civitatu[m] / [Ambia]norum Murr[i]norum (A)t[reba]/[tium procur(ator) ab alim]enti[s...]

Het opschrift bevat de onvertaalbare cursus van een onbekend functionaris. Gezien het feit dat de cursus ordine inverso is weergegeven, kan de loopbaan misschien aangevuld worden met de volgende functies:

- praefectus alae
- tribunus legionis
- praefectus cohortis¹.

Ereopschrift, marmer, 41 x 55 x 7,5 cm.

Het opschrift is gevat in een kader. Het schrift is zeer verzorgd.

1. procur(ator) ad census [accipie]ndos trium civitatu[m Ambian]orum Murr[i]norum T[un]grorum]: het opschrift is in het kader van ons onderzoek vooral belangrijk omwille van deze procuratele. De inhoud van deze procuratele, die betrekking heeft op Gallia Belgica, komt sterk overeen met deze van Q. Domitius Marsianus. Deze was procurator ad census accipiendos provinc(ia-rum) Belgicae per regiones Tungrorum et Frisiavonum. Indien in dit opschrift de herstelling T[un]grorum correct is, dan biedt deze tekst het bewijs dat de civitas Tungrorum behoorde tot Gallia Belgica en niet tot Germania Inferior.

Betreffende de procuratele van Q. Domitius Marsianus, zie 2.13.1.1.

De herstelling door M. Renard wordt evenwel door verscheidene vorsers betwist².

Datering: aet. Severorum

¹Voor verdere detaillering, zie M. RENARD, in Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis, 28, 1950, p. 132 e.v.

²De fundamentele kritiek vindt men bij H.-G. PFLAUM, Carrières, p. 721 e.v.; IDEM, in Gnomon, 37, 1965, p. 391. Vgl. verder C.B. RÜGER, Germania Inferior, p. 39, n. 179; M.-Th. RAEPSAET-CHARLIER, Gallia Belgica, p. 57.

2.14.2. Etruria.

- 2.14.2.1. H. SCHUERMANS, in BSSLL, 11, 1870, nr. 13; CIL, XI, 4748; RIESE, 1913; ER, II, 1197; H.G. PFLAUM, Les officiers équestres de la légion VII Gemina, in Actes du Colloque International, Leon 1968, 1970, p. 369--370, nr. 19.

Vindplaats: Vicus Martis Tudertium, in agro Tudertino in aede S. Maria in Pantano (CIL).
Bewaarplaats: onbekend.
Toestand: onbekend.

T(ito) Popilio T(iti) F(ilio) Vol(tinia tribu) / Albino Tuder(ti) / praef(ecto) coh(ortis) I Alpinor(um) / trib(un) leg(ionis) VII Gem(inae) Fel(icis) / praef(ecto) alae I Tung/ororum Fronton(iana) / vicani vici / Martis Tudert(ium) / ex aere conlat(o) / locus d(atus) d(ecurionum) d(ecreto)

Aan Titus Popilius Albinus, zoon van Titus, ingeschreven in de tribus Voltinia, van Tuders, praefectus van de cohors I Alpinorum, tribunus van de legio VII Gemina Felix, praefectus van de ala I Tungrorum Frontoniana. De wijkbewoners van de vicus Martis van Tuder (plaatsten de gedenksteen) met verzameld geld. De plaats wordt geschonken bij besluit van de stadsraad.

Ereopschrift.

1. Titus Popilius Albinus: op het ogenblik dat de betrokkene het bevel voerde over de ala I Tungrorum Frontoniana was de eenheid in Dacia gestationeerd¹.

Datering: 2de eeuw.

¹H. DEVIJVER, PME, p 91; H.G. PFLAUM, p. 370.

2.15. Alpes Maritimae.

2.15.1. Vence (Vintium).

2.15.1.1. CIL, XII, 16; RIESE, 1693; ER, II, 419.

Vindplaats: Carros bij Vence, Vintium.

Bewaarplaats: onbekend.

Toestand: sterk fragmentair.

[...m]iliti coho(rtis) pr(imae) T[ungrorum ...]

Aan ... soldaat van de cohors I Tungrorum.

Grafmonument (?).

1. Onder leiding van Fabius Valens opereerden in de burgeroorlog tussen Otho en Vitellius in Gallia Narbonensis en Alpes maritimae 2 cohortes Tungrorum. Tijdens de bloedige veldslag van 23-28 maart (?) tegen de troepen van Otho verloren de beide eenheden hun praefecti. De slag vond mogelijk bij Luma (Mentone) plaats. Dit grafmonument van een onbekende soldaat van de cohors I Tungrorum moet in deze context gezien worden¹.

Datering: 69-70.

¹Cfr TAC., Hist., II, 14. Zie in detail 1.3.4.

2.16. Baetica.

2.16.1. Baelo Claudia.

2.16.1.1. P. JACOB, Mélanges de la Casa de Velazquez, 1984, p. 7-16 (= Gerion, 2, 1984, p. 325-332); AE, 1984, 529; RMD, 2, 107.

Vindplaats: Baelo Claudia tijdens archeologisch onderzoek te Casa de Velazquez, in de nabijheid van Tarifa, Cadiz, 1983.

Bewaarplaats: ---

Toestand: tabella I, sterk fragmentair.

[Imp(erator) Caes(ar) divi Hadrianus f(ilius) di]vi Traiani
[Parthic(i) nep(os) divi Nervae pron(e)pos, T(itus) Aell(ius)
Hadrianu[s Antoninus Aug(ustus) Pius Pont(ificex)] max(imus)
trib(unicia) [pot(estate) XXIV imp(erator) II co(n)s(ul) IV
[p(ater) p(atriciae) equit(ibus) et pedit(ibus) qui militaver]unt
in [all(is) V q(uae) ap[pell(antur)...]...[...et coh(ortibus)
(?)]. IV T[ungr(or)um] vex(illatio) (?) et sunt in Mauretania
Tingitana [sub ...
a.[d.....] M. Annio Libone Q. Numis[io Iuniore co(n)s(ul)u-
bus]

Imperator Caesar, zoon van de goddelijke Hadrianus, kleinzoon van de goddelijke Traianus Parthicus, achterkleinzoon van de goddelijke Nerva, Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius, Pontifex Maximus, bekleed met de tribunicia potestas voor de 24ste keer, imperator voor de 2de keer, consul voor de 4de keer, vader des vaderlands,

Aan de cavaleristen en de infanteristen die hun militaire dienst gedaan hebben in de 5 alae die genoemd worden ... en de? cohortes ... de cohors IV Tungrorum vexillatio (?) en die gelegerd zijn in Mauretania Tingitana onder leiding van ...

a.d. ... onder het consulaat van Marcus Annius Libo en Quintus Numisius Iunior.

Diploma militare, 5 x 7 x 0,1 cm.

1. cohors IV Tungrorum vexillatio (?): deze vexillatio komt voor op het diploma van Straubing van 121/125 (= 2.5.2.1.) en Oberschneiding van 138/140 (= 2.5.3.1.), misschien op dit van Manching van 125/128 (= 2.5.4.1.). De eenheid kan Raetia misschien verlaten hebben in het midden van de 2de eeuw. Naar alle waarschijnlijkheid mag zij gelijkgesteld worden met de cohors IV Tungrorum vexillatio die geregistreerd wordt in het diploma van Valentiae Banassae uit 156/157 (2.12.1.1.). De veronderstelling van CIL (XVI, 181) dat de vexillatio van deze eenheid misschien vanuit Britannia naar Mauretania Tingitana gezonden werd, is foutief. De datum waarop de cohors opnieuw voltallig wordt is onbekend. Deze getalsterkte wordt wel vermeld op het diploma Volubilis dat gedateerd kan worden tussen 160 en 170 of 180 en 190 (2.12.2.2.) en het altaar van Ain Schkour dat

stamt uit de regering van Severus Alexander (= 2.12.2.3.)¹.

2. [sub Q(uinto) Claudio Feroci Aeronio Montano ...] (P. Jacob & AE), mogelijk ook [sub Aeronio Montano proc(uratore)...] (RMD): procurator van Mauretania Tingitana vanaf 158, uit functie mogelijk voor 1 februari 162².

3. M. Annius Libo: senatoriale carrière³.

4. Q. Camurius Numisius Iunior: senatoriale carrière⁴.

Datering: tussen 13 januari en 7 maart, 161 (AE).

¹Zie ook RMD, II, p. 131, n. 58.

²Zie AE, 1948, 115 (= IAM, 125). PIR (2), A 974; B.E. THOMASSON, Statthalter, II, p. 300; IDEM, Laterculi, I, kol. 420, nr. 15; M. LENOIR, in BAM, 15, 1983-1984, p. 223.

³PIR(2), A 668.

⁴RE, 3, kol. 1451.

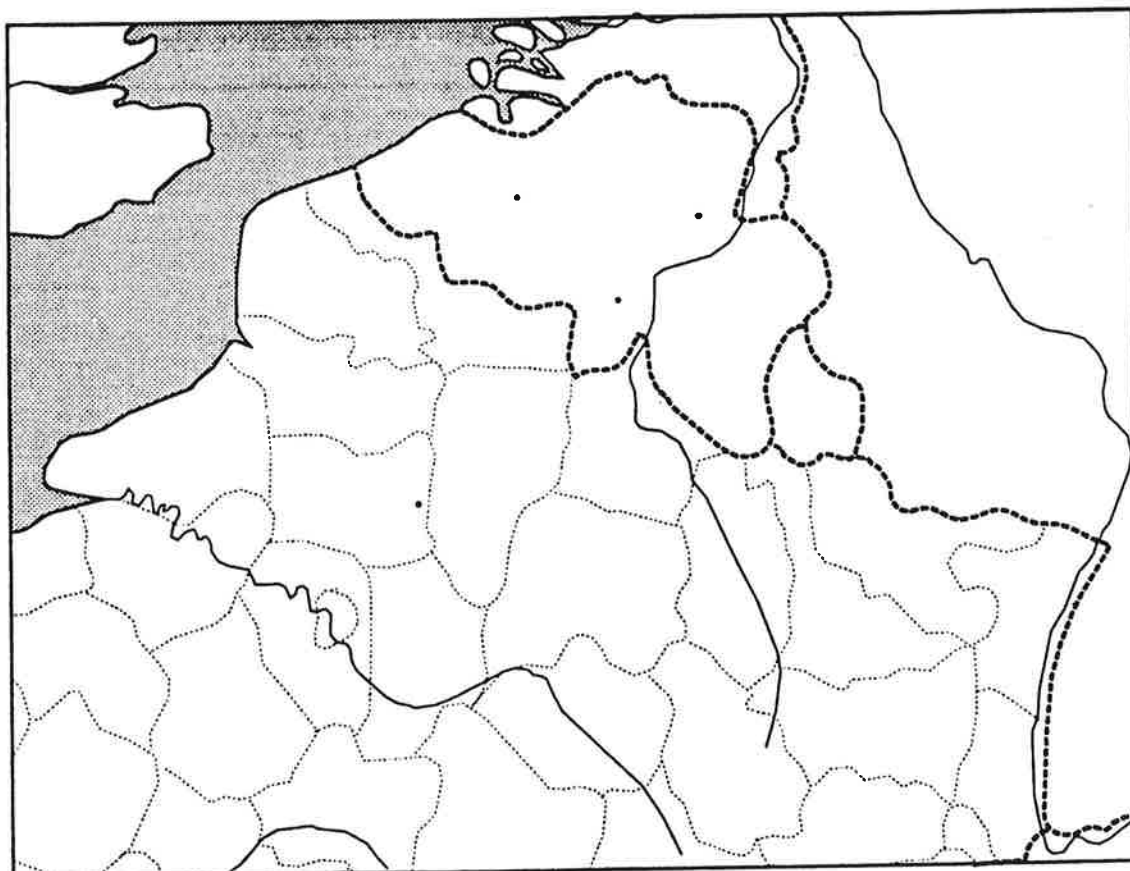
3. Numismatiek.

3.1. "ANNAROVECI"

E. MURET, Cat. BN, 8893; H. VAN DE WEERD, Civitas, p. 9; V. TOURNEUR, L'origine des Tongrois et une monnaie d' Annarovecos, in Gaz. num., 12, 1907-1908, p. 33-46; IDEM, La monnaie de bronze des Tongrois (51-27 a. J.-C.), in Annales du XXe congrès (Liège, 1909), II, p. 461-478, in het bijzonder p. 478; M. THIRION, Monnaies gauloises à la légende ANNAROVECI, in Bulletin Cercle d'Etudes numismatiques, 4, 1967, 1, p. 11-15; M. LESENNE, Repertorium, p. 95; S. SCHEERS, Traité de numismatique celtique II, la Gaule Belgique, 1977, p. 119, 182, 192, 201, 508-509; W. VANVINCKENROYE, Tongeren, p. 27.

Vindplaats: Tongeren,

Bewaarplaats: Cabinet des Médailles, Brussel (2 ex.); Cabinet des Médailles, Parijs (3 ex.).

Keltische zilveren muntstukken met legende "ANNAROVECI"

Voorzijde: afbeelding van mannelijke buste, gekeerd naar rechts, met gestileerde haren.

Keerzijde: afbeelding van "lopend" paard, gekeerd naar links.

In totaal zijn 6 stukken bekend, waarvan 5 bewaard. Volgens E. Muret werden deze muntjes door de Atuatuci uitgegeven. Sedert Tourneur wordt evenwel aangenomen dat het centrum van uitgave zich situeert te Tongeren of in de onmiddellijke nabijheid van

Tongeren. Zij worden op grond van hun vindplaats aan de Tungri toegeschreven¹.

Datering: op het einde van de Gallische muntemissies reeds ten tijde van de werkelijke Romeinse bezetting. H. Van De Weerd dateert tussen 51 en 27-13 v.Chr. W. Vanvinckenroye dateert in het laatste decennium v.Chr.².

¹Zie bv. H. VAN DE WEERD, Inleiding, p. 171; W. VANVINCKENROYE, Tongeren, p. 27; S. SCHEERS, Traité, p. 119, 182.

²Vgl. ook S. SCHEERS, Traité, p. 192.

3.2. "AVAUCIA"

Over de AVAUCIA-munten zijn reeds talrijke studies gepubliceerd. M. LESENNE, Repertorium, p. 95 vermeldt de literatuur verschenen vóór juni 1974. Hier dienen nog vermeld te worden: E. NUBER, Der Frühromische Münzumlauf in Köln, in Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 14, 1974, p. 28-89; S. SCHEERS, Traité de numismatique celtique, II, la Gaule Belgique, 1977, p. 19, 119, 128, 181, 182, 822 e.v.; L.-P. DELESTREE & J. FOURNIER, Les monnaies gauloises du lieu-dit "Les Coutures", Amiens 1972, in Cahiers Archéologiques de Picardie, 5, 1978, p. 122; J.-M. DOYEN, Métrologie et statistiques. Un exemple d'apport à la numismatique celtique: les bronzes anépigraphes LT 8868 et à la légende AVAVCIA LT 8885, in Amphora, 59, 1990, p. 7-19 (= Amphora, 22, 1980, p. 22-36); W. VANVINCKENROYE, Tongeren, p. 27; Y. GRAFF, P. LENOIR & J. WARNIMONT, Les monnaies gauloises de Liberchies (VII), in Romana Contact, 22, 1985-1988 (1989), p. 5-23; N. ROYMANS & T. DERKS, Ein keltisch-römischer Kultbezirk bei Empel (Niederlande), in Archäologisches Korrespondenzblatt, 20, 1990, p. 448.

Vindplaatsen met approximatieve aantallen (alfabetisch):

- W: wijding (religieuze context)
- L: legerkamp (legio-auxilia)
- G: graf
- S: schat
- N: omgeving

vindplaats	aantal					opmerkingen
	W	L	G	S	N	
- Aachen		1				
- Alzey					1	
- Amiens "les Coutures"					1	
- Anreppen		18				
- Asberg		125				
- Bad Nauheim		2				
- Bailleul-sur-Thérain					+1	
- Bern					1	
- Blicquy			1			
- Bonn		6				
- Ciney					2	
- Clavier					1	
- Dalheim					1	
- Dangstetten						
- Deidesheim					1	
- Deutsch-Altenburg					1	
- Dép. Artois					1	
- Dép. Pas-de-Calais					1	
- Ehl					1	
- Empel	+1					
- Frankfurt/M		1			1	
- Friedberg		2				
- Gellep			1			
- Grand-Saint-Bernard	+1				1	
- Grave					1	
- Haltern		882		68		
- Harelbeke					1	
- Höchst		4				
- Hussigny				1		
- Huy Klein-Bustar					1	
- Kobern			1			
- Köln		9	1	31		
- Larochemillay					1	
- Liberchies					122	
- Mainz-Kastell		2				
- Mainz-Legionslager		12				
- Mainz-Weisenau		3				
- Marberg					53	
- Marsal					1	
- Mariaweiler-Hoven					1	
- Moestroff					1	
- Möhn	6					
- Mont Beuvray					1	
- Mutterstadt					1	
- Namen	3					minimumaantal,

					uit de Maas.
- Nijmegen	20				
- Novaesium	379				
- N.-Koenenlager	2				
- Oberaden	1	1			
- Oberhausen	3				
- Pommiers				4	
- Pommern	55				
- Saint-Maur				1	
- Selz				85	
- Senlis		2			meerdere exemplaren
- St.-Bernhard	2				
- Titelberg				17	
- Tongeren	300				minimum aantal
- Urmitz	5				
- Vetera	9				3 onzeker
- Vidy				1	
- Vindonissa	3				1 onzeker
- Wiesbaden				1	
	W	L	G	S	N

Deze gegevens zijn voornamelijk gebaseerd op de studie van E. Nuber. Enkele sites werden toegevoegd of geactualiseerd. Men stelt een grote densiteit vast in de civitas Tungrorum en langs de Rijn, vooral in de civitas Ubiorum¹.

De opgegeven hoeveelheden zijn approximatief en indicatief. Zo zal men de juiste aantallen betreffende bv. Tongeren nooit nog met zekerheid kunnen vaststellen. Te Tongeren werden zij volgens W. Vanvinckenroye en M. Lesenne uitsluitend in de zuidwestelijke sector van de stad aangetroffen. Sedertdien werden nog enkele exemplaren gevonden tijdens het archeologisch onderzoek in de Kielenstraat (1986-1992, ongepubliceerd)².

Bewaarplaatsen: o.a. Cabinet des Médailles, Brussel; Provinciaal Munt- en Penningkabinet, Tongeren; Römisches Germanisches Museum, Keulen; Rheinisches Landesmuseum, Bonn.

Keltische bronzen munten met legende AVAVCIA.

Voorzijde: soort "swastika" tussen kringen. Keerzijde: afbeelding van een springend paard, meestal naar links, soms naar rechts georiënteerd. Indien aanwezig, bevindt de legende zich op de keerzijde. De anepigrafische stukken komen het vaakst voor. Op basis hiervan deelt S. Scheers deze muntstukken in drie

¹Zie S. SCHEERS, *Traité*, 1977, p. 182; J.-M. DOYEN, in *Amphora*, 59, 1990, p. 8-11; Y. GRAFF, P. LENOIR & J. WARNIMONT, in *Romana Contract*, 22, 1989, p. 14 e.v. N. ROYMANS & T. DERKS, in *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 20, 1990, p. 448 vermelden de vondst van AVAVCIA-munten zonder verdere specificering van het aantal.

²W. VANVINCKENROYE, *Opgravingen*, 1963-1964, p. 30; M. LESENNE, *Repertorium*, p. 95.

groepen in: 1. munten met legende AVAVCIA, 2. anepigrafisch met springend paard naar links, 3. anepigrafisch met springend paard naar rechts. Deze indeling wordt verder verfijnd door J.-M. Doyen¹.

Toeschrijving: sedert het midden van de vorige eeuw tracht men deze muntstukken op grond van de legende AVAVCIA en hun verbreidingsgebied aan een stam toe te schrijven. Aanvankelijk werden deze muntjes vaag als Gallisch of Germaans bestempeld. Sedert het midden van de 19de eeuw werden zij door F. de Saulcy aan de Atuatici toegeschreven².

Deze toeschrijving wordt nu nog door een aantal geleerden aangenomen³.

Uitgaande van zijn datering (supra) en het feit dat de Atuatici en de Eburones door Caesar vernietigd werden, stelt Tourneur evenwel de Tungri voor⁴.

Volgens E. Nuber kunnen deze muntstukjes noch aan de Atuatici, Eburones, Tungri, noch aan een andere stam toegeschreven worden. Gezien het feit dat te Tongeren archeologisch geen sporen uit de voor-Romeinse tijd vastgesteld werden, dient men deze nederzetting op dezelfde wijze als de overige vindplaatsen te beoordelen. Aan de Beneden-Rijn heeft men ondertussen dermate veel vondsten dat Tongeren niet langer als kerngebied kan beschouwd worden. Daarbij springen de volgende fenomenen in het oog: een grote verspreiding, een opeenstapeling van vindplaatsen langs de Rijn, ook aan de overzijde van de rivier, een duidelijke concentratie tussen Neder-Rijn en Maas en het belangrijke aandeel van de militaire kampen in de vondsten⁵.

Betekenis: De identificatie en betekenis van deze muntjes is nauw met de lokalisatie en problematiek van het zgn. Atuatuca Eburonum

¹Betreffende de analyse van de typologie, zie V. TOURNEUR, La monnaie de bronze des Tongrois (51-27 a. J.-C.), in FAHB, 1909, p. 464 e.v.; E. NUBER, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 14, 1974, p. 50; S. SCHEERS, Traité, 1977, p. 822 e.v.; J.-M. DOYEN, in Amphora, 59, 1990, p. 8.

²Zie F. DE SAULCY, Lettres à M.A. de Longpérier sur la numismatique gauloise, in RevNum, 1858, p. 440 en in RevNum, 1868, p. 408, ook bv. F. HUYBRIGTS, in FAHB, 1896(1897), p. 86, in BSSLL, 17, 1897-98, p. 34 en in BSSLL, 18, 1900, p. 50.

³Zie bv. Y. GRAFF, P. LENOIR & J. WARNIMONT, in Romana Contact, 22, 1989, p. 20.

⁴V. TOURNEUR, in FAHB, 1909, p. 473 e.v. Vgl. H. VAN DE WEERD, Inleiding, p. 171; J. LALLEMAND, Monnaies antiques trouvées dans la Sambre, in RBN, 1956, p. 66; W. VANVINCKENROYE, Tongeren, p. 27.

⁵Zie E. NUBER, in Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 14, 1974, p. 51 e.v. Vgl. E.M. WIGHTMAN, Gallia, p. 51: "The bronze of Avaucia, coined somewhere north of the Eifel, is widely found on military sites".

en het Atuatuca Tungrorum verbonden¹.

Reeds zeer vroeg heeft men immers getracht deze munten in verband te brengen met de plaats Atuatuca waar het muntatelier verondersteld werd².

Hiervoor bestaan volgens Tourneur evenwel geen parallellen³.

V. Tourneur brengt de legende in verband met een muntmeester of een magistraat. Hij ziet in deze geldstukken pasmunt voor kleine transacties. Zij zouden volgens V. Tourneur een onderverdeling zijn van de munten met legende ANNAROVECI⁴.

Uit het feit dat deze geldstukken vrij massaal voorkomen in de Augusteïsche legerkampen aan beide zijden van de Rijn, besluit F. Fremersdorf e.a. dat zij als pasmunt werden gebruikt bij de hulptroepen die voor een belangrijk deel bij de Tungri werden gelicht⁵.

Gezien de argumentatie van E. Nuber betreffende de problematiek van de toewijzing van deze muntstukjes kan er evenwel geen sprake meer zijn van een verband tussen de militairen die in de civitas Tungrorum gelicht werden en de muntcirculatie van deze stukken zoals vroeger gesuggereerd werd.

Rekening houdend met deze gegevens, waaronder vooral een groot verspreidingsgebied, kunnen de AVAVCIA-muntstukken onmogelijk nog langer opgenomen worden in het bronnenmateriaal voor de studie van de Tungri.

Datering: na de verovering van Caesar, ca. 51-27^e; vóór 27 v.Chr.)⁷

Op basis van archeologische stratigrafie kan men de omloop van deze munten plaatsen vanaf de vroeg-Augusteïsche tijd. J.-M. Doyen plaatst het verschijnen van de eerste muntjes rond 12 v.Chr. Een vroegere datering is niet aanneembaar. De muntstukken zijn talrijk in de Augusteïsche legerkampen aan de Rijn. De

¹Voor verdere detaillering, zie de status quaestionis van E. Nuber, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 14, 1974, p. 50-51; J.-M. DOYEN, in Amphora, 59, 1990, p. 8.

²Zie bv. A. DE SCHODT, Monnaies gauloises à l'inscription AVAVCIA, in RBN, 4, 1884, p. 79-80; IDEM, Une lecture sur la numismatique à Tongres (Aduatuca Tungrorum), in RBN, 41, 1885.

³Zie V. TOURNEUR, in FAHB, 1909, p. 468 e.v.

⁴V. TOURNEUR, in FAHB, 1909, p. 469 en 478. Vgl. H. VAN DE WEERD, De civitas Tungrorum, 1914, p. 9; Ph. DE SCHÄTZEN, De Romeinen in Haspengouw, in Limburgs Haspengouw, 1951, p. 53.

⁵F. FREMERSDORF, Ein Gesamtfund sogenannter Aduatuker-Münzen aus Köln, in Festschrift H. Seger, 1934, p. 242 e.v.; H. VAN DE WEERD, Inleiding, p. 171; W. VANVINCKENROYE, Tongeren, p. 27

⁶V. TOURNEUR, 1909, p. 469 e.v.

⁷H. VAN DE WEERD, Civitas, p. 9. Vgl. verder met E. NUBER, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 14, 1974, p. 52.

muntomloop blijkt dan ook vooral samen te vallen met het ogenblik dat de Romeinse militairen hun eerste kampen langs de Rijn oprichtten. Hoelang deze muntomloop geduurd heeft is evenwel moeilijk te achterhalen vermits de bezetting van deze kampen zich vaak over decennia uitstreckte en in de meeste gevallen het onmogelijk is de verschillende bouwlagen en het bijbehorende materiaal uit elkaar te houden. J.-M. Doyen neemt aan dat de circulatie zeker tot het midden van de 1ste eeuw n.Chr. voortduurde. Na Augustus dient men in ieder geval rekening te houden met een zekere afname van de omloop van deze munten¹.

¹Zie E. NUBER, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 14, 1974, p. 55 e.v.; J.-M. DOYEN, in Amphora, 59, 1990, p. 11.